

L'ARQUEOLOGIA A L'ALT PENEDÈS: ESTAT DE LA QÜESTIÓ ALS ANYS 90

**ARTUR CEBRIÀ I ESCUER
GENÍS RIBÉ I MONGE
MARIA ROSA SENABRE I JUNCOSA**

La realització de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de l'Alt Penedès al llarg dels anys 1989-1991 ha permès d'aprofundir en el coneixement de la situació actual de l'arqueologia en la comarca. Després de desgranar la trajectòria que ha seguit la recerca arqueològica feta al Penedès d'ençà el segle XVIII fins a l'actualitat, es presenta una síntesi de les dades més significatives del registre arqueològic penedesenc, agrupades en 2 blocs temàtics diferents: la densitat de jaciments i la seva distribució cronològica, amb la corresponent valoració de l'evolució del poblament històric. Això ens ha facilitat, en definitiva, assolir una revisió crítica de la situació en la qual es troba el patrimoni arqueològic d'aquest territori i presentar-ne un panorama general que pot servir de referència a futurs treballs, sens dubte, del tot necessaris.

L'ARQUEOLOGIA A L'ALT PENEDEÈS: ESTAT DE LA QÜESTIÓ ALS ANYS 90

1. INTRODUCCIÓ

El motiu principal que ens ha portat a la realització d'aquesta comunicació ha estat l'elaboració, al llarg dels anys 1989-1991, de la Carta Arqueològica de l'Alt Penedès⁽¹⁾ (*MAPA 1*).

L'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya (conegut com la «Carta Arqueològica») és una eina de treball bàsic per al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, un instrument essencialment administratiu i de control patrimonial. No obstant això, avui dia encara estem molt lluny que la seva aplicació pràctica arribi a la vida quotidiana de les nostres terres i serveixi com a eina àgil i eficaç per a la preservació i consolidació del patrimoni arqueològic (en sentit ampli: monuments històrics, ampli ventall cronològic, de la Prehistòria fins a l'Arqueologia industrial, elements aïllats, etc).

Encara menys, la majoria dels treballs realitzats a l'entorn d'aquesta quantiosa tasca d'inventari no s'han plantejat com a instruments de recerca. El nostre cas ha intentat ser —almenys així ho creiem amb tota sinceritat— renovador i diferent.

El mapa arqueològic de l'Alt Penedès és possiblement un dels que més s'ha tardat a elaborar, i en el qual s'han esmerçat més recursos humans i esforços econòmics. Els plantejaments bàsics que vàrem prendre com a punt de partida han estat els que segueixen.

D'entrada vam portar a terme una recerca bibliogràfica i documental exhaustiva: s'han buidat llibres, revistes especialitzades i de caràcter general, butlletins locals, de centres excursionistes i d'associacions culturals i memòries i registres inèdits (informes i diaris d'excavacions, tesis doctorals i tesines...), entre d'altres. En aquest sentit cal remarcar que s'ha ampliat en un 40% aprox. el recull bibliogràfic del qual partíem a l'inici del treball,⁽²⁾ sobretot pel que fa al buidatge de revistes, documents inèdits o de poca difusió, referències específiques incloses en obres de caire general i als treballs publicats recentment.

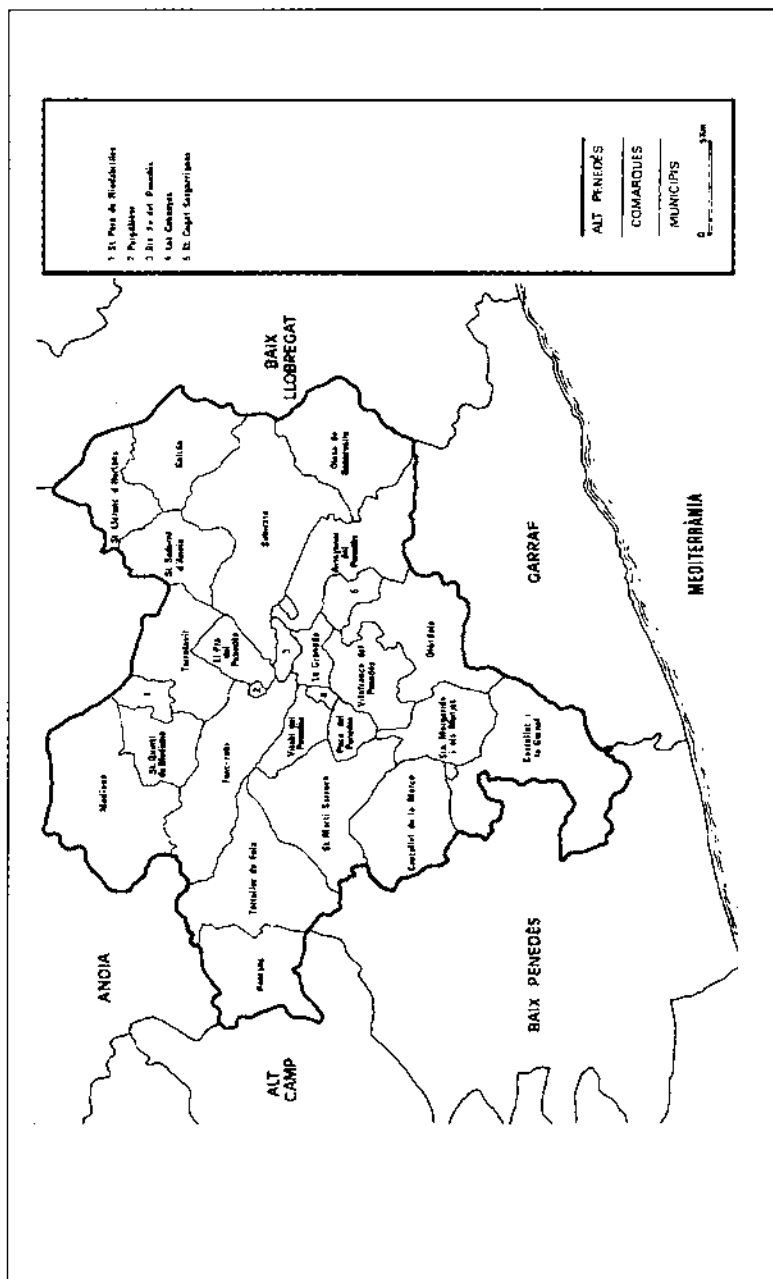
Vàrem contactar, i això ha representat una de les tasques que més han dinamitzat i enriquit la nostra feina, amb una xarxa d'informants de diversa procedència, de formacions distintes i amb àmbits d'actuació ben específics: pagesos, afeccionats locals, col·leccionistes, excursionistes, espeleòlegs, col·laboradors de museus, professionals d'arqueologia, etc.⁽³⁾

Pel que fa a la recerca i a la revisió dels fons museístics, hem accedit a diversos museus on s'emmagatzemen materials arqueològics de la comarca o bé documentació en general (fotogràfica, escrita...): Museu de Vilafranca, Museu Arqueològic de Barcelona, Museu Monogràfic d'Olièrdola, Museu «Vicenç Ros» de Martorell, Museu de Sant Martí Sarroca (El Castell), Museu de l'Associació d'Estudis Científics i Culturals de Mediona (AECCM), Museu-Molí Paperer de Capellades i la Casa del Senyor de Gelida (Associació d'Amics del Castell).

També han estat buidats un conjunt d'arxius particulars força importants per al coneixement de la trajectòria de la investigació en aquesta zona i per a la documentació de jaciments que han restat inèdits fins a l'actualitat: en aquests hem treballat sobre les fotografies i els documents escrits i gràfics. Destaquem els arxius dels Srs. Giró Romeu, Virella Torras, Mestres, Conesa (GREV), Poyo i Masachs.

El suport cartogràfic i toponímic que ha servit de base per al treball de camp i de gabinet està format per:

- Mapa Militar de España, del Servicio Geográfico del Ejército (escala 1:50.000).
- Plano Topográfico del Área Metropolitana de Barcelona (escala 1:10.000).



Mapa 1. La comarca de l'Alt Penedès i el seu entorn, segons la configuració municipal actualitzada (decrets de la divisió territorial de 1990), amb 27 termes municipals.

- Mapa de la Diputació de Barcelona (escala 1:5.000).
- Ortofotomapes de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (escala 1:5.000).
- Mapa del Penedès de l'Institut d'Estudis Penedesencs (IEP).
- Mapes topogràfics i toponímics locals elaborats per l'IEP, centres excursionistes, etc.
- Plànols del Cadastre.

La nostra intenció no és aprofundir excessivament en la metodologia de treball que hem desenvolupat (prou sistematitzada en les fitxes d'Inventari del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya), sinó al contrari, un cop hem acabat la nostra feina, intentar de sintetitzar, breument, les dades principals sobre l'estat actual del nostre coneixement sobre el patrimoni arqueològic de la comarca de l'Alt Penedès: veure quins han estat els eixos fonamentals de la investigació arqueològica desenvolupada fins als nostres dies, realitzar una síntesi quantificada de les característiques principals dels jaciments inventariats (densitat per municipis, distribució cronològica del registre, problemes arqueològics, etc.), i, en darrer lloc, fer una valoració global d'aquest patrimoni (origen de la identificació, tipus d'intervenció, documentació realitzada, context, estat de conservació, estat de la recerca, paper de les institucions, etc.).

En definitiva, volem posar l'èmfasi, de partida, en dues qüestions fonamentals: la història de la investigació arqueològica al Penedès no es pot deslligar de la dinàmica general de la historiografia catalana, i, en realitat, la Carta Arqueològica de l'Alt Penedès no deixa de ser sinó una culminació d'aquesta mateixa història, ja que respon al procés iniciat per P. Giró amb l'elaboració del seu mapa arqueològic del Penedès (anys 30) i de la realització, a càrrec d'ell mateix, del fitxer «Catálogo Arqueológico del Panadés» (obert a partir dels anys 50).

2. HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

Amb anterioritat al nostre article, Comas, Gràcia i Senabre l'any 1987 ja havien fet una primera síntesi de l'activitat arqueològica a l'Alt Penedès;⁽⁴⁾ nosaltres insistirem en les dades diferencials i no ens centrarem tant en els aspectes més descriptius, ja exposats anteriorment

i força sistematitzats en el quadre adjuntat al final de l'article citat. D'altra banda, Josep Gràcia també efectuà un recull bibliogràfic⁽⁵⁾ a nivell comarcal amb 258 títols, que nosaltres hem ampliat substancialment. De l'anàlisi d'aquesta bibliografia distingim una etapa anterior a la proposada com a primera per aquests autors, emmarcada en propostes més genèriques del desenvolupament de les tradicions erudites que desembocaran en la disciplina científica que coneixem avui dia com l'Arqueologia, dins el camp de les ciències socials.⁽⁶⁾ Així doncs, apreciem i proposem per a la comarca de l'Alt Penedès 5 etapes principals en l'evolució de la investigació arqueològica, deixant de banda les cronologies massa restringides dels anteriors treballs, que no prenen en consideració moments de transició ni la coexistència de models diferents en un mateix moment històric, entre d'altres qüestions. Amb tot, cal tenir en compte totes les matisacions crítiques que tenen aquest tipus de generalitzacions.

2.1. De l'erudició crítica-renaixentista (finals del segle XV) al naixement de l'excursionisme científic⁽⁷⁾ (finals de l'última carlinada a l'entorn de 1875)

Aquí tindrien cabuda altres períodes importants, però, en l'estat actual del nostre coneixement, abraçarien altres llocs (p.ex. Tarragona ciutat, la pròpia Barcelona, les comarques gironines...); aquí a la comarca n'observem, tan sols, uns reflexos indirectes i llunyans.

Aquesta fase primerenca sovint no ha estat considerada com un antecedent de l'arqueologia a Catalunya per diverses raons que van des del desconeixement històric general de la gent de la professió fins a la dificultat d'identificar com antecedents de l'arqueologia les formes intel·lectuals anteriors a les positivistes, que han conformat quasi definitivament els límits actuals de la disciplina.

En les nostres terres, la polèmica principal en estudi fou Olèrdola, l'origen dels seus constructors i la seva possible identificació amb *Cartago Vetus* arran d'una mala traducció de Ptolomeu, però tot dins un cert criticisme històric. En altres zones sorgeixen figures cabdals com Ponç d'Icard i el *cercle de Tarragona*, o tenen més impacte directe figures com Pierre de Marca, Kirchner o Josep Finestres. Els estudiosos il·lustrats

no es dediquen clarament a cap tema arqueològic i la nostra comarca patia de la manca de monuments espectaculars, encara que algunes observacions recollides en el qüestionari de Zamora poden contenir reflexions sobre els temps més reculats. Ja a finals del s. XVIII F. Papiol i J. Pasqual inauguren la tendència general d'incidència d'estudiosos de Vilanova a la zona SE de la comarca (voltants d'Olèrdola) que durarà fins a l'últim terç del s. XX.

El viatger i espia de Napoleó, Alexandre de Laborde, ja ve a representar la transició vers l'arqueologia romàntica, que si bé encara continuarà tractant el problema de qui eren els fundadors d'Olèrdola, superarà quasi definitivament la falsa polèmica de Carthago Vetus i inaugurarà l'interès pel món medieval. Ara, Olèrdola encisa als estudiosos pel que fa als orígens de les sepultures antropomorfes i la seva cronologia; la solució d'aquest problema es començarà a dibuixar amb Martorell y Peña, però no serà fins als anys 40, amb A. del Castillo, que quedarà definitivament resolt. El tema anterior juntament amb l'estudi dels documents de cases reials, nobles i monestirs expropiats en les revolucions liberals, i ara accessibles als estudiosos, serà molt tractat. Próspero de Bofarull i Milà i Fontanals⁽⁸⁾ seran els màxims representants d'aquesta reconstrucció del passat per via de lectura directa dels documents, costum mantingut literalment i sense evolució avui en dia per certs historiadors locals. L'interès sobre el patrimoni històric s'estén i ja no es centrarà només en Olèrdola; abraçarà tots els nuclis, esglésies i convents medievals, en general, però a més serà intensament debatuda la qüestió de la *Torre Dela* i la fundació de la vila de Vilafranca. Molt destacable per la seva precocitat i ruptura amb els plantejaments romàntics, fou la figura bàsicament tarragonina d'Hernández Sanahuja,⁽⁹⁾ del qual encara roman inèdit el seu estudi sobre Olèrdola, que enceta així la polèmica de l'arquitectura ciclòpia i megalítica amb l'estudi comparat de les muralles de Tarragona i Olèrdola.

En un moment de transició i amb plantejaments històrics més aviat romàntics i progressistes, Víctor Balaguer toca en la seva història de Catalunya temes mítics com la Torre Dela o Olèrdola sense aportar massa de nou. També fou en aquest moment que amb la finalització de les guerres civils del segle passat, en plena exaltació catalanista política i cultural (que desembocà en el moviment cultural conegut com a Renaixença) i amb la consolidació dels diumenges festius, es donaren les condicions perquè es desenvolupés l'excursionisme científic.

2.2. De l'arqueologia positivista (entorn 1876) a la consolidació de l'escola catalana (1931-39) integrada a l'entorn de Bosch-Gimpera i l'Institut d'Estudis Catalans

Aquesta etapa s'estroncà per la guerra civil i la derrota de la causa democràtica i republicana, amb la caiguda del front català del 1939.

Les primeres excursions i els principals centres d'atenció de la jove colla pionera de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques seran els principals castells conservats a la comarca: Olèrdola i Sant Martí Sarroca. La nova historiografia positivista ja no buscava l'exaltació nacional de la casa d'Aragó, sinó l'elevació a la *gran història* des de les dades concretes en ple moviment catalanista de la *Renaixença* —i, per tant, normalment militant en català—:

a) Des de les **monografies històriques locals**. A l'Alt Penedès tenim la primera història local el 1872 sobre Vilafranca, amb el llibre de P. Alagret, a la qual seguirà, fora d'aquest marc historiogràfic però en la mateixa línia de treball, la de 1932;⁽¹⁰⁾ i per a altres poblacions tenim l'exemple de St. Sadurní d'Anoia el 1909.⁽¹¹⁾ Val a dir que les pautes que marcarà aquesta manera de fer història en zones locals i regionals concretes tornarà a revifar en la dècada dels 80, com ja veurem.

b) **Des de la importació de formes d'estudi dels objectes mobles i immobles a través de les seves formes** (camp convergent amb la H^a de l'Art, de la qual es separarà) i dels arxius de la terra amb la importació d'Europa de sistemes d'extracció i registre estratigràfics⁽¹²⁾ desenvolupats des de l'època de l'Enciclopèdia i la seva transició als primers moments romàntics. Caldria veure dos moments dins aquesta via de l'estudi dels objectes: un **primer** que abraçaria els intents marginals a l'Alt Penedès de fer historiografia dins els paràmetres renaixentistes i positivistes alhora i un **segon** que partiria des de la formació el 1915 de l'Escola Catalana d'Arqueologia amb la figura cabdal de Pere Bosch Gimpera.

Aquest primer moment irrompeix amb força entre certs cercles d'altres parts de Catalunya com Girona (P. Palol —avi—, Alsius, Chia, Pella i Forgas, als quals després seguiran altres personatges com J. Bosoms, M. Cazorro i Ll. Marià Vidal) o a l'entorn de Barcelona amb F. Martorell i Sampere i Miquel o Pi i Arimon. En aquests moments una sèrie d'estudiosos com Pierre Paris, Hübner o Henri Breuil vénen a Espanya

a ampliar els estudis. Un professor anglès, Edward S. Dogson,⁽¹³⁾ farà en aquestes dates un estudi de l'epigrafia medieval i antiga recollida a la comarca. Connectat amb el grup de Girona, a la comarca també incideix la figura d'Amador Romani de Capellades (Anoia), sobretot en la seva part NW (Mediona⁽¹⁴⁾ i St. Quintí de Mediona), i amb alguna incursió fins a Olèrdola. Fou molt actiu entre els anys 1905 i 1919, data en què és nomenat director del Museu-Biblioteca V. Balaguer de Vilanova i la Geltrú. Realitzà un autèntic inventari amb una trentena de jaciments a l'entorn de Capellades (dels quals destaquen els localitzats a la Cinglera del Capelló), ben descrits geogràficament i fotogràficament en el seu inèdit *Atlas de Prehistòria*. Durant aquesta època de principis de segle comença a desenvolupar-se l'espeleologia i és dins d'aquest context que dos dels components de la nissaga dels *capellans geòlegs*,⁽¹⁵⁾ N. Font i Sagué i M. Faura i Sans, exploren la *Cova del Bolet* de Mediona; del primer tenim la referència més antiga de la cavitat,⁽¹⁶⁾ i el segon autor la recull en els successius inventaris de cavitats de Catalunya realitzats els anys 1908, 1909 i 1911,⁽¹⁷⁾ fins al seu magnífic annex al mapa geològic del Penedès de 1922.⁽¹⁸⁾

En aquesta etapa es fa creixent la conscienciació i sensibilitat per la història que normalment havia passat desaparebuda, i es comencen a registrar localitzacions fortuïtes com les del *Sepulcre dels voltants de Vilafranca*, la *Cova de les Calaveres* (Pontons) i les troballes de *Darrera Quarters* (Vilafranca del Penedès).

La fundació de l'Institut d'Estudis Catalans el 1907 establia les bases d'una institució que regulava científicament i administrativament el país, encara que hi havia intervencions preferencials que limitaven l'abast de les seves accions (per exemple Empúries). No va ser fins al 1915 que, amb la entrada de Bosch Gimpera com a Catedràtic a la Universitat, no es relançà definitivament un grup d'arqueòlegs molt ben formats acadèmicament, amb mitjans professionals i connexions internacionals i també comarcals i locals (xarxa de corresponsals). Aquesta estructura serà pàl·lidament imitada als anys 40 per l'administració franquista, superposant-se a l'estructura existent. Això explicaria la pervivència de certs personatges en aquesta xarxa, lligats per relacions personals i professionals forjades abans de la guerra civil i poc sospitosos de ser titllats de franquistes. No es pot dir el mateix dels responsables estatals amb figures del caire de Martínez Santaolalla com a *Comisario General*, el Baró d'Esponellà com a *Comisario Provincial* o el mateix Martín Al-

magro Basch, primer com a director des de 1939 del Museu Arqueològic de Barcelona i després des dels anys 60 del nacional de Madrid.

És un període encara poc clar per a la recerca historiogràfica, ja que desconeixem el volum real de la documentació que es va generar i l'estructura detallada de l'organització que es va posar en funcionament. Així, per exemple, no sabem si el corresponsal per a tot el Penedès fou A. Romaní ni si a partir de l'any 28 ho fou el pare Martí Grivé, o si aquest últim era, en definitiva, una figura tolerada.

El cert és que sembla ben bé que l'Alt Penedès ocupava una posició secundària si bé no marginal, poc provist en aquells moments dels principals elements a considerar: pintures parietals, grans poblats ibèrics, ciutats romanes i cavitats amb troballes. Precisament s'intervindrà fortament en alguns elements que s'ajustaven a aquests focus d'atenció: l'acròpolis d'Olèrdola i la Cova de Can Pasqual (Castellví de la Marca), per part de M. Pallarès. També s'assessorà en la intervenció sobre els enterraments de La Guixera de Mediona i la Cista de Ravell de Pontons, i, en darrer lloc, com a cas força excepcional, s'intervindrà en el forn romà de *Cal Sègol*, que a més de ser excavat fou també restaurat i protegit oficialment per la Generalitat republicana.

A partir dels anys 20 a Vilafranca del Penedès convergiren dos afeccionats: Pere Giró i Romeu, de forma prou individual, i Martí Grivé, mestre del Col·legi de Sant Ramon. P. Giró anotà en els seus diaris les primeres sortides realitzades a principis dels anys trenta; la seva capacitat d'excavació era aleshores baixa, i es dedicava sobretot a prospectar seguint les pautes de la línia excursionista.

M. Grivé ho enfocà des del món de les Ciències Naturals i com a extensió del seu col·leccionisme de fòssils (mecanismes comuns tant l'un com l'altre). Formà, amb els seus estudiants, una xarxa d'informants i prospectors força activa. Com a treballs d'excavació començà a fer les primeres provatures amb una sitja medieval a la *Font de l'Ametlló* (Olèrdola), per intervenir després a la *Cova de la Plana Rodona* (Olèrdola), en l'*Esquerda de les Roques del Pany* (Torrelles de Foix) i a la *Vinya d'en Pau*, el *Molí d'en Rovira* i la *Bòbila Majem*, jaciments situats als voltants de Vilafranca del Penedès.

Un tercer personatge d'aquest període fou Mossèn M. Trens, més proper a la línia de l'arqueologia eclesiàstica. J. Gudiol entaularà una

forta polèmica sobre les excavacions de Pacs (*Rectoria de Pacs*, vila romana), cap als anys 20, un moment de semi-clandestinitat de l'IEC (a causa de la Dictadura de Primo de Rivera), i farà una sèrie de nou articles generals sobre l'arqueologia dels voltants de Vilafranca del Penedès.

L'excavació que va donar una forta empenta a l'arqueologia penedesenca i que a més va generar aportacions molt significatives a la recerca arqueològica del país en general, va ser la de l'Esquerda de les Roques del Pany. En aquesta cavitat M. Grivé, el 1931, va poder demostrar la principal seriació de les cultures prehistòriques de Catalunya: ceràmica montserratina-almeriense (Neolític antic) / campaniforme (Calcolític-Bronze antic) / argàric (Bronze final). Aquesta excavació fou protegida per Bosch Gimpera, que oferí, com a rara excepció, l'oportunitat de publicar-la en el prestigiós Anuari de l'IEC.⁽¹⁹⁾ Fou tal l'impacte que l'any 1934 es realitzà una segona campanya d'excavacions, aquesta vegada per subscripció popular. Aquest ambient de recolzament cultural va ajudar força a la potenciació del procés de fundació del Museu de Vilafranca actual.

L'esclat de la guerra impedí una millor publicació d'aquest jaciment cabdal, que mai més ha estat treballat. M. Grivé, com a eclesiàstic, sofrí persecució durant el procés revolucionari iniciat el 1936; fugí de Vilafranca i de Catalunya.⁽²⁰⁾ La seva aportació a l'arqueologia catalana havia arribat a la seva fi, retirant-se a la vida eclesiàstica.

Pere Giró continuà fent excursions fins al 1938, com testimonien els seus diaris de camp,⁽²¹⁾ ja que la seva edat el permeté defugir la guerra.

2.3. Continuació desestructurada de l'Escola Catalana d'arqueologia

De vegades ha estat titulada, de forma massa personalista i hagiogràfica, *fase Pere Giró*, encara que en fou, indubtablement, la figura principal. S'estructurava al voltant de les *Comisarias Provinciales de Arqueología* i d'una xarxa de *Delegaciones Locales*, entre elles les de Vilanova i la Geltrú i Vilafranca del Penedès. A finals dels anys 60 aquesta organització entrà en crisi i decadència, i pràcticament deixà de ser operativa.

Bosch Gimpera s'havia vinculat amb la causa republicana fins a tal punt que arribà a ser Conseller de Justícia. Amb la derrota es veié obligat a emigrar a Mèxic, on va fundar l'actual administració arqueològica (Universidad Nacional de México, Instituto Nacional de Antropología); l'IEC quedà desmantellat, però no tothom marxà. El cercle dels seus deixebles es mantingué més o menys en actiu, i quasi tots anaren progressivament reprenent la tasca i fins i tot millorant les respectives carreres (Lluís Pericot, J. de C. Serra Ràfols, A. del Castillo, M. Almagro, J. Colominas). Precisament, 3 d'aquests —Almagro, Serra Ràfols i Colominas—, realitzaren l'inventari arqueològic de Barcelona (1945),⁽²²⁾ el més complet fins a la posada en marxa de l'actual sistema d'inventari de la Generalitat. Aquesta publicació no deixà de ser sinó la sublimació de tot el treball de la xarxa de delegats locals i informants estructurada des de l'any 1915. En el cas del Penedès un article de la revista *Ampurias*, signat per P. Giró juntament amb un nou valor en alça, A. Ferrer, s'avançava a la iniciativa del text anterior: es publicà, així, un inventari de jaciments de la comarca i sectors limítrofes, a partir dels materials dipositats al Museu de Vilafranca.⁽²³⁾

A les prospeccions de Giró s'aniran incorporant antics alumnes de M. Grivé, com Massanell i Masachs, i en els propers anys 60 membres procedents de l'excursionisme, com A. Poyo, Gusi, etc. Per aquestes dates, doncs, es forma una tercera generació vehiculada per la Secció d'Arqueologia del Museu de Vilafranca i pel mateix Pere Giró.⁽²⁴⁾ Aquest, a causa de la seva avançada edat (80 anys), aturarà la seva activitat vers l'any 1975, tot i que mentre tenia un xic d'alè registrava qualsevol notícia arqueològica que li arribava referent al Penedès.

La manera en què Giró donà a l'hum il·luminat els resultats de les seves sistemàtiques prospeccions va ser la seva publicació en el «Noticario Arqueológico de Cataluña y Baleares», de la revista *Ampurias*, en una col·laboració que es feia extensible a tots els delegats locals de la *Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas* amb el CSIC i el Museu Arqueològic de Barcelona.

P. Giró fou nomenat *Delegado Local* l'any 1952; desconeixem si abans hi havia alguna altra persona que s'ocupés d'aquestes funcions, fet que per altra banda ens sembla força improbable. Així exercirà aquest paper tutelar contemporàniament amb A. Ferrer (Vilanova i la Geltrú) —aquest darrer substituït després de la seva mort per J. Bellmunt (1959)—, S. Vilaseca (Tarragona), J. Clopas (Martorell), F.

Riuró (Girona), etc., tots aquests coordinats realment per J. de C. Serra Ràfols, secretari de la Comisaria de Barcelona.

El treballs d'excavació i publicació que més destaquen d'aquesta fase són, en el cas de P. Giró: *Vinya del Pau* (1943-47), *Cova de la Font de Sant Llorenç* (1946), *sitja del Bosc Moy* (1947), *Casalot d'Espuny* (1950), *Camp Cinzano* (1951), *Mas Castellar, Cova del Batllevell, Cova de la Valldecerves* (1952-1954), *Teuleria dels Albers* (1952), *Roca del Frare* (1956), *Abric de Segarrullis* (1958), *Coves de Can Soler de Secabecs* (1959), *Cova de la Font del Molinot* (1966)... En el cas d'A. Ferrer són remarcables les seves actuacions a *Olèrdola* (1948), la *Cova de Cal Magí Rossell* (1953) i *Les Guixeres de Vilobí* (1954), entre d'altres.

2.4. Finals de la dècada dels 60/ anys 70-80

Caldria diferenciar dos moments:

- El de l'**atomització institucional** amb la proliferació d'individualitats i l'auge del moviment associatiu de l'època (auspiciat per una aura de cert *pancatalanisme*). Aquest component sociològic coincideix, fins al 1975, amb un moment de gran creixement econòmic i social, la generalització de vehicles en totes les famílies, el «boom» de les segones residències, etc., que comporta, en conjunt, una desfeta del món rural, amb l'agudització del seu abandó, i un creixement, en part derivat de la macroestructura econòmica i de la corrupció municipal, de carreteres, de camins que s'eixamplen i d'urbanitzacions que fan ben accessibles, en automòbil, grans sectors de la muntanya mitjana de l'Alt Penedès. Tot plegat fa que una munió de particulars i d'organitzacions⁽²⁵⁾ amb diferents objectius, graus de cultura i preparació, intervinguin en una gran nombre de jaciments. A hores d'ara comencem a entreveure l'entrellat, però el problema bàsic serà que amb el temps aquestes informacions i fons tan disperses dins i fora de la comarca, començaran a perdre's de forma irreversible. D'altra banda comencen les intervencions programades de la Universitat, amb fons propis i de la *Direcció General de Belles Artes y Arqueologia*, per tot Catalunya. Aquesta extensió provoca un cert solapament amb la inèrcia dels afeccionats locals fins feia poc amb el recolzament oficial, i ara enfrontats o mig obligats a integrar-s'hi, amb la irrupció dels arqueòlegs universitaris, gràcies a l'auge d'un conjunt de deixebles⁽²⁶⁾ provocat per la feliç conjunció que es donà a la UB amb la

presa de possessió de les 3 càtedres del departament (per part de J. Maluquer de Motes en prehistòria, M. Tarradell en protohistòria i P. de Palol en la branca d'antiguitat), que agafaren el testimoni de la *Comisaria Provincial*. La universitat, doncs, a partir d'aquest moment comença a prendre un paper important i decisiu en la recerca arqueològica del país.

- Des de la recuperació de les nostres institucions d'autogovern el 1978 es va anar endegant un procés de captació, integració i sotmetiment a una normativa legal⁽²⁷⁾ (encara està pendent, al moment de redactar aquestes línies, l'elaboració d'una llei global de Patrimoni per a Catalunya) de la qual esdevindria tutelar absoluta el **Servei d'Arqueologia de la Generalitat**. Destaquen les intervencions creixents de la Diputació i les urgències del Servei d'Arqueologia; són decreixents les intervencions de la Universitat de Barcelona amb programes tutelats per la Generalitat. Alguns elements, com per exemple en J. Mestres i n'A. Comas, procedents del cercle de deixebles de Pere Giró i de l'entorn del Museu de Vilafranca, es mostren bàsics a l'hora de donar un fil de continuïtat a la transmissió del coneixement dels treballs anteriors realitzats a la comarca. Més tard, una novinguda generació de llicenciats de la Universitat consolidarà aquest relleu. Malgrat tot, persistirà, encara, una certa inèrcia i sorgeixen grups d'afeccionats amb l'interès per l'arqueologia com a una activitat bàsica,⁽²⁸⁾ si bé en la següent fase aquest aspecte pràcticament es desactivarà.

2.5. La dècada de 1980 i la situació actual de l'Arqueologia a Catalunya

Amb els anys de la **dècada de 1980**, fins a l'actualitat, s'ha viscut una **evolució cap al paper central gestor de la Generalitat**, a l'ordenació de la qual s'ha supeditat el funcionament de les programacions de la Universitat, ara obligades cada dos anys a elaborar una memòria dels treballs realitzats i a preparar unes planificacions de la recerca cada cop més estrictes. També ha incidit fortament el relançat *Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona* amb el seu nou cap de Servei A. González Moreno i un equip d'arqueologia i de documentació que s'integren en els projectes dirigits per A. López. Així mateix, els mecanismes legislatius i administratius democràtics sobre el

patrimoni que s'han posat en funcionament han permès un cert control, si bé encara molt feble, de l'ordenació territorial, l'expansió vial i l'explosió urbanística de mitjans dels 80. D'aquesta manera s'ha anat incrementant el nombre d'intervencions derivades dels factors anteriorment citats, sobretot tenint en compte els interessos i la iniciativa dels investigadors locals, el menor territori abraçat pels arqueòlegs territorials del Servei d'Arqueologia, i una millor comunicació entre col·lectius d'investigadors amb impacte a la comarca, que per una avaluació, planificació i seguiment objectiu del patrimoni comarcal des de l'Administració. A finals dels anys 80 s'està tornant a revifar la Secció d'Arqueologia del Museu de Vilafranca, a causa de l'activitat promoguda per les noves generacions d'arqueòlegs amb en Josep Mestres al capdavant, i, d'altra banda, a l'entorn de la Universitat s'està consolidant un equip de treball, prehistòric principalment, amb la posada en marxa de tesis i tesines sobre temàtica penedesenca. De tota manera encara persisteix el furtivisme (més aviat com a un fet general de l'àrea metropolitana de Barcelona) i les accions de reductes irresponsables i arcaïtzants d'afeccionats individualistes i aïllats, que no són més que nàufrags d'un moment anterior, com ja hem explicat.

També cal remarcar la continuïtat de la línia oberta amb la renaixença sobre les històries locals, que en aquesta fase es multipliquen substancialment a partir de mitjans dels 80: la de St. Llorenç d'Hortons el 1984,⁽²⁹⁾ Subirats el 1987,⁽³⁰⁾ St. Martí Sarroca el 1989,⁽³¹⁾ la de Vilafranca del Penedès el 1990,⁽³²⁾ i les de Torrelavit,⁽³³⁾ Vilobí del Penedès⁽³⁴⁾ i Font-rubí⁽³⁵⁾ el 1991. Un total de 7 municipis dels 27 possibles, tenen estudis globals actualitzats i mínimament considerables d'història local, però això no treu que hi hagin estudis parcials i monogràfics d'aspectes, períodes i institucions concretes, no menys interessants. Com podem observar es tracta d'un tipus d'història que ha revifat amb els Ajuntaments democràtics i un plantejament històric que no ha evolucionat, generalment, més que amb certes aportacions generals de la geografia regional de Vidal de la Blanche i dades concretes noves. Sobre la validesa, les virtuts i els defectes d'aquesta història local, aquest no és el lloc per valorar-ho ni precisar-ho, però en tot cas assenyalarem que en quasi totes ellesensem que la documentació és parcialment defectuosa, sobretot pel que fa a la interpretació dels temps prehistòrics, antics i àdhuc del *re poblament* i la formació de la Marca del Penedès, és a dir, els moments en els quals no hi ha prou documents escrits de suficient qualitat, quantitat i significació.

3. SÍNTESI DE L'INVENTARI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

En principi hem d'assenyalar que la **Carta Arqueològica** és, fonamentalment, l'Inventari del Patrimoni Arqueològic, i que aquest, en sentit restringit, es refereix a la documentació el màxim exhaustiva possible dels **jaciments arqueològics** coneguts en una zona. L'inventari arqueològic de Catalunya s'ha estructurat per comarques. Com veurem més endavant l'objectiu d'aquest recull és força ampli i contempla, alhora, diverses categories patrimonials catalogables en diferents tipus (jaciment, element, conjunt).

3.1. El concepte

Una definició força indicativa del concepte de *jaciment* ens la proporcionen autors com Ruiz Zapatero i Burillo:⁽³⁶⁾

«Llocs de concentració de materials arqueològics i restes d'activitat humana en el passat; així, els elements constituents d'un jaciment, i que per tant cal detectar, són, artefactes, elements estructurals, horitzons de sòls antròpics i anomalies en el sòl originades per l'home».

Això és el que l'Equip de la Carta Arqueològica de l'Alt Penedès ha considerat inventariable de manera prioritària, això sí, flexibilitzant l'escala de valoració, davant d'un registre més o menys quantiós o de qualitat.

I a més, nosaltres, seguint les directrius administratives i circumstancials de la zona estudiada, hem partit d'unes pautes de catalogació més àmplies, que segurament s'ajusten més al concepte de *patrimoni arqueològic*, i en el qual tenen cabuda:

- Elements arqueològics fora de context però de procedència comarcal, catalana o desconeguda, situats físicament en la zona estudiada.
- Edificis on s'ha practicat excavacions arqueològiques, i per tant s'hi ha localitzat restes materials i estructurals. Aquesta contextualització històrico-arqueològica de l'edifici el converteixen en un «jaciment» *sensu lato*.
- Llocs amb referències arqueològiques però destruïts. El jaciment com a tal ha deixat d'existir, però en persisteixen les dades documentades,

restes materials, i probablement també alguna fotografia, plànols, el seu emplaçament, etc.

- Encara que de manera marginal, i tenint en compte el novedós desenvolupament de la disciplina, hem trencat una llança en favor del patrimoni arqueològic industrial, que sobretot en l'àmbit rural està sofrint una greu degradació.

3.2. Les dades

3.2.1. Densitat de jaciments a la comarca

La comarca de l'Alt Penedès és una de les més ben documentades del conjunt català pel que fa al nombre de localitzacions efectuades (*GRÀFIC 1*), amb un total de:

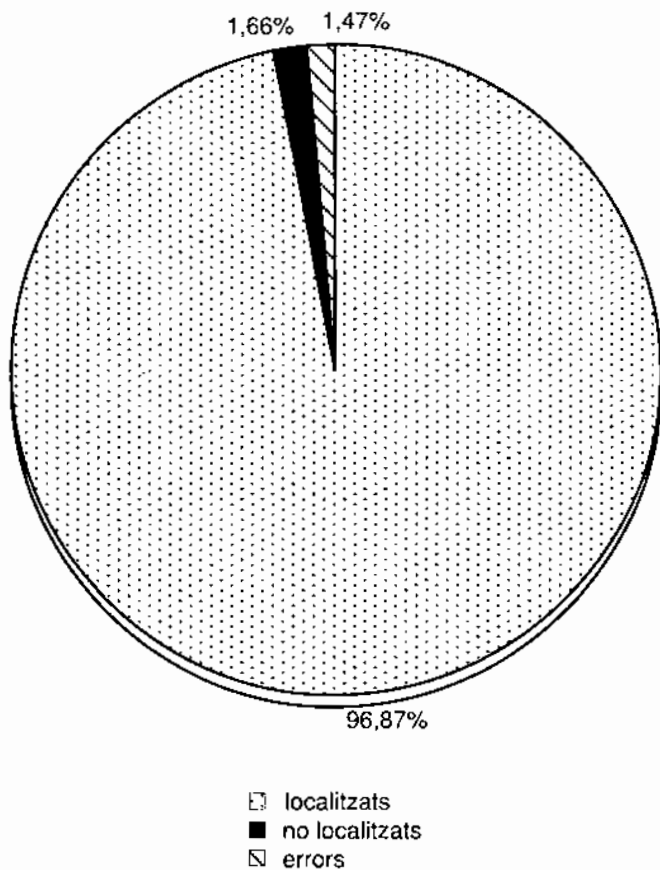
- **Localitzats (96'87%): jaciments identificats sobre el terreny (518)** i també els **elements arqueològics (8)** que la Carta Arqueològica contempla per poder protegir i controlar aquelles peces amb valor històric que es conserven aïllades o fora de context en propietats privades (mil·liaris, lipsanoteca, molins, etc.). En aquest sentit cal remarcar que no s'han documentat aquells elements de caràcter més artístic, dels quals, sens dubte, en podríem fer un ampli recull que defuig els objectius principals de l'inventari arqueològic; de tota manera sempre ens serà difícil distingir el patrimoni artístic-monumental de l'històric-arqueològic, encara que a nivell administratiu està contemplat de manera clarament diferenciada (Servei d'Arqueologia/Servei de Patrimoni Arquitectònic).

- **No localitzats (1.66%): jaciments publicats que no han estat identificats per manca d'especificacions en la informació disponible (9).**

- **Errors (1.47%): jaciments publicats equívocament, que en realitat no existeixen, que han estat duplicats o fins i tot que són recollits en referències falses (8).**

La identificació dels jaciments sobre el terreny és la tasca principal del procés d'inventariat: per això és important recórrer a totes aquelles persones que poden aportar algun suggeriment o indicacions sobre el jaciment (lloc, motius i circumstàncies de la troballa, persones, dates,

LOCALITZACIÓ



Gràfic 1. La major part dels jaciments arqueològics que es coneixen a la comarca de l'Alt Penedès han estat localitzats amb precisió sobre el terreny.

<i>MUNICIPI</i>	<i>NÚM. JACIMENTS</i>	<i>KM²</i>	<i>DENSITAT</i>
Avinyonet del Penedès	24	29.12	0.82
Les Cabanyes	3	1.19	2.52
Castellet i la Gornal	30	46.84	0.64
Castellví de la Marca	17	28.49	0.59
Font-rubí	25	37	0.67
Gelida	6	26.73	0.22
La Granada	4	6.57	0.60
Mediona	98	47.61	2.05
Olèrdola	33	29.87	1.10
Olesa de Bonesvalls	1	30.57	0.03
Pacs del Penedès	15	6.14	2.44
El Pla del Penedès	5	9.45	0.52
Pontons	21	25.86	0.81
Puigdàlber	1	0.40	2.5
St. Cugat Sesgarrigues	6	6.29	0.95
St. Llorenç d'Hortons	2	19.75	0.10
St. Martí Sarroca	43	35.59	1.20
St. Pere de Riudebitlles	9	5.35	1.68
St. Quintí de Mediona	18	13.89	1.29
St. Sadurní d'Anoia	4	18.65	0.21
Sta. Fe del Penedès	1	3.48	0.28
Sta. Margarida i els Monjos	23	17.39	1.32
Subirats	28	55.78	0.50
Torrelavit	11	23.94	0.45
Torrelles de Foix	36	36.80	0.97
Vilafranca del Penedès	55	19.63	2.80
Vilobí del Penedès	9	9.43	0.95

Taula 1. Quantificació dels totals de jaciments arqueològics distribuïts per municipis, amb el càlcul individualitzat de les densitats.

etc.), ja siguin els mateixos habitants de la zona, persones esmentades en la documentació recollida, afeccionats i excursionistes... La major part de la informació disponible ens ha permès la **localització dels jaciments i dels elements**, en molts casos gràcies a què el mateix descobridor és qui ens ha mostrat les diverses estacions arqueològiques, sovint inèdites, i altres vegades han estat els afeccionats i pagesos de la zona els que ens han ajudat a interpretar les descripcions quan eren confuses.

D'altra banda, en alguns casos ens hem trobat davant descripcions imprecises, informació molt escadussera o nul·la en materials dipositats en museus col·leccions particulars i a voltes documentacions tan antigues que han fet **impossible la identificació del jaciment o l'element sobre el terreny**⁽³⁷⁾.

Per últim, el grup menys nombrós és el dels jaciments inventariats com a **errors**, que clarifiquen definitivament una informació equivocada, publicada o documentada, que portava confusió: ens referim a jaciments inexistents, referències duplicades d'un mateix indret amb noms diferents, localitzacions o «jaciments» falsos, etc.

A l'hora de realitzar l'estudi de la **distribució de la densitat de jaciments** en cada àmbit municipal, hem partit de la xifra dels jaciments localitzats més els no localitzats (**un total de 527**), ja que són les estacions documentades de manera més fiable i contrastada.

A partir de la categoria establerta segons el tant per cent del nombre de jaciments en relació amb l'extensió de cada terme municipal en km² (**TAULA 1 i MAPA 2**), observem que la **densitat** acumulada respon principalment a dues qüestions fonamentals.

Per una banda, cal tenir en compte els factors que podríem valorar en relació amb la **incidència de la recerca** al llarg dels anys, i que provocarien un augment de les localitzacions de jaciments en unes zones més que en d'altres:

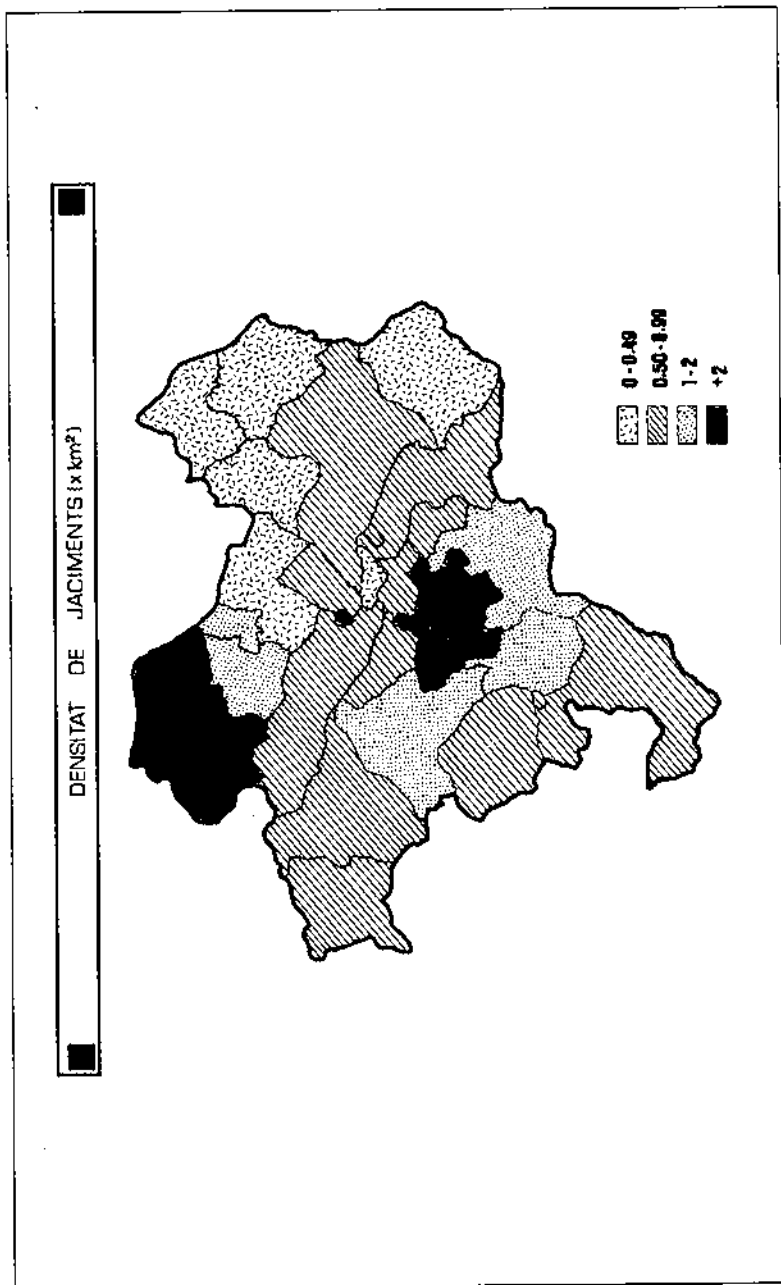
- L'existència de grups excursionistes i d'associacions culturals de caire local, o, encara que moltes vegades va interrelacionat, d'afeccionats a l'arqueologia, motiva que s'intensifiquin les sortides per al coneixement del propi territori i la identificació, per tant, d'estacions amb restes arqueològiques que definiran la seva història local.

- La proximitat de les vies cèntriques de comunicació, ja siguin carreteres nacionals o comarcals i camins en bon estat, que afavoreix l'accés a unes zones més que a d'altres, on costa més d'arribar.
- L'orografia del terreny caracteritzarà el territori que esdevindrà, en major grau, focus d'atracció d'excursionistes i d'afeccionats a l'arqueologia. Tots aquests es sentiran atrets sobretot per les zones amb fondalades i sectors abruptes que condicionen, a més, l'existència de cavitats, davant de les terres planes amb conreu, visitades només per aquells l'objectiu dels quals és trobar restes d'alguna mena.
- Terres de conreu en les quals cada llaurada o modificació del terreny pot provocar l'aparició de restes.
- Terrenys urbanitzables que amb el moviment de terres i la construcció d'edificis (sòl industrial, construcció d'habitatges i serveis, etc.) destrueixen la possibilitat de noves localitzacions o bé en generen de noves (troballes fortuïtes, excavacions d'urgència...).

D'altra banda, cal tenir en compte que el factor del **procés d'implantació d'assentaments** en uns mateixos territoris de la comarca de manera successiva, des de la prehistòria fins a l'actualitat, provocaria per si mateix desigualtats en les densitats d'ocupació.

A l'hora de comparar les densitats entre els diferents municipis, se'ns configura un mapa on consten els diversos sectors de la comarca que han sofert una incidència més o menys intensa dels factors abans esmentats.

El **primer grup de municipis** és el que té una densitat de **més de 2 jaciments/km²**, com és el cas del terme de Vilafranca del Penedès, amb la densitat de localitzacions més elevada; li van al darrera els termes de Pacs del Penedès i les Cabanyes, situats físicament al seu entorn, i el de Puigdàlber (només amb un jaciment, però que hi coincideix en tenir la superfície més petita de tota la comarca). Aquest seria el nucli principal de promoció d'actuacions en tractar-se la zona d'influència més immediata a la capital de la comarca i en coincidir diversos factors que han impulsat l'afecció a l'arqueologia: des de la tasca del Pare Martí Grivé, els treballs realitzats posteriorment al voltant del Museu de Vilafranca amb la figura de Pere Giró i els seus col·laboradors i, ja en temps més recents, els estudis efectuats per en Josep Mestres i la recerca endegada per la Secció d'Arqueologia del mateix Museu.



Mapa 2. Densitat de jaciments arqueològics per km².

També en aquest mateix grup s'inclou el terme de Mediona, on les activitats realitzades per l'Associació d'Estudis Científics i Culturals de Mediona (AECCM), que engloba tant excursionistes com afeccionats, han endegat una intensa exploració del territori municipal i dels voltants. D'aquí la localització tan espectacular d'uns 100 jaciments, la majoria en coves i en camps de conreu.

En el **segon grup** hem classificat aquells termes que tenen d'**1 a 2 jaciments per km²**, on distingim tres conjunts ben diferenciats. Per una banda tenim els municipis d'Olèrdola i de Santa Margarida i els Monjos (amb 33 i 23 jaciments respectivament), els quals han estat de fa temps un punt d'atenció tant per als afeccionats de la comarca com també per als grups excursionistes i d'afeccionats de Vilanova i la Geltrú (membres del grup excursionista «Talaia», del Grup Espeleològic de Vilanova i la Geltrú —GREV— i de l'Institut d'Estudis Penedesencs). Els atreia la dualitat orogràfica amb zones de muntanya, on es localitzen el conegut Conjunt Monumental d'Olèrdola i el de les balmes i coves dels fondals de la Seguera i de Viladellòps, i sectors de plana, on a causa de les constants esplanacions agrícoles o a la urbanització del sòl industrial s'han anat localitzant un bon nombre de jaciments interessants.

Pel que fa al cas del municipi de Sant Martí Sarroca, amb 43 jaciments, aquest elevat nombre de localitzacions s'explica per la coincidència de diversos afeccionats locals a l'arqueologia, les prospeccions realitzades per l'arqueòleg Josep Mestres a la plana i la tasca d'excursionistes i afeccionats vilanovins.

En darrer lloc, trobem els municipis de Sant Quintí de Mediona i de Sant Pere de Riudebitlles (amb 9 i 18 estacions respectivament), on bona part de les troballes que s'hi han efectuat es deuen a la tasca realitzada pel grup excursionista «Arrels» i la continuació de les prospeccions efectuades per A. Freixas, membre d'aquest mateix grup i col·laborador del Museu de Vilafranca, el qual ha centrat el seu estudi en els jaciments paleolítics de les terrasses del riu de Bitlles en el seu pas per aquests dos termes.

El **tercer grup** està format per aquells municipis que tenen una **densitat entre 0.50 i 0.99 jaciments per km²**, i és el més ampli. Són indrets on no hi hagut massa tradició de camp, ja sigui pel tipus de relleu, l'aïllament, la manca de poblacions importants amb institucions culturals o excursionistes prou actives, etc.

Distingim aquells municipis on predominen els terrenys de la plana, com Castellví de la Marca (17 jaciments), La Granada (4 jaciments), el Pla del Penedès (5 jaciments) i Vilobí del Penedès (9 jaciments), on la recerca ha estat portada a terme bàsicament per afeccionats o arqueòlegs vinculats al Museu de Vilafranca.

Uns altres termes han estat agrupats en funció de la seva dualitat topogràfica (plana-muntanya). S'hi engloben els de Castellet i la Gornal (30 jaciments), on la major part de les localitzacions són el fruit de les prospeccions d'excursionistes i afeccionats catalogades i publicades per en Xavier Virella,⁽³⁸⁾ a més de les aportacions d'en Pere Giró; i els termes d'Avinyonet del Penedès, Subirats i Sant Cugat Sesgarrigues (amb 13, 28 i 6 jaciments respectivament), fruit de les localitzacions d'afeccionats, amb una incidència minoritària dels afeccionats i arqueòlegs del Garraf, per tractar-se de termes llimdants amb aquesta comarca abans de la inclusió d'Olesa de Bonesvalis.

Per últim ens queden els termes de Font-rubí, Torrelles de Foix i Pontons, tots ells amb un relleu similar, de caràcter abrupte bàsicament, atractiu per als excursionistes, grups espeleològics i afeccionats que sobre-tot anaven a cercar la presència de traces humanes en les cavitats naturals. Predomina la presència de grups vilafranquins (centres excursionistes i Museu de Vilafranca) i vilanovins (GREV, «Talaia», etc.).

En el **quart grup**, l'última categoria establerta, hi tenen cabuda els termes municipals amb una **densitat inferior als 0.49 jaciments per km²**. Hi trobem els municipis de Torrelavit, Sant Sadurní d'Anoia, Sant Llorenç d'Hortons, Gelida i Olesa de Bonesvalis, tots ells sense una tradició important de recerca ni d'afeccionats i significativament allunyats de centres dinamitzadors (Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú). Tan sols cal remarcar la influència d'alguns estudiosos del Museu de Martorell en la localització de jaciments a Sant Llorenç d'Hortons i Gelida, i en aquest darrer cas la presència a destacar de l'Associació d'Amics del Castell. És important assenyalar el cas d'Olesa de Bonesvalis que per la manca d'investigació és el municipi amb la densitat més baixa, amb 0.03 jaciments/km², que de cap manera pot respondre a la realitat.

No podem oblidar l'altra categoria que definiria les diferents densitats de jaciments a partir de la implantació d'hàbitats en diferents zones segons les èpoques. D'aquesta manera trobem que la majoria d'estacions d'època antiga (ferro/ibèric i romà) es concentren en la Depressió Pre-

litoral, al centre de la comarca, explotada intensivament per l'agricultura, i on els moviments continus de terra faciliten la localització dels jaciments.

3.2.2. Distribució cronològica i valoració històrica del registre

Si volem entendre millor el valor intrínsec del patrimoni arqueològic de l'Alt Penedès és necessària l'anàlisi, de forma sintètica i conjunta, de l'ingent volum d'informació registrat per l'Inventari de jaciments de la comarca, basant-nos en la seva distribució cronològica pel territori (*GRÀFIC 2*) i en l'observació de les seves característiques principals. D'aquesta manera es podrà copsar més rigorosament quin és l'actual del nostre coneixement històric. Ho farem, doncs, a partir d'una breu panoràmica descriptiva i d'una exposició mínimament detallada dels problemes bàsics d'interpretació.

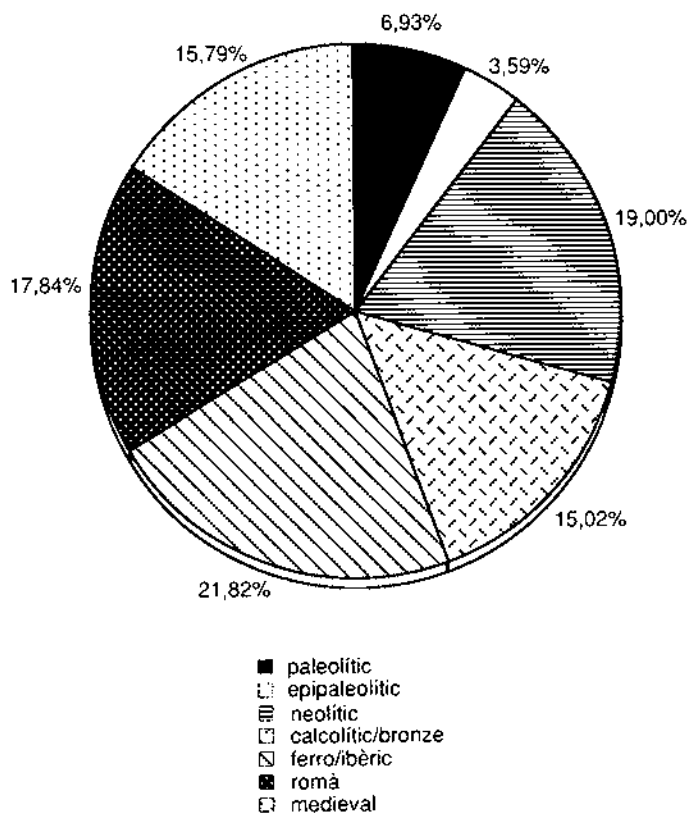
EL PALEOLÍTIC

La distribució de jaciments a la comarca està concentrada en la zona NE la Serralada Pre-litoral, amb un estrep fins a les Clotes de Vilafranca seguint la carena de turons que passa per Guardiola, Vilobí, les Cabanyes i lligat, al nostre parer, de forma molt significativa, amb la conjunció de dos fenòmens geològics: les conques hidrogràfiques de l'Anoia i del Riudebitlles, en els seus límits de Mediona, Sant Quintí de Mediona i Sant Pere de Riudebitlles (*MAPA 3*).

Tenim alguna resta aïllada atribuïble als últims moments del **Paleolític Inferior** a *Can Colomer de Grabuac* (Font-rubí), *Pereres* (Mediona), *Can Gustems* (Subirats), *Cal Pastor* (Vilobí del Penedès) i *La Noguera* (Sant Pere de Riudebitlles), entre d'altres. També coneixem, d'altra banda, la troballa d'un elefantid a principis de segle dins del terme de Font-rubí, encara que sense precisar i que segurament vindria a entroncar amb aquesta època. Les troballes paleontològiques més properes són les de la Pobla de Claramunt —inèdites— (Anoia) i les de les terrasses de l'Anoia i del Llobregat.⁽³⁹⁾

Al **Paleolític Mitjà** és molt significativa la documentació enregistrada a la vall tancada de les Deus (Sant Quintí de Mediona). Són indústries lítiques perfectament atribuïbles al mosterià, en la seva ma-

CRONOLOGIA



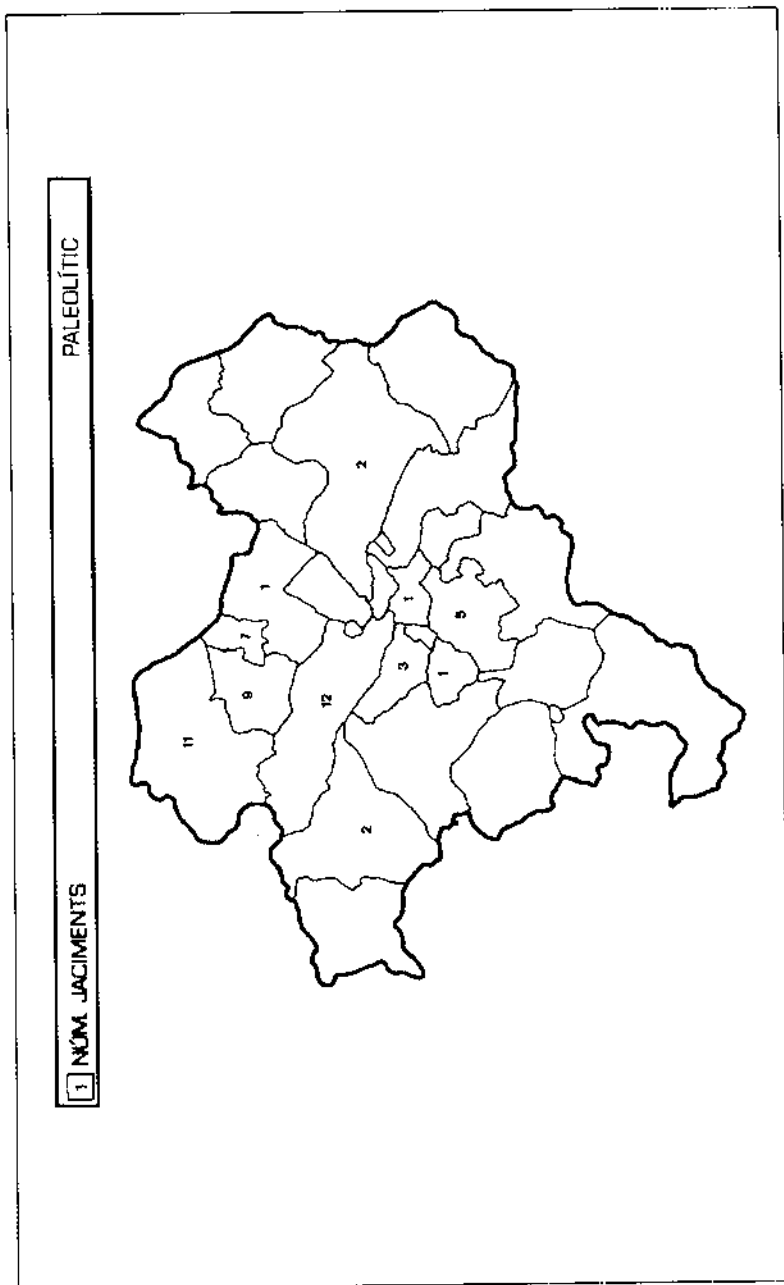
Gràfic 2. Percentatges del conjunt del registre arqueològic agrupat per èpoques cronològiques.

joria, però molt complicades d'interrelacionar sense sèries estratigràfiques, que només es donen al jaciment de *Mediona-1*,⁽⁴⁰⁾ excavat per un equip de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat de Tubinga (Alemanya), el CSIC i l'Institut Alemany de Madrid. Aquest jaciment té una important sèrie de sòls d'habitació amb estructures de foc, actualment en procés de datació absoluta.

Pel que es refereix als tallers en superfície d'aquesta època, són freqüents els fenòmens de resedimentació i d'erosió que fan que les restes tinguin èpoques en què afloren i altres moments en què els terrenys són retallats; aleshores s'acaba complicant encara més la seva lectura a causa dels intensos conreus realitzats en els últims segles. Així mateix destaca el complicat cicle de dipòsit fluvial-meandre abandonat, la formació de sòls i de dipòsits de vessant que es dona a l'entorn dels jaciments de *La Noguera*, i l'extensió de *La Passada*, *La Bòria* i *Pont Nou*, tots emplaçats en el terme de Sant Pere de Riudebitlles.

Aquests jaciments localitzats dins la conca de l'Anoia semblen que han d'interpretar-se com jaciments secundaris i cal que siguin interrelacionats. Però resulta molt difícil de poder crear una sistematització interna de tot el conjunt citat a manca d'estratigrafies fiables i datacions. Així doncs, cal referir-se indirectament a l'impacte d'un importantíssim jaciment, dins els límits històrics del *Gran Penedès*, que sempre ha estat citat en les històries locals per omplir la manca de dades d'aquest període: l'*Abric Romani* i el conjunt de la *Cinglera del Capelló* de Capellades (Anoia).⁽⁴¹⁾ La seva potent estratigrafia (més de 13 m i una vintena de nivells), de formació travertínica, està datat entre el 35.000 i 65.000 BP. A més una de les cavitats pròximes, l'*Abric Agut*, va donar les úniques restes fins ara indiscutides d'Home de Neandertal a Catalunya,⁽⁴²⁾ a les quals recentment se'ls ha unit l'última datació de la mandíbula de Banyoles. Davant d'aquesta estructuració del territori a nivell macro es fa més entenedora l'existència de tota una sèrie de centres més petits i ocasionals en diferents parts d'aquesta àrea nord del Penedès; *Mediona I* esdevendria, doncs, un centre mitjà.

Els tallers en superfície responen, segurament, a intensitats més baixes d'ocupació i a una munió de factors geomorfològics. Cal admetre, però, que algun d'ells podria tractar-se d'un campament a l'aire lliure, sigui estacional-temporal, gran o petit. També destaca, per altra banda, la zona del glacis al peu de la Serra de Font-rubí, tallat per rieres: al



Mapa 3. Distribució dels jaciments datats en el període del Paleolític (90.000-10.000 a.C.).

peudemont d'aquesta serralada tenim fins a 9 jaciments tipus taller, però pel seu context geològic semblen resedimentats.

De la part est de Font-rubí arranca una carena de turons sobre la qual en època medieval i moderna passarà la carrerada ramadera de la Cerdanya. A l'entorn d'aquest vial es localitza, també, un elevat nombre de jaciments (7), fins arribar al nord de Vilafranca del Penedès. En aquest punt ja no tornem a localitzar jaciments d'aquest període fins a la costa del Garraf, on destaquen quatre jaciments,⁽⁴³⁾ tres d'ells en cova — característica que no s'ha documentat en cap cas de la nostra comarca (Mediona I és un abric en cinglera travertínica, sense cap traça d'haver estat cova)—.

Una qüestió que quedaria pendent d'estudi seria l'anàlisi de la relació d'aquests tallers amb les zones humides i d'inundació periòdica de la plana del Penedès, que podien oferir recursos de fauna complementaris als estudiats en els quatre jaciments estratificats citats anteriorment. Lligant això amb les dades zooarqueològiques⁽⁴⁴⁾ podem emetre la hipòtesi que hi hauria dos patrons d'ocupació possible del territori per a la nostra àrea d'estudi:

- Un; en funció de les migracions dels ramats de grans herbívors (principalment seria el cavall, altres espècies com el cérvol, la cabra i fins i tot algun escadusser exemplar de rinoceró no semblen ser animals de grans moviments territorials estacionals, ni de pastures, només potser de pujada i baixada de muntanya alta a muntanya baixa). Caldria distingir aquí 2 estratègies de cacera: 1) seguiment dels ramats i caça d'exemplars individuals, del que podrien ser testimonis aquests tallers, al marge d'altres activitats que s'hi podien realitzar (debastament de matèries primeres com el sílex, etc.) i 2) punts d'espera per atacar en sectors estratègics i engorjats, com és el cas de l'Abric Romani, i, a una escala espacial i temporal menor, Mediona I. Potser aquí es tractava d'agafar més exemplars i emmagatzemar-los mitjançant tècniques de fumat o assecat.

- Dos; campaments estables en punts de contacte de diversos biotops i en condicions de bona protecció. En aquest cas només podem parlar de l'Abric Romani (ocupació E, capa 9 d'Amador Romani) i de Mediona I (nivells arqueològics Ib i IV), sempre salvant les distàncies d'escala (35 m² a Mediona I, quasi 300 m² a l'Abric Romani).

El **Paleolític Superior** presenta una forta reducció de jaciments (10): tots són tallers lítics, algun francament dubtós i no es documenta cap estratigrafia ni cova. La qualificació cronològica està feta sobre mostres petites i els dividim en tres grups. Curiosament, el més segur és el conjunt de 5 jaciments localitzats a Mediona, mentre que la resta són aïllats i dubtosos. Cal esperar per obtenir més respostes, però sembla que hauria de sortir algun nivell estratificat en alguna cavitat de la zona de la conca alta del riu Foix i del Riudebitlles (Mediona i part NE de Torrelles de Foix), donada la concentració que hi ha de jaciments més clars. Aquest tipus de concentració sembla una tònica habitual en el poblament del NE peninsular (Zona de Serinyà, a Girona, la Vall mitjana-alta del Segre, a Lleida, el Massís del Montsant, a Tarragona, i la zona de Sant Feliu del Llobregat, a Barcelona).

Com a jaciments dubtosos hem enregistrat els de la *Vinya del Miquel Figueras* (Mediona), la *Teuleria dels Albers-2* (la Granada) i el *Camí de Turró* i la *Font del Turró* (Sant Pere de Riudebitlles). D'altres indrets probables són: els tallers de Mediona, *Pereres*, *Pla de Ginolas*, *Cementiri de Mas Pagès* i *Camí de la Masia*, el *Molí de l'Horta* (Torrelles de Foix) i *Can Gustems* (Subirats). El jaciment més segur atribuïble a aquest període és el de la *Casa Nova de Bolet* (Mediona).

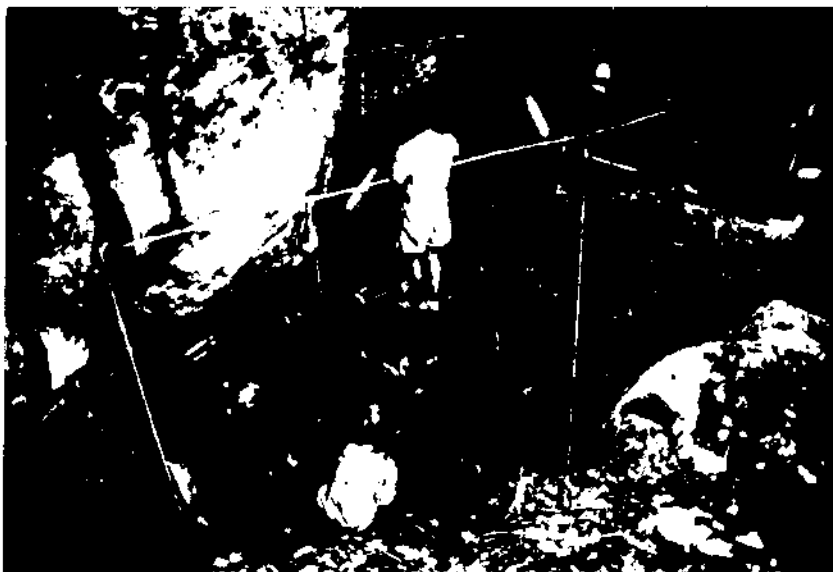
Resulta estrany, després d'aquesta certa intensitat documentada en una part del Penedès, que els jaciments es redueixin en nombre i territori ocupat. Podem pensar que s'esdevingué algun fenomen com per exemple l'esfondrament de blocs o voltes de cavitats naturals (documentat freqüentment a finals del Plistocè); aquestes caigudes segellarien estrats probablement d'aquesta fase. Al Penedès, la tradició dels excavadors de coves s'ha centrat majoritàriament en l'estudi de la prehistòria recent (Neolític-Edat del Bronze), fet que podria explicar la manca d'interès a profunditzar més sobre aquests aspectes, o simplement l'aturada de l'excavació en segons quins jaciments d'aquest tipus, abans d'arribar als nivells paleolítics.

La nostra hipòtesi és que aquesta aparent «reducció» del poblament en el Paleolític Superior es deu més al factor d'orientació i manca de recerca que no pas a causes històriques reals.

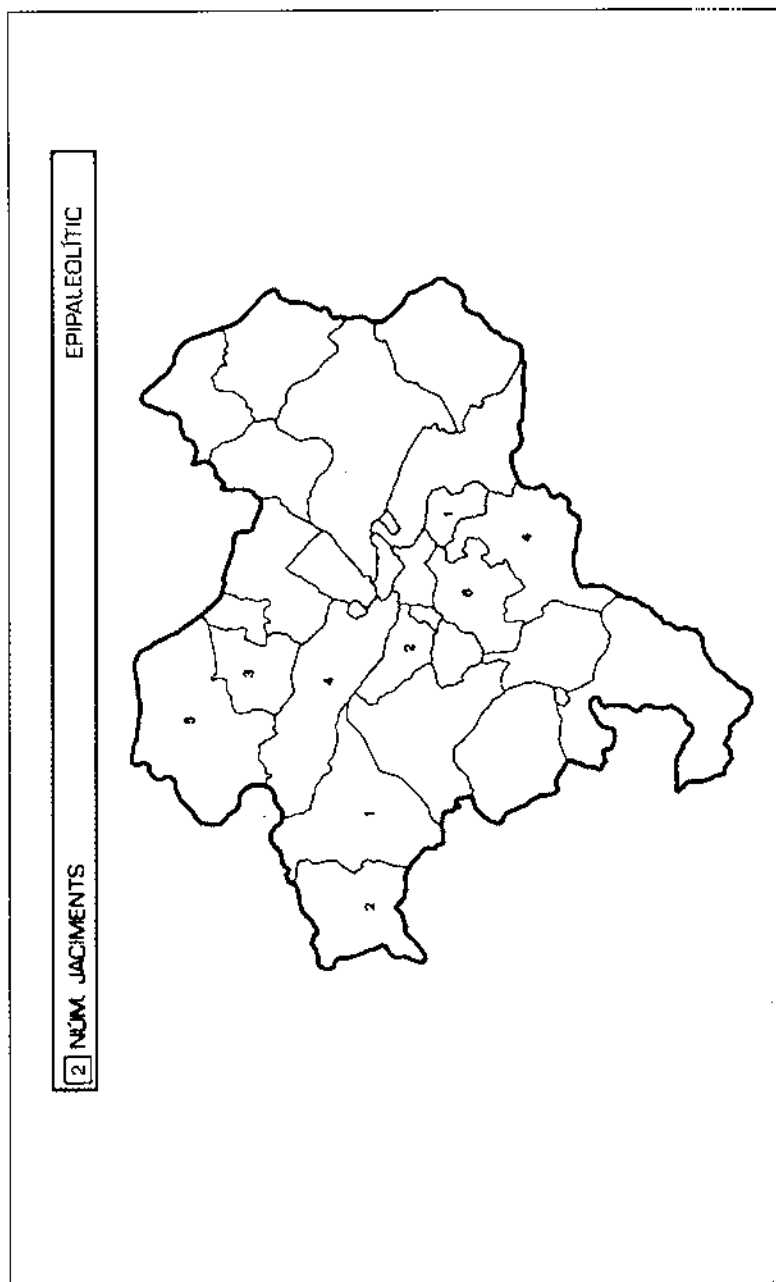
EPIPALEOLÍTIC

Hem de distingir dos nuclis clars de jaciments d'aquest període (MAPA 4): un a l'entorn de la *Cova de la Guineu* i la *Cova del Bolet*, que s'estén fins a Torrelles de Foix i la *Plana Rovira* (Pontons). La Cova de la Guineu⁽⁴⁵⁾ (FOTOGRAFIA 1), actualment en procés d'excavació, té l'única datació absoluta de l'Epipaleolític de la regió penedesenca (9.850±80 BP): es documenten traces clares d'habitació, amb abundant fauna i un gran nombre de llars de focs. Els nivells epipaleolítics de la Cova del Bolet van ser excavats només en una campanya, l'any 1972,⁽⁴⁶⁾ i proporcionaren restes més pobres i nivells menys potents. En els estudis que estem desenvolupant⁽⁴⁷⁾ i en les anàlisis fetes sobre la indústria lítica, hem atribuït ambdós jaciments al complex microlaminar de J. Fortea⁽⁴⁸⁾ (la Cova del Bolet és, però, més recent).

És important destacar la documentació del taller de *La Plana de la Rovira* (Pontons), que de confirmar-se la seva datació i composició



Fotografia 1. Excavació arqueològica programada a la Cova de la Guineu (Font-rubí/Torrelles de Foix), amb una seqüència estratigràfica que abraça de l'Epipaleolític (10.000 a.C.) a l'època antiga i medieval. Projecte de recerca de la Universitat de Barcelona endegat l'any 1988 (fotografia: Maria Rosa Senabre).



Mapa 4. Distribució dels jaciments corresponents a la fase de transició epipaleolítica (10.000-5.000 a.C.).

industrial, adscribible al complex geomètric del mateix Fortea, seria un dels rars jaciments d'aquesta fàcies industrial. A la regió només podem fer esment del recent descobriment de la *Balma de la Griera* (Calafell),⁽⁴⁹⁾ actualment en procés d'excavació. Cal tenir en compte, però, que s'ha d'estudiar millor el seu context, ja que algunes proves podrien situar-lo en una datació més tardana, en relació amb estructures de probable caire megalític situades a prop, les quals poden ser contemporànies o posteriors al taller.

Un altre nucli el trobem a l'entorn de la Vall d'Olèrdola, amb les localitzacions de la *Pedrera Fonda* i el *Taller de Can Castellví*, la Muntanya de Sant Jaume (*Sant Jaume, Sant Pau Inferior i Sant Jaume-Sant Pau*) i seguint els estreps del Garraf al límit entre Sant Cugat i Avinyonet del Penedès (*Cova del Pi, Sant Cugat Sessgarrigues*). Consisteixen en tallers lítics, excepte la Cova del Pi, que té un sediment polsós molt fofonjo i on hi ha una barreja de peces de moments posteriors del Neolític i l'Edat del Bronze.

EL NEOLÍTIC

Volem aclarir que en el comptatge de jaciments per municipis d'aquest període s'han recollit els tallers lítics en superfície i que sempre que ha estat possible hem donat preferència a la cronologia neolítica, encara que sigui de la fase avançada del Neolític final-Eneolític; els paràmetres que hem seguit s'ajusten a les indústries característiques, amb presència de làmines retocades, elements de falç, denticulats, perforadors, nuclis laminars, geomètrics, etc. També s'han recollit les dades que ens proporcionen aquells indrets amb troballes superficials de destrals polimentades, tot i que de vegades poden abraçar una cronologia més àmplia; en aquest cas s'han analitzat les associacions d'altres materials més significatius.

En la zona del Penedès aquest tipus de jaciments és força important, i val a dir que en realitat responen a dinàmiques geomorfològiques ben específiques: desmantellaments del sediment acumulat en cavitats o abrics naturals, dipòsits de peudemont, erosió de vessants, etc. Això fa que bona part d'aquest registre el tinguem documentat en les àrees muntanyoses del sector N-NW de la comarca: *Mas Solé, Mas Vell, Vinya d'en Barramon/Camp d'en Menció, Coll del Bosc, Vinya d'en Pantinquillo*

i Camp de la Masia, entre d'altres, a Mediona, Font-rubí (EP), Torrelles de Foix (EP), *Can Llopart* a Sant Quintí de Mediona, *Font del Turró* a Sant Pere de Riudebitlles, *Taller dels Forats de la Fita* a Olèrdola i *Font del Cargol i Puig Cúgul* a Torrellavit. Quan aquest tipus de localitzacions es documenten a la plana, poden coincidir —almenys així ho corrobora la tendència general dels treballs de prospecció— amb la identificació de jaciments molt més complexos que no pas un simple taller, com per exemple succeí amb el descobriment de *les Guixeres de Vilobí*⁽⁵⁰⁾ i com podria succeir amb els jaciments del *Pujolet de Moja* (Olèrdola) o la *Vinya del Catxo* (*Vinya a prop de la Piscina* (Vilafranca del Penedès). En tot cas sempre s'associen els materials lítics amb troballes d'algunes restes ceràmiques, i, en casos excepcionals, traces d'estructures.

Si volem significar l'aparició de les primeres comunitats agrícoles i ramaderes a Catalunya, el Penedès és un punt de referència clau per a la recerca arqueològica del país sobre el **Neolític antic**. La mateixa història de la recerca desenvolupada en la nostra comarca ha aportat novetats constants sobre aquesta fase tan significativa.

Amb l'excavació de l'Esquerda de les Roques del Pany als anys 30, es demostrava per primera vegada que la ceràmica montserratina o cardial era anterior, crono-estratigràficament, a les ceràmiques campaniformes,⁽⁵¹⁾ els treballs realitzats a la *Cova de Can Pasqual* (Castellví de la Marca)⁽⁵²⁾ i a la *Cova del Bolet* (Mediona),⁽⁵³⁾ enriqueixen el coneixement dels conjunts materials del Neolític antic; les excavacions de la *Cova de la Font del Molinot* (Pontons),⁽⁵⁴⁾ efectuades en els anys 60-70, aportaren una renovada anàlisi de l'evolució interna del Neolític, amb la identificació d'una nova fàcies cultural, el Neolític antic evolucionat (ceràmiques raspallades) i les primeres datacions de C14 del neolític a la comarca (5.450±90 BP, nivell 3 del Neolític mitjà i 4.600±90 BP per al nivell 5 del Neolític antic evolucionat —NAEv—, datació no acceptable per una cronologia relativa que abraçaria, aproximadament, la franja del 4.200-3.800 a.C.).

El desfassament cronològic entre el substrat epipaleolític i els primers indicadors de la neolítització en la zona penedesenca (ceràmiques cardials) ha estat identificat en els jaciments en cova amb seqüències estratigràfiques mínimament ben estudiades (p. ex. la *Cova del Bolet* i la *Cova de la Guineu*, a Font-rubí/Torrelles de Foix), en una marge aproximat de 3.000 anys radiocarbònics de diferència entre ambdós períodes.

Així doncs, no hi ha una continuïtat d'ocupació, com tampoc sembla, per la poca informació de la qual disposem, que es produeixin les mateixes estratègies d'ús d'aquestes cavitats: en el moment epipaleolític es documenta una clara habitació en cova, amb la presència d'estructures domèstiques, mentre que per al neolític aquestes no se'n registren. El cert és que el registre és poc aclaridor: a Bolet la informació de la qual disposem procedeix d'excavacions antigues i l'única intervenció sistemàtica que s'hi realitzà el 1979 tampoc no identificà sinó estrats amb materials barrejats d'èpoques distintes,⁽⁵⁵⁾ mentre que en el cas de la Guineu encara es troba en procés d'excavació i els seus nivells ceràmics es troben molt afectats per l'excavació clandestina de l'AECCM (anys 1979-1982).⁽⁵⁶⁾

Precisament és amb aquest canvi en les estratègies socio-econòmiques d'ocupació del territori penedesenc durant el Vè-IVrt mil.lenni a.C, que es produeix un augment d'ús i d'ocupació d'altres cavitats que no havien estat anteriorment habitades, la majoria d'elles amb unes condicions d'habitabilitat gens òptimes i que ens aporten interessants conjunts materials, més que no pas dades estratigràfiques (intervencions antigues, actuacions clandestines, etc.): *Cova Freda* (Torrelles de Foix), *Cova de Can Soler de Secabecs* (Torrelles de Foix), *Cova del Cingle de Foix-2* (Torrelles de Foix), *Cova-Avenc de Mahoma* (Torrelles de Foix), *Cova del Monòlit/Coves de la Riera* (Torrelles de Foix), *Coves de Santa Anna* (Mediona), *Cova del Toixó/de les Aranyes* (Torrelles de Foix), *Coves de Can Ros* (Subirats), *Cova del Vapor* (Font-rubí), *Cova Miseracs* (Subirats), *Cova Plana Pineda* (Font-rubí), *Cova del Pi d'en Barba* (Sant Cugat Sessgarrigues)...

Hom ha plantejat la hipòtesi que aquests nínxols ecològics dominats per les cavitats i abrics naturals de les zones muntanyoses del Penedès (Serres de l'eix Torrelles-Pontons-Font-rubí-Mediona, en els vessants centrals-orientals de la Serralada Prelitoral, i els estreps més occidentals del Massís del Garraf, des del sector de Subirats fins a Olèrdola), fossin explotats per activitats molt específiques (ramaderia, cacera, emmagatzematge...), o bé en complementarietat econòmica amb els assentaments a l'aire lliure.⁽⁵⁷⁾ De la primera opció volem destacar el complex del *Fondal de Valldeïlós* (Mediona), un conjunt força difícil d'interpretar (no hi ha seqüències estratigràfiques i les accions que s'hi han realitzat no han estat gens sistemàtiques) i excepcional per altra banda: s'hi documenta, en un caos de blocs fruit dels esllavissaments d'un cingle calcari del Triàsic, una vintena de punts amb troballes d'aquest

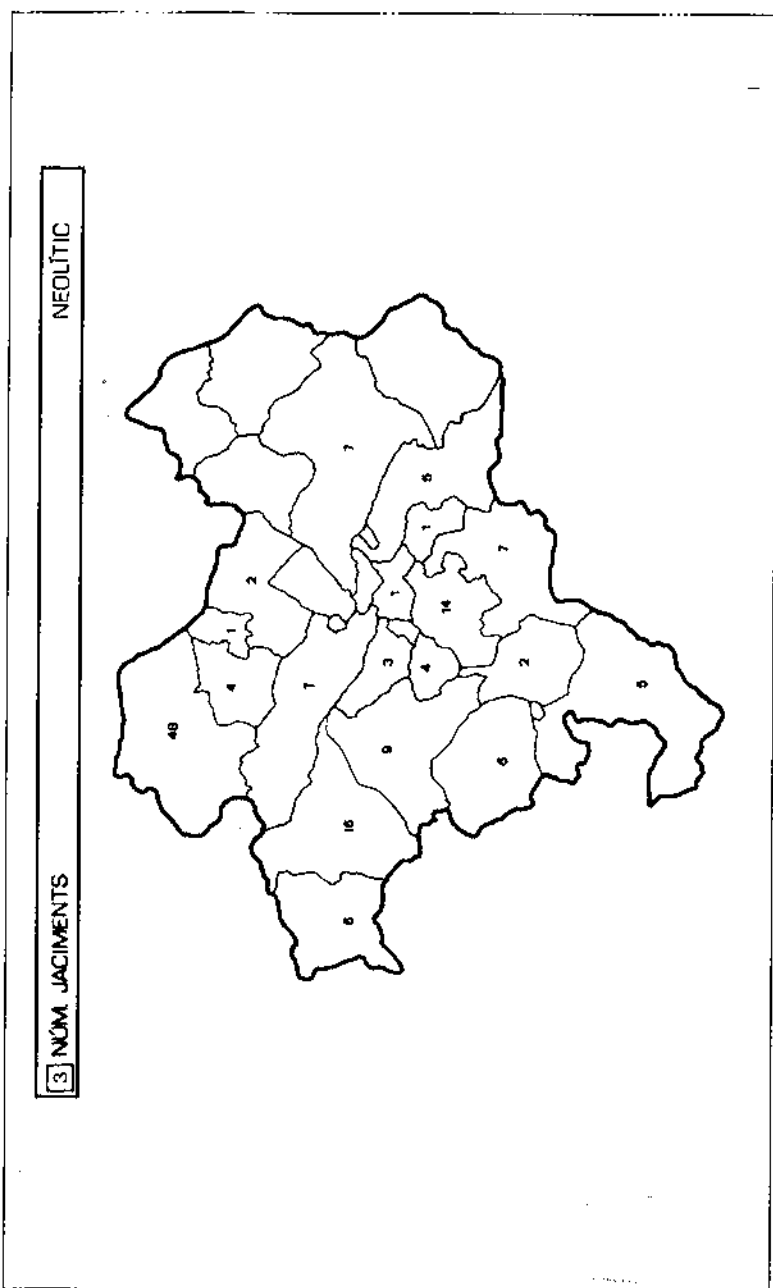
període. S'està plantejant la possibilitat que es tracti d'un sector d'emmagatzematge de productes, peis tipus majoritaris de ceràmiques que s'identifiquen (grans vasos i tenalles), o com a indret de dipòsits votius (ceràmiques fines, ornaments, etc.).⁽⁵⁸⁾ En tot cas, aquest complex, juntament amb l'elevat nombre de tallers lítics en superfície, disparen el nombre de localitzacions del Neolític que s'han efectuat en el municipi de Mediona (MAPA 5).

La característica principal d'aquestes primeres comunitats pageses és l'ocupació intensiva del sector central de la plana penedesenca: en aquesta zona es localitzen la gran majoria dels jaciments del Neolític antic de la comarca, ja que en els sectors de les conques de l'Anoia i Riudebitlles per un costat, i els sectors més meridionals per l'altre, els sòls no semblen tan òptims quant al seu potencial agrícola.⁽⁵⁹⁾ Destaquen els jaciments de *les Guixeres de Vilobí*, *Can Pau Miret*, *Samontà i Torre d'en Vernet*, a Sant Martí Sarroca, *les Guixeres de Baix* a Vilobí del Penedès, *Conjunt de Sant Pau* (Pacs/Vilafranca del Penedès), *Hort d'en Grimau i Cal Farines* (Castellví de la Marca), *Cal Peretó* (Ca l'Escuder (Font-rubi) i *Can Guix Vell* (Torrelles de Foix).⁽⁶⁰⁾

Aquests establiments, principalment els del Neolític antic cardial (NAC), s'emplacen en els sòls més lleugers i ben drenats miocènics, sobre lleugeres elevacions cretàiques o a sobre els estreps més orientals del Massís, també cretàic, de Bonastre. En la fase immediatament posterior (NAEv) s'amplia l'ocupació territorial en indrets de plana al costat dels cursos fluvials. Només alguns casos excepcionals es troben al marge d'aquest model general, ja que es localitzen en planes interiors de la Serralada Prelitoral, això sí, també dominant terrenys potencialment fèrtils (del Keuper): són els del *Fondo del Soler* (Torrelles de Foix) i el *Camp de les Pedres* (Mediona).

No obstant, l'estudi d'aquestes fases inicials del Neolític encara presenten alguns problemes per resoldre:

- La identificació de proves directes de pràctiques agrícoles: no s'han identificat restes paleocarpològiques de cereals, el tipus de conreu més ben documentat per aquest període. Contràriament, les pràctiques ramaderes es troben ben enregistrades, amb la presència d'animals domèstics (p. ex. un 75% de les restes de fauna de les Guixeres són domèstiques).⁽⁶¹⁾



Mapa 5. Distribució dels jaciments que abracen una cronologia global del Neolític (5.000-2.200 a.C.).

- Manca de datacions absolutes.
- Manca d'estudis paleoecològics, per conèixer més a fons el medi natural on es desenvolupen aquestes comunitats. Per exemple, la selecció topogràfica tan específica dels assentaments a l'aire lliure, sobre lleugeres elevacions o vessants de petites serres, no sabem si estarien en relació amb la presència d'aiguamolls o medis lacustres en les zones més baixes de la plana, com és el cas dels sectors de les Clotes, l'àrea de Sant Martí/Pacs/Vilobí, etc.
- Només dos jaciments han estat excavats de forma sistemàtica i ens permeten d'analitzar l'estructuració de l'espai domèstic i de producció d'aquest tipus d'assentaments. Ens referim a les Guixeres de Vilobí, on es documenten una possible cabana extensa (forats de pal, murs...), sitges i un enterrament infantil,⁽⁶²⁾ al marge de la presència d'una seqüència estratigràfica del NAC-NAEv-Neolític antic epicardial, i al jaciment de l'Hort d'en Grimau, també amb la localització de sitges (una vintena) i d'una necròpolis (3 sepultures en fossa i 2 inhumacions en sitges reutilitzades).⁽⁶³⁾ Ara per ara la resta de jaciments poden o bé documentar estructures d'emmagatzematge o possibles estructures d'habitació construïdes amb materials peribles.

La fase del **Neolític mitjà** presenta un buit important: no coneixem cap dada sobre les pautes del poblament, si més no a nivell econòmic, ja que les restes de caràcter domèstic i de producció són ben escaduseres. Gran part del registre només ens aporta informació sobre el món funerari i les úniques contextualitzacions globals que s'han realitzat sobre aquestes troballes han estat elaborades per J. Mestres (1980)⁽⁶⁴⁾ i més recentment per A. Martín i J. Miret (1990).⁽⁶⁵⁾ Es tracta de treballs sobre l'anomenada *Cultura dels Sepulcres de Fossa*, de caire força descriptiu, i on, en el cas del segon article, s'interrelaciona el registre de l'Alt Penedès amb el del Garraf (al Baix Penedès no s'ha documentat cap resta). La importància de la comarca és que és en la primera zona del Vallès-Penedès on s'han identificat els seus antecedents més antics (Neolític antic evolucionat-fase Montboló), amb les troballes efectuades a l'*Hort d'en Grimau* (fosses d'enterrament, algunes amb banqueteta i coberta de còdols).

La majoria dels sepulcres de fossa localitzats al Penedès han estat destruïts o bé són troballes fortuïtes, excavacions antigues molt puntuals

o, senzillament, notificacions de destruccions. Els que presenten una documentació més fiable són els de: *Camp Cinzano* (Vilafranca del Penedès), *Vinya del Jaumet* (Castellví de la Marca), *Pont Vell* (Vilafranca del Penedès), *Mas d'en Boixos* (Pacs del Penedès), *Vinya d'en Salvany* (Vilafranca del Penedès) i *Cal Posastre-1* (Sant Martí Sarroca). D'altres són, malauradament, molt dubtosos o presenten una informació pre-cària: *Sepulcre de l'Autopista o de Ca l'Arnabat*, *Vinya del Marxant* i *Sepulcre Martorell o dels Voltants de Vilafranca*, tots localitzats en el terme de Vilafranca del Penedès. En tot cas totes aquestes referències ens permeten considerar que són susceptibles de formar part de necròpolis, que es troben molt més ben documentades en d'altres zones de Catalunya, com per exemple el Vallès.

El primer grup ens facilita l'enregistrament de certes generalitats. Quant a la tipologia sepulcral es documenten fosses obertes en el subsòl amb lloses de coberta (és el conjunt més important), fosses parcialment o total revestides de lloses (cistes), fosses amb pou i cambra (dubtoses) i fosses simples circulars. Sempre es tracta d'inhumacions individuals, sovint en posició fetal, excepte algun cas fora de la nostra comarca (enterrament dels Garrofers del torrent de Santa Maria, al Garraf, una sepultura doble). Les dades de les quals disposem sobre els aixovars i les restes antropològiques no ens permeten d'extreure una informació completa sobre l'estructura social, tipus paleoantropològics, relacions aixovar-edat-sexe, etc.

Com a pautes constants hem d'esmentar, en els aixovars, la presència de mobiliaris característics: ceràmiques llises i carenades, indústria macrolítica (destrals i aixades), geomètrics, làmines, punxons d'os, denes de variscita, molins...

També en jaciments en cova s'han localitzat equipaments tecnoculturals d'aquest període: la *Cova de la Font del Molinot* (Pontons) —una de les més ben documentades, amb el nivell 3 datat per C14 sobre el 3500 a.C.—, la *Cova Miseracs* (Subirats), el complex del *Fondal de Valldellós* (Mediona)... El seu paper, com a llocs d'habitació, refugi o de dipòsits rituals encara està per desxifrar.

En resum, per al poblament d'aquesta fase podem pensar en una economia de caràcter cerealista, on s'intensifica la ramaderia dels suïds i dels bòvids, mantenint la seva importància l'ovella i la cabra. Amb les dades que ens ofereixen altres conjunts claus localitzats al sector del

Vallès i el Baix Llobregat (Bòbila Madurell, Bòbila Padró, etc.), o al mateix Gironès, podem corroborar que els assentaments d'aquestes comunitats ocupaven els sectors més planers, al costat dels cursos fluvials, sobretot en el marc dels passadissos litoral i prelitoral; es tractaria de cabanes construïdes amb materials peribles, estructures d'emmagatzematge i, fins i tot, grans extensions de terrenys amb explotacions especialitzades, com és el cas de les Mines neolítiques de Can Tintorer (Baix Llobregat), on s'extreu, entre d'altres materials, la variscita.

Del **Neolític final** només s'ha identificat algun conjunt material típic (ceràmiques amb cordons, llengüetes o mugrons superposats o alguna peça d'ornament ben determinada) datable en les fàcies del Verazià (2.500-2.300 a.C.). Destaquen les troballes de la *Cova del Bolet* (Mediona),⁽⁶⁶⁾ *Cova del Toixó o de les Aranyes* (Torrelles de Foix) i algunes cavitats del *Fondal de Valldeïlós* (Mediona),⁽⁶⁷⁾ entre altres.

Amb aquestes dades tan escadusseres es comença a entreveure un canvi que s'accentuarà en les fases immediatament posteriors; la desocupació de la plana en favor de les àrees muntanyoses.

CALCOLÍTIC/BRONZE

Les dades sobre la fase inicial d'aquest període són específicament relacionables amb indrets on s'ha documentat ceràmica campaniforme o bé indústria lítica clarament calcolítica (puntes de fletxa, puntes de llorer, grans làmines), sobretot en el marc de les coves sepulcral i menys representats en jaciments a l'aire lliure. Aquestes cavitats normalment formen part d'ocupacions més àmplies, que abracen diferents períodes, anteriors i posteriors. En les fases posteriors de l'Edat del Bronze els patrons d'implantació sobre el territori canviaran de signe (*MAPA 6*).

El registre que ens situa a l'entorn de finals del III mil.lenni i principis del II mil.lenni a.C., es distribueix en sectors muntanyosos, i el seu caràcter és bàsicament funerari; per tant, bona part de la documentació de la qual disposem prové de jaciments en cova. Va prenent cos la hipòtesi d'un despoblament considerable de la plana, possiblement relacionable amb el desenvolupament d'una economia pastoril l'abast de la qual se'ns escapa.

D'aquests conjunts de cavitats destaquen les que han conservat estructures megalítiques i que han estat utilitzades com a sepulcres funeraris: la *Cova de la Font del Molinot* (Pontons) i la *Cova de la Masia* (Torrelles de Foix) són els dos exemples més fiables i dels que tenim dades més sistemàtiques. El primer jaciment, segons documentació gràfica inèdita⁽⁶⁸⁾ i referències recollides en els treballs realitzats durant els anys 60-70,⁽⁶⁹⁾ presentava un sepulcre de corredor d'accés a la cova (cambra funerària), amb una tanca sepulcral; el nivell 2-superior, amb gran quantitat de restes òssies humanes, ceràmiques característiques (tipus «Treilles») i indústries lítiques prou clares, ens confirmen la cronologia i l'ús funerari (2.300-2.100 a.C.).

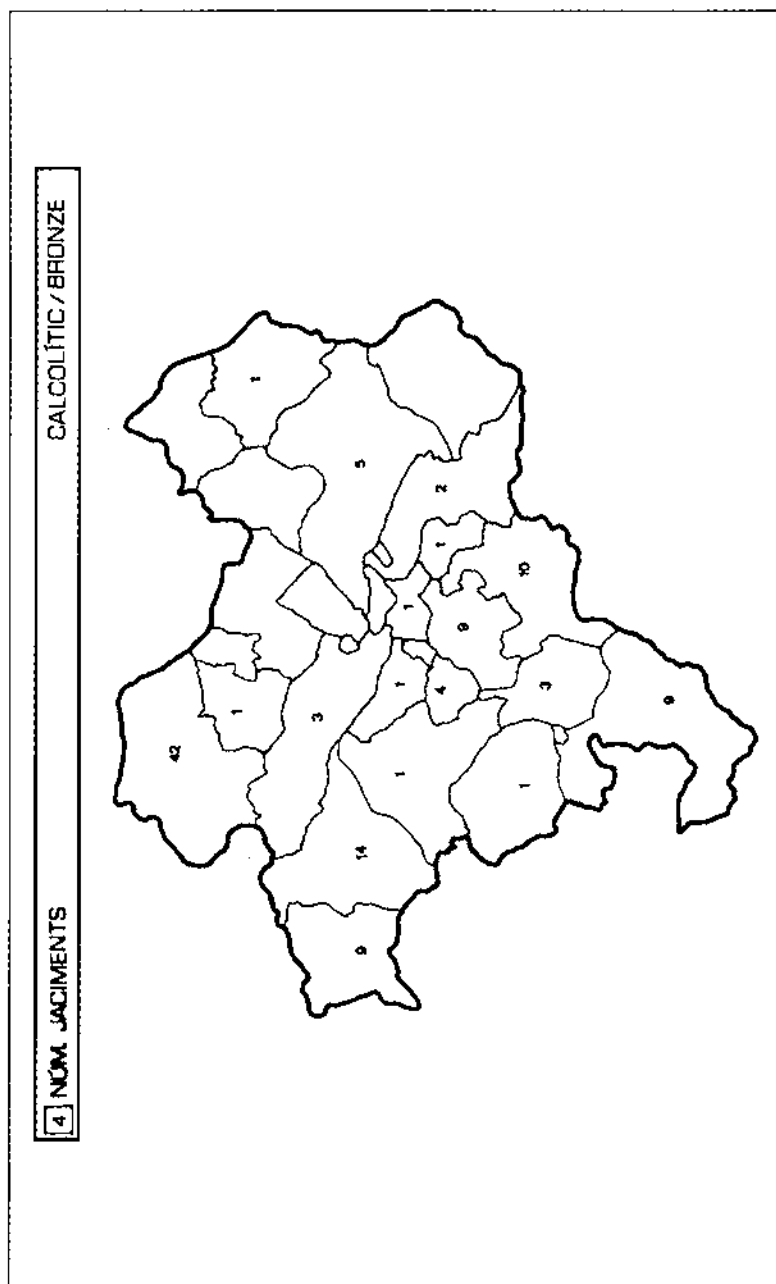
El cas de la Cova de la Masia és força més excepcional, ja que s'ha pogut documentar, en una intervenció d'urgència realitzada el 1991⁽⁷⁰⁾ quasi la totalitat d'una estructura megalítica similar: és un sepulcre de corredor amb la tanca, construït amb grans lloses, que s'acobla a la cavitat natural, que serví de cambra funerària. Pels materials recuperats en excavacions antigues (dels que destaquen dues plaquetes de pissarra)⁽⁷¹⁾ també ens situem en aquest moment cronològic.

És de remarcar la importància d'aquesta zona megalítica, ja considerada per anteriors autors,⁽⁷²⁾ que comprendria l'àrea del congost de la riera de Pontons i el sector de la vall de Valldossera (Querol), en context global de la Serralada Prelitoral al NW de la comarca: d'una banda es registren les coves-dolmen, i de l'altra un sepulcre de falsa galeria coberta, amb una complexa estructura tumular (Mas Pla), aquest darrer amb una cronologia un xic més antiga.⁽⁷³⁾

El que més sobta és que no s'ha documentat la presència de cap altra focus dolmènic d'aquestes característiques ni en la comarca ni en les zones limítrofes de la part més costanera i meridional, fet que fa d'aquest fenomen un cas excepcional del territori penedesenc.

La resta d'informació sobre aquest període es restringeix als equipaments tecnològics recuperats en cavitats (generalment de reduïdes dimensions, excepte casos molt particulars com l'Esquerda de les Roques del Pany, la Cova de la Guineu i la Cova el Bolet) o bé, en pocs casos, a l'aire lliure.

Del primer grup s'han documentat materials campaniformes o epicampaniformes (en l'actualitat s'atribueixen al *Conjunt del Nord-est*,⁽⁷⁴⁾ amb una cronologia centrada sobre el 1.850 a.C., ja a cavall del



Mapa 6. Distribució dels jaciments corresponents als períodes del Calcolític/Bronze (2.200 - s. VIII a.C).

Bronze mitjà), o en el seu defecte altres tipus ceràmics, lítics o ossis característics, en diversos jaciments que s'agrupen en diferents nuclis geogràfics. En les Serres de Mediona i de Font-rubí ens trobem amb la *Cova del Bolet* (Grup del Nordest), alguns punts del *Fondal de Valldellós*, la *Cova de la Guineu* (Campaniforme Incís/Imprès, al marge d'un nivell d'enterrament col·lectiu de més de 40 inhumacions) i la *Cova del Bon Jaumet o Cova X* (Mediona); en l'àrea de Pontons-Torrelles hi ha els jaciments clàssics de l'*Esquerda de les Roques del Pany* (Campaniforme tipus Salomó) i la *Cova del Batlleu* (Pontons, amb enterraments col·lectius successius i Campaniforme Incís d'estil pirinenc);⁽⁷⁵⁾ en la franja occidental dels estreps del Massís del Garraf també s'han localitzat restes d'aquest moment a la *Cova de l'Artiga* (Avinyonet del Penedès), *Coves del Castell de Gelida* (amb puntes de sageta amb aletes i peduncle, un botó en V...), *Cova del Pi d'en Barba* (Sant Cugat Sesgarigues), *Cova del Pèlag* (Avinyonet del Penedès, amb Campaniforme tipus Salomó), i les *Coves XXV, del Pantà de Foix i Xuriguera*, a Castellet i la Gornal. Al marg hi ha algunes cavitats amb documentació més dubtosa, com per exemple *Balmes de la Bardera* i *Coves de Can Ros/del Torrent del Gavatx* (Subirats).

De les localitzacions a l'aire lliure les informacions són puntuals però força significatives que també hi ha traces d'aquest període en la plana; nosaltres pensem que en la majoria dels casos es tracta de mobiliaris funeraris, ja que en cap d'aquests indrets s'han enregistrat estructures d'habitació: *Els Pegats/Sota Sant Pau* (Vilafranca del Penedès, amb Campaniforme tipus Salomó),⁽⁷⁶⁾ *Pedrera de Sant Jordi* (Pacs del Penedès, amb ceràmiques del Grup del Nordest),⁽⁷⁷⁾ la *Serra del Tall-1* (Pontons, troballes d'un botó amb perforació en V i puntes de sageta, associades possiblement a un enterrament),⁽⁷⁸⁾ la *Vinya d'en Joan Cegos* (Mediona, amb un botó de perforació en V i un folioli de retoc invasor) i *El Pujol* (un taller força interessant, amb gran diversitat tipològica, també a Mediona).

Com a cas singular cal assenyalar la troballa d'un vas campaniforme incís tipus Salomó a Olèrdola,⁽⁷⁹⁾ amb paral·lels a la zona tarragonina (Coves d'Arbolí, Cartanyà, Escornalbou i Fonda de Salomó) i la costa del Garraf (Cova Verda de Sitges). No sabem si correspondria a un petit assentament localitzat en el mateix indret on s'emplaça actualment el conjunt monumental o bé si es tractaria d'un element reutilitzat, en època del Bronze final o ibèrica, d'un indret proper o de procedència desconeguda.

La presència dels primers metalls sempre és força esporàdica i ha estat mal estudiada (Cova del Batllell, Cova de la Masia?...), panorama que comença a canviar en les fases següents del Bronze mitjà-final.

L'etapa del **Bronze mitjà** és possiblement un dels moments més mal coneguts arreu de la comarca i de Catalunya; no són clars els conjunts materials que s'hi associen i tampoc no disposem de referències estratigràfiques ni cronològiques prou clares, així com també ens manquen els paràmetres per a poder fixar amb la suficient precisió les característiques socio-econòmiques que el definirien.

En tot cas, per al Penedès, és clar que a l'entorn del 1500 a.C. ja trobem indicis de nous canvis en les estratègies de poblament: jaciments com el del *Polígon de Sant Pere Molanta/Pou Nou* (Olèrdola),⁽⁸⁰⁾ ens indiquen l'ocupació de la plana miocènica, sobre terrenys quaternaris. Aquí es localitzaren 4 sitges i un enterrament amb ofrenes d'objectes i probablement també d'aliments. Altres indrets, ubicats en les terres baixes, ens confirmen l'inici de la reocupació de la plana penedesenca, probablement lligada a canvis en les activitats econòmiques desenvolupades per aquelles comunitats (p. ex. la represa de les pràctiques agrícoles), o bé en relació amb d'altres factors que se'ns escapen: la *Vinya d'en Giralt* (Vilafranca del Penedès), *Pedrera de Sant Jordi* (Pacs del Penedès), *Samontà-1* (Sant Martí Sarroca) i la *Muntanya* (Pacs del Penedès) en són alguns dels exemples més significatius. N'hi ha d'altres més dubtosos com per exemple el jaciment referenciat d'antic a *Can Torres/L'Olivera* (Olèrdola). Gairebé sempre es documenten estructures excavades en el subsòl (sitges cubetes, alguna sepultura) i associacions de materials característiques (ceràmiques de superfícies rugoses, bases planes, cordons impresos, decoracions incises, retocs lítics plans i invasors...).

Però l'ocupació dels sectors muntanyosos continuarà essent, sens dubte, molt importants, i fins i tot en podem destacar nuclis on es concentra la major part del registre conegut, algunes vegades més clar que en d'altres (elements que estan a cavall del Bronze mitjà-final).

De les Serres de Font-rubí i Mediona destaquen les troballes de la *Cova de la Guineu*,⁽⁸¹⁾ *Cova del Vapor/Els Castellots*, *Coves Petites de Santa Anna*, *conjunt del Fondal de Valldellós* i *Cova del Bolet*. També en les Serres de Torrelles de Foix i Pontons, en la conca alta-mitjana del Foix, s'han recuperat força elements d'aquesta cronologia: *Cova de Cal*

Magí Rossell/Avenc del Foc/Fissura de Can Rossell Nou (cova sepulcral amb inhumacions i un mobiliari del que destaca una punta de fletxa de bronze, amb aletes i peduncle),⁽⁸²⁾ *Abric de la Font de Cal Rossell, Cova Solanes* (també amb restes d'inhumacions), *Cova de la Pesseta i Cova de Can Soler de Secabecs*. Altres troballes més puntuals són les de la *Cova del Pi d'en Barba* (Sant Cugat Sesgarrigues) i la *Cova Miseracs* (Subirats), en els estreps occidentals del Massís del Garraf.

És justament en aquesta fase quan en el Fondal de la Seguera o la Vall (Olèrdola) apareixen els indicis d'una ocupació que s'intensificarà durant els períodes immediatament posteriors, amb el precedent de la *Cova de la Plana Rodona*, una cavitat sepulcral.⁽⁸³⁾

Un dels principals problemes segueix essent, com ja venim reiterant, la manca de seqüències crono-estratigràfiques que permetin de comparar les diferents dinàmiques d'ocupació de les coves i les seves característiques. Hem de pensar que només es tracta d'uns espais funeraris, com apunta la majoria de les troballes? Els equipaments tecnològics que es recuperen pertanyen a comunitats de ramaders «marginals»? Resten oberts aquests i molts d'altres interrogants.

Per a l'anàlisi del període del **Bronze final** partim d'un registre força escadusser, al marge, és clar, de la documentació proporcionada per les cavitats; aquest tipus de jaciments cada vegada s'associa més estretament amb usos de caràcter funerari, i ja comencem a tenir els primers casos de cremació i incineració ben enregistrats.

La distribució de les coves amb elements característics d'aquesta fase torna a concentrar-se en sectors molt concrets de les àrees muntanyoses de les Serralades Prelitoral i Litoral. Del sector de Castellví de la Marca tenim el jaciment de la *Cova de Can Pasqual*; a les Serres de Pontons i Torrelles les coves de *Can Soler de Secabecs, Cova Freda/ Cova de les Torres, Cova del Cingle de Foix-2, Esquerda de les Roques del Pany, sector de la Masia (Cova de la Masia, amb la reutilització d'una estructura megalítica, i Abric de la Masia-2, possible lloc d'habitació-refugi esporàdic) i Cova del Toixó/de les Aranyes*, entre d'altres; en les Serres de Font-rubí i de Mediona, les cavitats i abrics com *Cova de la Plana Pineda, Cova del Vapor, el conjunt del Fondal de Valldeió i Cova del Bolet*; i en alguns punts elevats de Santa Margarida i els Monjos (*Cova de la Font de Sant Llorenç*), Avinyonet del Penedès (*Avenc dels*

Pelagons) i Castellet i la Gornal (*Cova Xuriguera, Cova XXV, etc.*). Si realment la major part d'aquests indrets són d'ús funerari (espais de dimensions reduïdes, mobiliari escadusser...), aleshores desconeixem on s'instal·larien els llocs d'habitació, a excepció d'alguns casos que sembla que s'ocupen de manera esporàdica, com a refugi temporal.

Un nucli que ens pot ajudar a entendre l'ús i l'ocupació d'un sector geogràfic prou característic, és el del Fondal de la Seguera/la Vall i el Fondal de Viladellops, a Olèrdola, amb la presència de diferents punts que ja s'ocupaven des del Neolític i que ara adquireixen, amb l'aparició de noves ocupacions, una cohesió molt important. L'*Abric de Segarrull*s/*Abric Sota Roca* té materials atribuïbles al Bronze final III (700 a.C.), i l'hem considerat un lloc d'habitació esporàdica; la *Cova de Segarrull*s/*Cova de les Pintures* presenta traces d'ús sepulcral (cremacions), ceràmiques brunyides i amb cordons, i, les representacions pictòriques d'estil esquemàtico-abstracte (arquers, fauna, símbols geomètrics, ditades...), que encara avui dia comporten un problema d'interpretació cronològica; la *Cova del Pi*; i els tallers de *Fontanilles, Can Castellví* i *Segarrull*s, amb indústries que abracen l'ampli ventall cronològic des del Neolític al Bronze. El conjunt de poblament que ens mostra aquest registre és prou sòlid (malgrat la manca de recerca sistemàtica i actualitzada) i diversificat: es documenten llocs d'habitació, punts de referència simbòlico-religiosa (admetem que es tracta d'un tema pendent de resolució), llocs d'enterrament i possibles sectors on es desenvolupen activitats econòmiques molt específiques.

Les troballes realitzades en el Conjunt Monumental d'Olèrdola encara consoliden més aquesta hipòtesi de focus clau de poblament vers finals del II mil·lenni-principis del I mil·lenni a.C. (s. IX-VIII). En aquest jaciment s'ha localitzat un sistema defensiu que esdevindrà l'antecedent de la fortificació ibèrica i romana olerdolana, associat a un nivell estratigràfic que enregistra ceràmiques brunyides i decoracions d'acanalats atribuïbles, pels seus excavadors, al Bronze final;⁽⁸⁴⁾ nosaltres pensem que es tracta d'una datació un xic endarrerida, ja que en realitat podríem ben bé determinar que ens trobem als inicis de l'Edat del Ferro. Sens dubte aquesta zona havia de representar un punt significatiu de control territorial o senzillament d'organització d'un espai econòmic i social molt determinat, del qual desconeixem els detalls. Amb això enllaçaria el desconeixement sobre el que s'esdevé a la plana: tan sols tenim algun punt de referència en les troballes de la *Bòbila Majem* (Vilafranca del

Penedès), considerat antigament un Camp d'Urnes,⁽⁸⁵⁾ però que segons les descripcions hem de tenir en compte que no és clara la documentació d'incineració ni restes humanes, sinó estructures circulars i cendres, amb pedres que bé podrien formar part del reompliment d'unes sitges, com succeeix en altres casos documentats més recentment, i les sitges de *La Serra del Tall-2*, segurament pertanyents a un assentament a l'aire lliure ubicat en la part baixa de la vall de la riera de Pontons, prop d'aquesta població.⁽⁸⁶⁾ De totes maneres, amb aquesta qüestió entrem a les portes dels períodes del Ferro/Ibèric, amb una altra dinàmica d'estudi i amb el plantejament de noves problemàtiques.

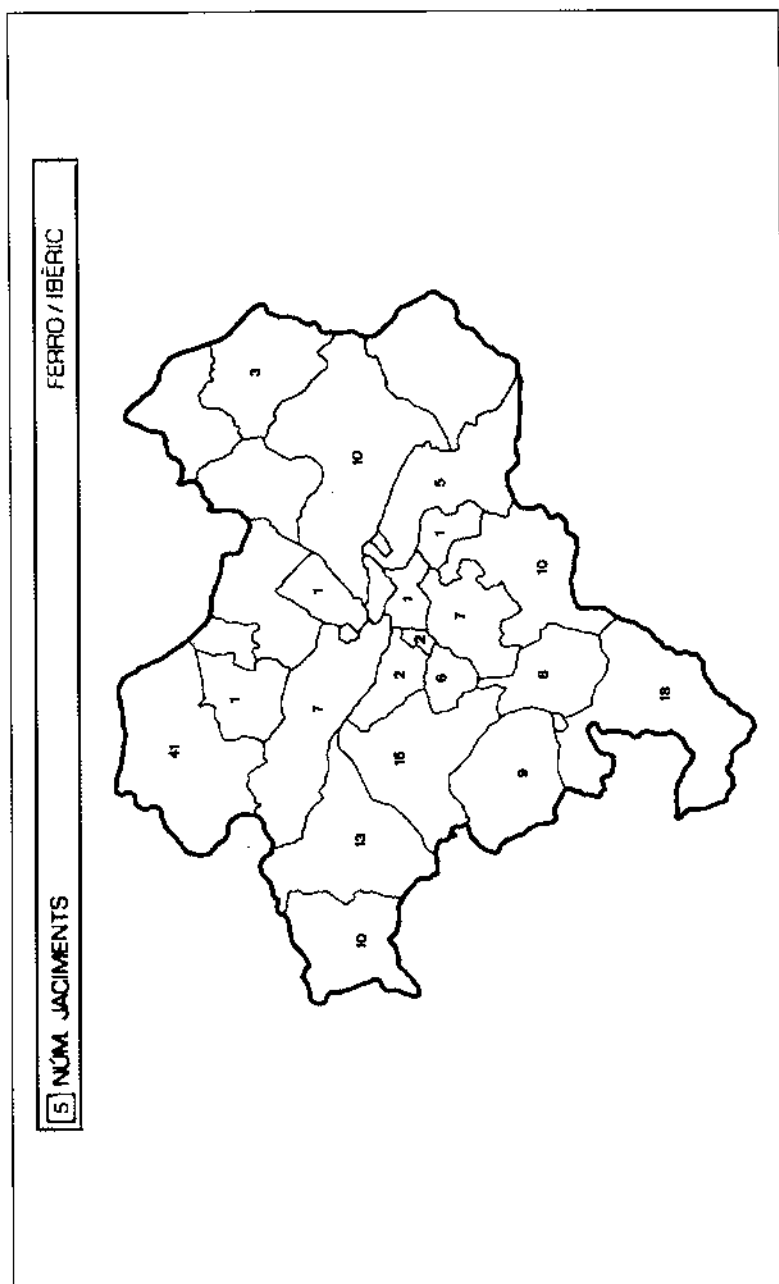
PROTOHISTÒRIA I MÓN ANTIC

El conjunt de restes atribuïbles als períodes de l'Edat del Ferro, Ibèric i Romà, és el més nombrós per la seva quantitat (*MAPES 7 i 8*). El problema principal és la manca de treballs d'investigació recents sobre aquests períodes, que es veu contrarrestada amb el bon nombre de jaciments documentats a partir de la recerca d'aficionats i excursionistes i prospeccions realitzades per especialistes. D'altra banda, en la dispersió de nuclis es defineixen força els focus de prospecció que tendeixen a concentrar alguns sectors de treball.

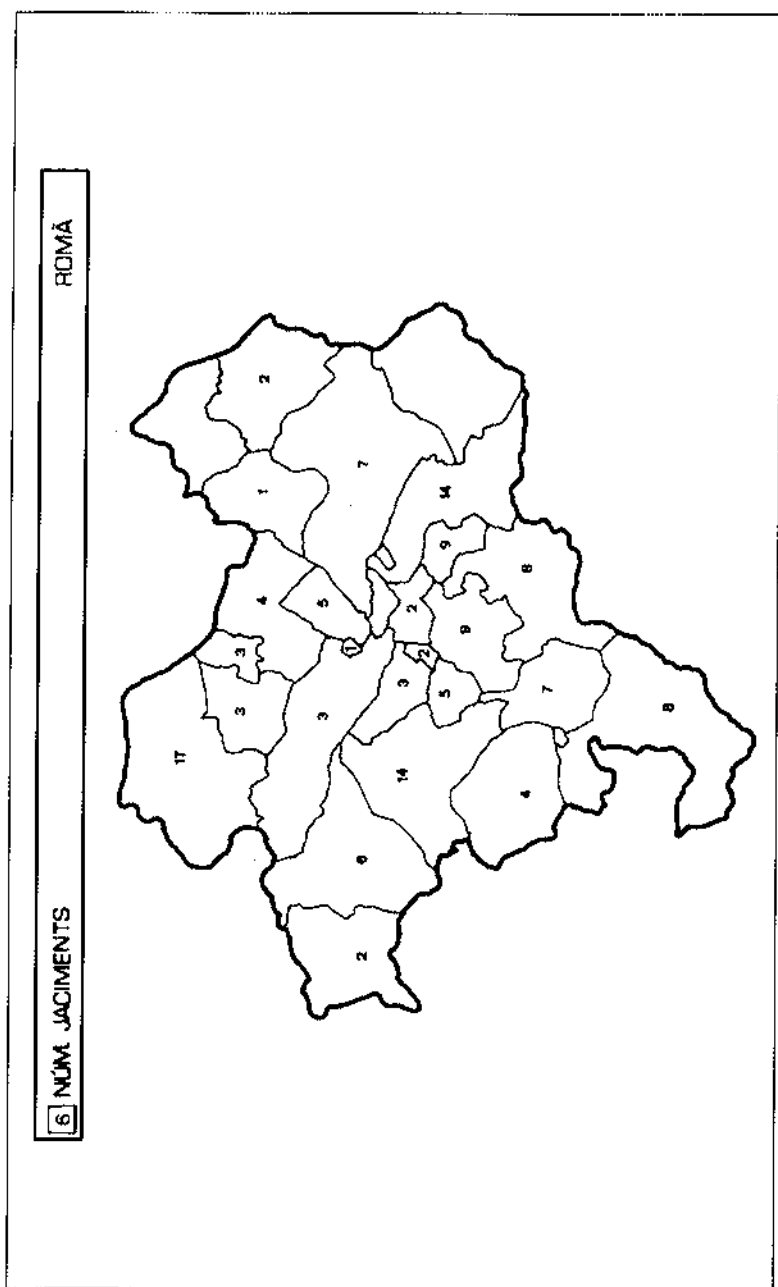
EDAT DEL FERRO

És una època de transició entre l'Edat del Bronze final i les primeres manifestacions de la cultura ibèrica. La trobem escassament documentada en aquesta zona, amb uns 6 jaciments ubicats a la Depressió Prelitoral. Aquests han estat localitzats a partir de recollides superficials o d'excavacions arqueològiques de fosses obertes al sòl natural, definides com a sitges d'emmagatzament o fons de cabanes.

Per una banda, trobem aquells jaciments amb materials escadusers —només ceràmiques a mà— com la sitja de l'*Escola Cristòfor Mestres*⁽⁸⁷⁾ (excavada per J. Mestres el 1987) i la del *Bosc Moj*,⁽⁸⁸⁾ les dues a la sortida SW de Vilafranca del Penedès; el material en superfície del *Mas d'en Boixos*⁽⁸⁹⁾ (Pacs del Penedès). Aquest conjunt es localitza a la plana prelitoral. Els restants jaciments: *les Botes*, *Cal Manou* i *el Fons*



Mapa 7. Distribució dels jaciments datats en les èpoques del Ferro/ibèric (s. VII - I a.C.).



Mapa 8. Distribució dels jaciments amb traces del procés de romanització i elements de la Baixa Antiguitat (s. I a. C. - IX d. C.).

de les Fonts de l'Alzina (Castellet i la Gornal), ubicats en una carena el primer i els altres en petites elevacions de la plana; la Cova Xuriguera, la Cova XXV, la Cova d'en Cabra i la Cova d'en Muntaner, en la zona muntanyosa de Castellet i la Gornal.

Per una altra banda, la presència de materials d'importació ens emmarca l'inici de la introducció de productes colonials. L'exemple més representatiu són les 2 estructures de l'Hort d'en Grimau (*Castellví de la Marca*), excavades el 1985-1986:⁽⁹⁰⁾ un fons de cabana (amb els forats de pal), on va aparèixer un fragment d'àmfora fenícia arcaica (*Vuillemot R-7*), i una sitja amortitzada com a enterrament femení amb l'ofrena d'un ase, datables ambdues de finals del s. VII a.C. o inicis del VI a.C. També trobem ceràmiques fenícies en una de les sitges de *Mas Castellar -1* (Santa Margarida i els Monjos), amb materials que arriben fins al s. II a.C., i a l'assentament del *Planot/Santa Bàrbara* (Castellet i la Gornal). Aquest horitzó amb ceràmica fenícia enllaçaria amb altres troballes de fora de la comarca, com les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, amb una perduració fins a l'època romana imperial), els Solers (Sant Pere de Ribes), i els poblats del Vilarenc i Alorda Park (Calafell), i, d'altra banda, també hi podem incloure troballes com l'espasa de bronze de la Roca del Frare (Anoia).

És difícil establir una hipòtesi del tipus d'ocupació del territori a partir d'una mostra tan escadussera i de contextos aïllats. Queda clar que cap dels nuclis de la comarca té el caràcter de poblat, però es configura un model d'assentaments agrícoles dispersos, emplaçats bàsicament en la plana o en els primers estrepes que l'envolten, a l'aire lliure o en coves, de caire temporal.

PERÍODE IBÈRIC

Cal tenir en compte que un bon nombre de jaciments han estat catalogats com a ibèrics sense haver pogut establir una cronologia més precisa, i, que un altre grup està a cavall de l'ibèric i del romà; aquest darrer ha estat indicat en els dos mapes cronològics corresponents.

Són pocs els jaciments que podem documentar del primer moment, l'**ibèric antic**, però representen uns exemples prou significatius que ens introdueixen problemàtiques diverses.

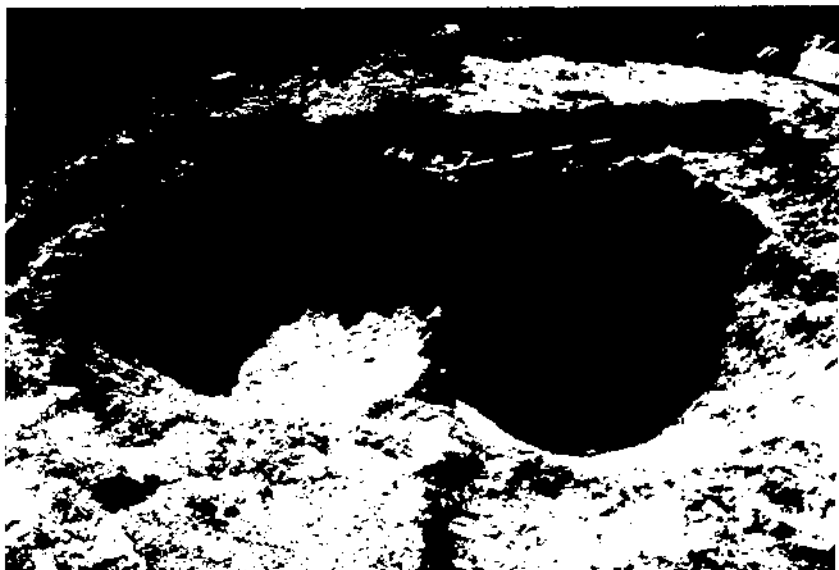
Si en d'altres zones aquest període ve marcat per l'aparició de poblats en ubicacions estratègiques i amb sistemes de defensa, com és el cas del poblament d'Alorda Park (Calafell)⁽⁹¹⁾, amb un sistema defensiu de muralla que es construeix en un moment de l'Ibèric antic i s'amortitza a finals del s. V a.C., aquí ens trobem amb un buit de documentació d'assentaments que no omplirem fins al període següent. Només es coneix el nucli del *Planot/Santa Bàrbara* (Castellet i la Gornal) que, a partir de materials superficials, perduraria fins al període Tardà, i sembla ser que podria tenir conservades estructures d'un possible sistema de defensa, i el poblament de l'*Alzinar Gran de la Massana* (Font-rubi), que apareixeria a la segona meitat del segle V a.C., incloent-lo ja en el següent període. D'altra banda, podem pensar en una perduració del model de la fase anterior, amb petits nuclis aïllats, d'estructures senzilles peribles, de caràcter temporal, amb una economia agrícola.

Un altre tipus d'establiment és el nucli de *Mas Castellar-1*⁽⁹²⁾ (Santa Margarida i els Monjos), que es documenta a partir del s. VI a.C., amb àmfores fenícies, però amb un conjunt material global (procedent d'un total de 26 sitges) que arriba fins al s. II a.C., pel que esdevé l'ocupació amb la perduració més llarga fins ara documentada en la zona. L'indret, ubicat en la plana prelitoral, es defineix com un camp de sitges, on al llarg dels segles s'emmagatzemava el gra de les collites dels camps propers per no haver de traslladar-lo a l'assentament; al final del seu ús s'amortitzava amb l'abocament de les deixalles del poblament. Però el problema és que, si ja des del s. VI a.C. existia una comunitat que conreava i emmagatzemava, on es localitza el seu lloc d'habitació? Per ara el nucli més proper que correspon a un lloc d'habitació d'aquesta cronologia és el d'*El Planot/Santa Bàrbara*, a Castellet i la Gornal, massa lluny del sector d'emmagatzematge.

Un exemple inusual d'aquest moment és el jaciment del *Molí d'en Rovira* (Vilafranca del Penedès),⁽⁹³⁾ que documenta l'existència d'un enterrament a partir de la troballa d'una espasa de bronze tipus La Tenné i 2 plaques de sivella de bronze amb damasquinat de plata i una altra de senzilla, quan es feren unes obres que destruïren el jaciment. Els materials concorden amb els del jaciment més proper d'aquest tipus, la necròpolis de Can Banyís (Banyeres del Penedès),⁽⁹⁴⁾ amb l'enterrament individualitzat d'una tomba de guerrer (650 / 450 a.C.). Per tant, tenim que en aquest moment possiblement ja existia, en aquesta zona, una comunitat organitzada socialment, que enterra un dels seus components amb un aixovar sumptuós digne d'una condició diferenciada.

En el següent període, l'**ibèric ple**, el definim com el pas a una colonització del territori per part de diverses comunitats agrícoles, la majoria de les quals perduraran fins a l'època tardana. Les trobem disperses per tot el territori i ocupen gairebé sempre les valls i les planes seguint els corrents d'aigua més importants: el riu Foix, la riera de Pontons, la riera de Mediona (o Riudebitlles), el riu Lavernó, la riera dels Pelagons, i alguns dels seus afluents. La ubicació d'aquests nous nuclis respondrà sempre a un model econòmic d'implantació agrícola, sempre propers a sectors planers però buscant indrets dominants, realçats —promontoris o vessants—.

L'*Alzinar Gran de la Massana* (Font-rubi)⁽⁹⁵⁾ (*FOTOGRAFIA 2*), dalt d'un promontori, està envoltat per dos torrents que conflueixen a l'est tancant l'espai en forma d'esperó, als peus de la Serralada Prelitoral, en



Fotografia 2. Poblament ibèric de l'Alzinar Gran de la Massana (Font-rubi). Després de contínues destruccions d'ençà l'any 1952, s'ha aconseguit realitzar una prospecció i excavació sistemàtica d'un dels jaciments clàssics de la comarca, pel que fa al coneixement del poblament dels segles V-II aC. Intervenció d'urgència del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, dirigida per J.M. Garcia, Natàlia Moragas i M.R. Senabre, any 1991 (fotografia: Equip de l'Excavació).

una zona amb bones terres de conreu a la plana propera. A través de la documentació que ens ha arribat sabem de l'existència d'estructures habitacionals i de sitges d'emmagatzematge, que juntament amb la quantitat i la qualitat dels materials localitzats, propis d'un assentament agrícola, se'ns defineix un establiment típic d'aquest període: una comunitat camperola oberta a l'intercanvi amb altres poblacions properes, a través de les quals els arriben els materials d'importació que marcaran l'antiguitat i l'evolució de l'hàbitat, de finals del s. V a.C. fins al s. II / I a.C. La seva fundació coincideix amb la segona etapa del poblat d'Alorda Park (Calafell), quan la muralla deixa de funcionar, la continuació de les Masies de Sant Miquel (Banyeres) i l'origen d'altres assentaments com per exemple el nucli de Darró (Vilanova i la Geltrú)⁽⁹⁶⁾ i el poblat poblat de l'Argilera (Calafell)⁽⁹⁷⁾ a la costa i el de Puig Castellar (la Llacuna) a la muntanya prelitoral, amb restes d'habitacions.

Seguint aquest mateix model, també trobem altres emplaçaments en turons que pel tipus de materials apareguts en superfície i el tipus d'ubicació podrien tractar-se de poblats, com els de *les Carreteres* (Olèrdola, s. IV-II / I a.C.), *El Pago* (Subirats, s. IV / III-I a.C.), *Pujol d'en Figueres* (Subirats, s. III a.C.-II d.C.), *Can Balada i Vinya del Cementiri* (Mediona, s. III-I a.C.), *la Feixa Rodona/la Serreta de la Costa* (Castellet i la Gornal), a més de la continuació de l'assentament del Planot/Santa Bàrbara, entre d'altres.

Ja al segle IV a.C. es torna a ocupar el turó d'Olèrdola,⁽⁹⁸⁾ on, segons els seus excavadors, es reaprofitaria la muralla de l'Edat del Bronze final amb l'afegit d'una torre i la instal·lació d'un poblat que perdurà fins a l'arribada del contingents romans a l'establiment (finals del s. II a.C.). En la comarca és l'únic exemple d'hàbitat ibèric amb sistema defensiu.

D'altra banda, hi ha una bona quantitat de nuclis situats en vessants de turons o serres de cara a la plana. La majoria es documenten a partir del s. III a.C. amb una perduració fins al s. I a.C., com poden ser les concentracions de *Samontà*, *Torre d'en Vernet i Romaní* (Sant Martí Sarroca) (alguns només amb ceràmiques ibèriques comunes oxidades); *Cal Piu de Dalt* (Torrelles de Foix); *el Pujol, Santa Anna, la Plana del Felip i la Vinya d'en Bricus* (Mediona). També en el mateix tipus d'emplaçament topogràfic trobem la *Vinya d'en Joan Cegos* (Mediona), documentat des del segle IV a.C. per una sivella de bronze amb decoració de damasquinat de plata que podria indicar l'existència d'un enterrament i el poblat d'*Orpinell/Orpinell Vell* (Mediona),⁽⁹⁹⁾ també del

segle IV a.C.; A. Romaní hi localitzà un anell d'or, actualment desaparegut, que fou classificat com d'importació fenícia (sense que per ara hi hagi materials contemporanis que corroborin aquesta cronologia), i s'identifiquen restes de murs que podrien delimitar espais d'habitat (sense excavar); es tracta del nucli més important del sector nord/nord-oest de la comarca, amb una considerable potencialitat arqueològica.

En les localitzacions a l'aire lliure també s'ha constatat un augment de nuclis situats a la plana, la majoria d'ells catalogats com a camps de sitges per la identificació d'una o diverses estructures d'emmagatzematge. Alguns exemples són els de la sitja excavada de *Can Vila* (Castellví de la Marca),⁽¹⁰⁰⁾ les 4 sitges de *Can Bas-1/la Plana* (Subirats), *la Vinya dels Hostalets i el Camí de Can Carbó* (Sant Martí Sarroca), *Vinya del Xic del Pont* (Mediona), *Mas Castellà -3* (Santa Margarida i els Monjos), *les Clotes* (Vilafranca del Penedès) i moltes altres localitzacions de materials superficials. Un comentari a part es mereixen dos conjunts força significatius: *Mas Castellar-1*, amb 26 sitges i una àmplia cronologia, i *Vinya del Pau/Vinya del Torrelletes* (Vilafranca del Penedès),⁽¹⁰¹⁾ que amb un total de 22 sitges i un o dos forns de ceràmica se'ns presenta com un centre d'emmagatzematge i de producció des del segle IV a.C. fins al s. II a.C. El nivell d'anàlisi actual no ens permet relacionar el funcionament d'aquests centres respecte als nuclis concrets d'habitació.

Es coneixen també dos sectors amb estructures de forns ceràmics. A l'extrem NE de la comarca, en la zona de Pontons, s'han identificat tres àrees emplaçades en diferents valls del vessant sud-est de la Serra del Puig Castellar (on es localitza el poblat de Puig Castellar, amb el qual poden estar relacionats): *Corral Nou/les Hortes de Cal Pons*, amb 6 forns; *Font dels Igols/Font de Mas Pollina*, amb un forn almenys, i *la Casa Nova de Pontons*. A més coneixem el forn de *les Valls del Foix* (Torrelles de Foix),⁽¹⁰²⁾ l'excavació del qual suposà la documentació de les seves diferents parts constructives (cambra de foc, graella, *laboratorium* i el *praefurnium* o pou d'entrada). També per semblances tipològiques hi incloem l'estructura núm. 2 de *Cal Sègol* (Sant Martí Sarroca)⁽¹⁰³⁾ i el forn de *les Badies* (Castellet i la Gornal). Aquests conjunts coincideixen en un mateix context geològic de terres margoses-argiloses, les més aptes per a la producció ceràmica, al costat de corrents d'aigua, i propers a àrees de boscos d'on obtenir el combustible. Són centres de producció de ceràmica ibèrica comuna oxidant, de caràcter industrial, que entrarien en funcionament entre els segles IV i II-I a.C., sense que per ara podem

distingir la seva àrea de distribució ni els assentaments que en dependrien.

Com a troballa singular, l'any 1968, a la partida de *Cal CotoIU/la Socarrada* (Vilobí del Penedès), en un sector de plana al costat del Torrent de Manyans, una sepultura d'un inhumat sota una llosa i amb una àmfora ibèrica esclatada al damunt. L'existència de més restes humanes i materials trobats superficialment pel sector, fa pensar en la presència d'un enterrament o d'una necròpolis a cavall dels s. III / I-II a.C. Les informacions sobre enterraments ibèrics segueixen sent molt escadusseres, dins i fora de la comarca, i aquesta referència no deixa de ser un xic confusa.

Pel que fa al període de l'**ibèric tardà**, es produeix un trencament de la dinàmica autòctona a partir dels segles II / I a.C., que vindrà marcat pel despoblament d'importants assentaments i l'amortització de camps de sitges que havien funcionat al llarg de diversos segles, seguint un mateix patró implantat a l'ibèric ple (Aizinar Gran de la Massana, Mas Castellar-1, Orpinell, les Carreteres, Santa Bàrbara...). D'altra banda apareixeran, a partir del s. II a.C., nous establiments distribuïts pel territori seguint les pautes abans esmentades, amb un increment dels materials d'origen romà republicà. Alguns d'aquests desapareixeran abans del canvi d'era: el *Bosc d'en Martí* (les Cabanyes), *Cal Peretó/Ca l'Escuder* (Font-rubí), el *Pujolet de l'Escuder* (Subirats) i la *Serra de Puigfred i Mas Rodó-2* (Mediona), en promontoris sobre la plana; *Cal Sisplau-1* (Sant Martí Sarroca) i el *Penjat del Coll Curt* (Mediona), en vessants muntanyosos; i els camps de sitges a la plana, com *Mas Florit* (Torrelles de Foix), *Camp del Fèlix Balenyà* (Vilafranca del Penedès) i *Vinya del Ticó* (Olèrdola).⁽¹⁰⁴⁾

Per una altra part, altres assentaments de nova planta o del període anterior, estaran a cavall entre el món ibèric i el romà, amb la constatació d'una progressiva romanització que donarà pas a la implantació de nous models d'explotació i d'organització del territori, en detriment de la infraestructura ibèrica, que va desapareixent. La circulació de monedes, per exemple, a partir del s. II a.C. (sobretot amb la llegenda de Kesse, seca tarragonina), significarà l'extensió d'una xarxa d'intercanvis en forma de mercat regulat segons un sistema tributari romà.

Paral·lelament s'adverteix la utilització d'un context ben diferent: les coves i balmes, on es dipositaren objectes, bàsicament ceràmics, dels

tipus més preuats. La majoria presenten ocupacions ja d'època prehistòrica, i dins del període ibero-romà es documenta una cronologia que abraça del s. IV a.C. fins al s. V d.C.

Actualment podem diferenciar dos grups per la seva ubicació. El més important és el de la Serralada Prelitoral, al NW de la comarca, amb el conjunt tan significatiu del *Fondal de Valldeïlós*, a Mediona, juntament amb les troballes efectuades a la *Cova del Bolet*. A més s'han localitzat materials d'aquest període a la *Cova de la Font del Molinot*, *Cova de Cal Soler de Secabecs*, *Cova Freda*, *Cova Gran de Santa Anna* i *Cova de la Guineu*, entre altres, en les serres de Pontons, Torrelles i Font-rubí.

Un altre grup està situat en els últims estreps de la Serralada Litoral, a l'est/sud-est de la comarca: *Cova del Pi d'en Barba* (Sant Cugat Sesgarrigues), *Bauma dels Masets* i *Cova del Pi* (Fondal de Viladellops, Olèrdola) i *Coves del Castell de Gelida*, sense perduracions romanes.

No es tracta d'un fenomen aïllat, ja que en altres cavitats fora de la comarca es detecta el mateix tipus d'ocupacions o usos: *Cova Cassimanya* i *Cova de Can Sadurní* (Begues), *Cova del Garrofet* (Querol), *Roca del Frare* (la Llacuna)... Les coincidències topogràfiques d'aquests conjunts (fondalades o cingles de promontoris, contextos aïllats dels assentaments, proximitat a cursos fluvials, alguns casos d'ubicació isolada...) ens referma la seva homogeneïtat i les constants dels equipaments materials (objectes de valor, vaixela fina, peces singulars, etc.), que ens fan desestimar la possibilitat que fossin llocs d'habitació, i prendre en consideració que es tracti d'indrets amb amagatalls o ofrenes de culte, probablement amb un significat simbòlic-religiós.

També cal apuntar que en la major part dels turons on s'aixecaren edificis d'època medieval (castells, esglésies), s'hi han localitzat restes ibèriques, sovint superficials, sense que això signifiqui la presència d'importants establiments: *Santa Maria de Foix*, *Castell de Sant Martí Sarroca*, *Castell de Gelida*, etc.

ÈPOCA ROMANA

El problema principal a l'hora d'establir una seqüència cronològica per aquest període és la manca d'excavacions recents, que com en el període anterior són molt puntuals. D'aquesta manera, la major part dels

jaciments inventariats parteixen de troballes superficials, excavacions antigues sense massa referències i les escasses excavacions sistemàtiques i recents.

A grans trets, podem parlar de tres moments ben diferenciats.

En primer lloc, el procés de romanització es comença a palesar a finals del s. II a.C., durant la **fase romana republicana**, evidenciada per l'establiment de contingents romans al turó d'*Olèrdola*.⁽¹⁰⁵⁾ En el cim, s'hi va establir un destacament militar que construeix un sistema de defensa i de control del territori amb una muralla, d'*opus poligonal*, paral·lela a la utilitzada pels ibers al s. IV a.C., i una talaia d'*opus quadratum*. Sembla ser que la fortalesa funcionà des de finals del II a.C. fins a meitats del I a.C., abandonant l'indret, massa aïllat, per passar a ocupar la plana. No queda clara, però, la transició entre el poblat ibèric que ocupava la mateixa plataforma i l'establiment del destacament militar romà. De la mateixa manera, tampoc no sabem com s'esdevingué el procés de canvi a la resta del territori: es produïren enfrontaments? o Olèrdola serví tan sols de punt de dissuasió?

Segurament, com s'ha dit del territori costaner penedesenc,⁽¹⁰⁶⁾ la conquesta romana es limità, en primer lloc, al control de les terres conquerides i a la reordenació d'aquestes per poder dur a terme la seva explotació al més aviat possible.

Per un costat tenim documentats aquells jaciments amb materials del període Ibèric ple o tardà que perduren fins al s. I / II d.C., en plena època romano-imperial, com: *Can Piu de Dalt* (Torrelles de Foix), *les Clotes* (Vilafranca del Penedès), *el Bellestar* (Santa Margarida i els Monjos), *Rovellats i Cal Novançà*⁽¹⁰⁷⁾ (Sant Martí Sarroca), i *Vinya de l'Oliverar* (el Pla del Penedès) entre altres. D'aquest primer moment en què s'encavalquen les dues cultures disposem de poques dades, ja que desconeixem si es tracta d'assentaments ibèrics convertits en establiments agrícoles romans o de les primeres estacions romano republicanes en contacte amb la població indígena. A la zona de la comarca del Garraf tenim per exemple establiments aparentment de poca entitat com el jaciment del Bosquet, el Garrofer de la Cisterna, la Casa Roja i la Pedra Encantada a Sant Pere de Ribes i les Forques i Cal'Ametlla a Sitges.⁽¹⁰⁸⁾

Altres vegades trobem l'assentament de nuclis agrícoles romans, vil·les, al costat de nuclis ibèrics coincidint amb la desaparició d'aquests

darrers: *Mas Castellar-1* (Santa Margarida i els Monjos), amb un camp de sitges ibèric en un promontori que s'amortitza al s.IIIa.C., en front de la vil·la de *Mas Castellar-2* ubicada en una petita elevació al costat de l'altre, que funcionarà entre el s. I a.C. i el IV d.C.; o el conjunt de la zona de Torre Vernet-Samontà, ocupat per diversos nuclis ibèrics que finalitzen en el període tardà, amb la implantació al costat mateix de tres nuclis rurals romans.

Un exemple molt clar d'aquesta evolució ens la mostra el nucli costaner de Darró (Vilanova i la Geltrú),⁽¹⁰⁹⁾ on trobem una continuació de l'hàbitat ibèric de la plana (al costat del promontori ocupat originàriament) sobre el qual es documenta l'existència de la part augústea (s. I a.C.-I d.C.) de la vil·la, que s'anirà ampliant a la primera meitat del s. II, amb una pars urbana de categoria i una pars rústica amb un complex ceramista important, que perdurarà fins a finals del s. V o principis del VI. O el cas de les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès), on es superposen els nivells romans als ibèrics.

A partir del s.I-II d.C., i en alguns casos ja en el I a.C., es documenta la implantació dels nous models d'ocupació selectiva del territori que marcaran el moment **Alt Imperial**. És el període d'establiment d'una organització socio-econòmica del territori basada en una xarxa de nuclis rurals agrícoles, les vil·les, que s'instal·laran a la plana (només alguns casos els trobem en zones de muntanya), seguint les valls dels rius i ocupant aquelles zones amb riquesa aquífera, i aprofitant a vegades petits promontoris on normalment ubicaran les necròpolis.

Són diversos els jaciments en els quals es conserven restes d'estructures o materials en superfície que caracteritzen el nucli com la pars urbana o rústica d'una vil·la, o com una ocupació agrícola rural més senzilla. Del primer grup podem anomenar les vil·les de: *Can Bas-2/la Campana/Cal Ribes* (Subirats), amb un cap de feli de marbre (part d'un trapezophorum) i dos fragments de làpides de marbre epigràfics, que avalen l'existència d'una vil·la de luxe; *Pont de Ca l'Artigues* (Subirats) amb restes de la part industrial, pars rústica; el primer moment de la *Plaça de Monistrol d'Anoia* (Sant sadurní d'Anoia);⁽¹¹⁰⁾ *la Bassa* (Santa Margarida i els Monjos) amb la pars urbana i rústica d'una vil·la de categoria. Del segon tipus, en són una mostra, *Can Colomer de Grabuach* (Font-rubí), *Can Brugal* (Santa Margarida i els Monjos), *la Teuleria dels Albers* (la Granada), *la Masia* (Sant Pere de Riudebitlles), *Cal Sisplau-2* (Sant Martí Sarroca), *Pla de Can Jombo* (Mediona), *Hostal Nou* (Olèrdola), etc...

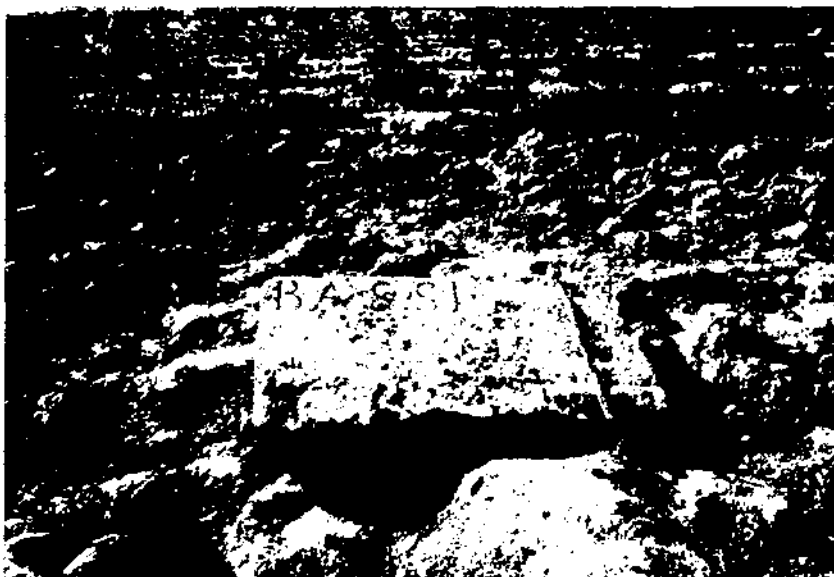
El període més esplendorós estaria a cavall dels s. II i III, quan trobem el nombre més elevat de vil·les senyoriales. A partir de finals del s. III, i al llarg del IV i V, s'iniciarà el procés de regressió generalitzada a tot el món romà per la crisi de l'Imperi, amb la progressiva desaparició de totes aquestes vil·les, **Baix Imperi**.

Alguns dels exemples més representatius d'aquestes vil·les senyoriales són: la *Capella de Sant Valentí* (les Cabanyes),⁽¹¹¹⁾ amb la pars urbana i rústica documentada des del segle I a.C., amb ampliacions al llarg del segle III i IV d.C., moment en el qual es construirien unes noves estances que podrien ser uns banys (*frigidarium*); el segon moment de la vil·la de la *Plaça de Monistrol d'Anoia* (Sant Sadurní d'Anoia); *Cal Posastre -2* (Sant Martí Sarroca), amb restes d'un mur i part d'una escultura d'un personatge assegut, segurament d'un monument funerari romà; la *Vinya del Taberner* (Vilobí del Penedès) amb un cap femení de marbre⁽¹¹²⁾ (FOTOGRAFIA 3) i altres elements ceràmics que ens defineixen una vil·la de gran extensió amb pars urbana luxosa, pars rústica i possiblement un conjunt termal que aprofitaria les aigües de la zona, que rep el topònim actual de «Els Llacs»; la *Torrota del Moro/Torre del Moro* (Subirats), amb restes d'un mur alçat (més de 4m)⁽¹¹³⁾ i materials de la pars rústica; i el *Casalot d'Espuny* (Vilafranca del Penedès), el *Camp d'Aviació dels Monjos* i *Castell i Ermita de la Bleda* (Santa Margarida i els Monjos), els tres amb restes materials de construccions riques (estucs, mosaics, columnes, ceràmica de vaixel·la fina... de la pars urbana i paviments d'opus signinum, dolia... propi de la pars rústica), entre d'altres.

A diferència del període ibèric, s'han localitzat un bon nombre de zones d'enterrament o necròpolis, per norma general ubicades en un terreny realçat sobre la plana, a partir de la troballa de sepulcres amb caixa de tègula o de làpides funeràries (juntament amb tègula, materials romans o restes antropològiques). En alguns casos es pot relacionar la vil·la amb la seva necròpolis, com és el cas de: en el terme de Pacs del Penedès, la vil·la imperial de *Cal Cuc/Mas d'en Benet* amb la necròpolis de *Fondos de Cal Cuc*, i la vil·la senyorial de la *Rectoria de Pacs*, reutilitzada com a dependència agrícola (Pars rústica) relacionable amb la recent troballa d'una làpida del s.I d.C. (segurament part d'un monument funerari) a la partida d'*El Salinar*,⁽¹¹⁴⁾ (FOTOGRAFIA 4) en ambdós casos la necròpolis es troba a la banda oest del torrent de Manyans amb la vil·la a l'altra riba, a uns 500/800 m de distància. També trobem uns



Fotografia 3. Bust femení d'època romana, segurament còpia d'un model grec (Afrodita?), segle I a.C, procedent de la Vinya del Taberner (Vilobí del Penedès). Localitzat per Josep Torné durant unes remocions agrícoles i donat al Museu de Sant Martí Sarroca (fotografia: Maria Rosa Senabre).



Fotografia 4. Troballa d'una làpida romana a la partida d'El Salinar (Pacs del Penedès) l'any 1991, per en Josep Lluís Seguí, que en féu donació al Museu de Vilafranca. El bloc monumental conté part d'una inscripció en l'angle superior esquerra, que per les seves característiques s'atribueix als voltants del segle I d.C. (fotografia: Genis Ribé).

conjunts semblants a Torrelles de Foix/Sant Martí Sarroca, amb diversos nuclis rurals i dues necròpolis com la de *La Berna*⁽¹¹⁵⁾ (FOTOGRAFIA 5) i *Mas Fumet/La Socarrada*,⁽¹¹⁶⁾ al Pla del Penedès/Puigdàlber, a Sant Pere Molanta⁽¹¹⁷⁾ i també al sector de Sant Pere de Riudebitlles.

Casos a part són aquells nuclis on es localitza una vil·la senyorial que és amortitzada com a necròpolis o que el lloc d'enterrament és contemporani. Com a mostra més representativa trobem, els nuclis de *la Riba* i *el Casalot d'Espuny* (Vilafranca del Penedès), que en el cas primer va acompanyat de la troballa d'un fragment de làpida de marbre amb inscripció; *Santa Tecla/la Gravosa* (Santa Margarida i els Monjos), amb materials que evidencien una pars urbana luxosa (urpa de feli de marbre) i una pars rústica (sis dòlies) que perdura fins al segle IV-V d.C., moment en el qual s'obren uns enterraments en llosa;⁽¹¹⁸⁾ *Vinya Gran* (Sant Martí Sarroca/Castellví de la Marca) i *els Cirerers* (Vilafranca del Penedès).



Fotografia 5. Làpida romana de La Berna (Torrelles de Foix), segles I-II d.C. Localitzada fortuïtament gràcies als treballs agrícoles. Donada al Museu de Vilafranca pel propietari de la finca, Josep Escofet (fotografia: Equip de la Carta Arqueològica de l'Alt Penedès -ECAAP).

Per últim, dalt d'un promontori al vessant oest de la Serralada Litoral, sobre la plana, s'ubica la *Torre de les Gunyoles* (Avinyonet del Penedès).⁽¹¹⁹⁾ Es tracta d'un edifici sepulcral de cos cilíndric únic a la Península Ibèrica, amb una estructura massissa, data entre la meitat del s. I d.C. i la primera meitat del s. II d.C., amb els paral·lels més pròxims a Itàlia.

A banda dels diferents nuclis fins ara descrits, també s'han localitzat diverses àrees de producció ceràmica, amb estructures de combustió i l'assentament corresponent. La més important és la de la plana de Sant Martí Sarroca on s'emplaça el conjunt de *Cal Sègol*, format per una vil·la en la qual funcionava, entre el s. I a.C. i III d.C., un veritable complex de producció ceramista amb tres forns, un dels quals es conserva gairebé íntegre.⁽¹²⁰⁾ A més, coneixem el *Forn de Cal Morgades dels Graus* (Castellví de la Marca), amb l'assentament romà a pocs metres, i els forns del terme de Castellet i la Gornal (*Forn de Cal Cassanyes* i *Forn de Cal Raventós*).

L'ocupació de l'*ager* romà, es centralitza a la Depressió Prelitoral, territori en el qual es pot observar una ordenació espacial de distàncies homogènies entre assentaments agrícoles/vil·les, que respondria a un model de centuriació (estudi que fins ara no s'ha portat a terme). Principalment s'ocupava la plana per la implantació de les vil·les, que no eren més que hàbitats rurals d'explotació agrària (i també ramadera) amb uns terrenys delimitats, a partir dels quals es sustentava l'organització socio-econòmica. La manca de centres urbans en aquest territori vindria definit, segurament, per la forta influència de la capital provincial Tarraco i del centre administratiu i militar de Barcino, que dominarien l'hinterland penedesenc.

En relació amb aquesta ordenació territorial, cal tenir en compte l'existència d'una xarxa de comunicacions que respondria, de bon principi, a una actuació inicial de la colonització romana. D'una banda sabem amb certesa que era lloc de pas de la Via Augusta, de la qual s'han formulat diverses hipòtesis que la relacionen amb diferents indrets de la comarca.⁽¹²¹⁾ Aquesta via principal venia de les terres del Vallès (per Arraona), travessava el riu Llobregat pel pont romà de Martorell (datat a finals del s. I a.C.), i entrava a la comarca del Penedès pel congost de Castellví de Rosanes, on hi hauria una torre de guaita (restes d'una construcció del s. I a.C.).⁽¹²²⁾ A partir d'aquí en perdem el rastre fins

enllaçar amb les restes d'un tram empedrat de via localitzades a la zona del Francàs (el Vendrell), que es dirigia després cap a l'Arc de Berà.

La documentació romana dels *Itineraris d'Antoninus* (realitzat entre el 280 i 290 d.C.) citen en aquesta zona la *mansio Ad Fines*, atribuïda primer a Martorell o bé, més recentment, al jaciment de la Vinya de les Parets (Gelida).⁽¹²³⁾ Per altra part, els vasos Vicarel·lo ens parlen d'una fita encara menys documentada arqueològicament: *Antistiana*.⁽¹²⁴⁾ El cert és que tota aquesta temàtica encara està per resoldre, i les diferents hipòtesis que s'han formulat fins avui dia no han estat, ans al contrari, contrastades.

Que ens documentin el pas de la via per la comarca tenim una sèrie de mil·liaris: els dos mil·liaris anepígrafs de les Gunyoles (Avinyonet del Penedès, *Can Mestres i Can Ràfols*), el que es conserva al *Castell de Subirats* i el de *Can Llopert* a Sant Esteve de Castellet, datat del s. IV per una inscripció. De tots ells no coneixem la seva procedència originària; per exemple els dos primers serveixen actualment com a pilastras d'un porxo i els dos últims foren reutilitzats en època medieval com a sarcòfags.

D'altra banda, existia, probablement, un entramat de vies secundàries que partien del camí principal i entre les quals també trobaríem diferents categories. La presència d'estructures aïllades, com ponts i torres de guaita, corroborarien aquests traçats. Tenim documentat el pont de *Can Llopert*, de Castellet i la Gornal, amb carreus paral·lelepípedes, associat al mil·liari abans esmentat i a un enterrament en tègula, i el pont-presa de *les Parets Antiques* (Avinyonet del Penedès), de més dubtosa atribució. Pel que fa a les torres, l'únic element conservat és la recentment descoberta estructura de *la Muntanyeta* (Sant Pere de Riudebitlles) (*FOTOGRAFIA 6*). Es tracta d'una construcció quadrangular amb una base de filades de carreus que servia de sòcol a una paret de tapiàl, encara amb els forats de l'encofrat o de desguàs, situada dalt d'un petit turó a la vall del Riu Mediona/Riudebitlles, on també es localitzen enterraments en tègula. El problema principal és la manca de materials per datar la torre, encara que pel parament i l'existència dels enterraments, fa pensar que seria un conjunt baix-imperial. La seva ubicació estratègica sobre la plana i el domini del pas actual que comunica les terres de l'interior amb la costa (que s'ajustaria al traçat actual de la carretera C-244 d'Igualada a Vilanova) la caracteritzen com un element de control i defensa d'una línia de comunicació important. Cal tenir pre-



Fotografia 6. Estructures d'època tardorromana localitzades a La Muntanyeta (Sant Pere de Riudebitlles), gràcies a la informació proporcionada pel propietari del terreny, Anselm Manyoses. Troballes casuals degudes a obres d'urbanització en un jardí particular (1989) (fotografia: ECAAP).

sent que per aquesta mateixa vall passava un camí medieval que portava de la Serralada medionenca fins a Gelida. Altres informacions més imprecises ens documenten, a la plana, la *Torrota de Mas Pujó* (Olèrdola), actualment desapareguda i que desconeixem si es tractava d'una torre de guaita o si caldria relacionar-la amb la torre funerària de les Gunyoles.

Per acabar cal parar atenció amb l'ocupació de les coves, que a diferència del període ibèric, només es documenta en les cavitats de la franja nord de la comarca. Es tracta del mateix fenomen de dipòsit de materials, sobretot ceràmics, que implicaven un cert valor social o simbòlic. A més, en el conjunt del *Fondal de Valldellós* (Mediona) i en la *Cova de la Font del Molinot* (Pontons) tenim uns bons exemplars de ceràmica sigil·lata paleocristiana que ens introdueixen de ple al s. V d.C. Altres punts amb troballes d'aquests elements a l'aire lliure es localitzen

a *Can Jombo/Font del Jesús, Puigfred Vell i Penyes de Mas Conill*, a Mediona.⁽¹²⁵⁾

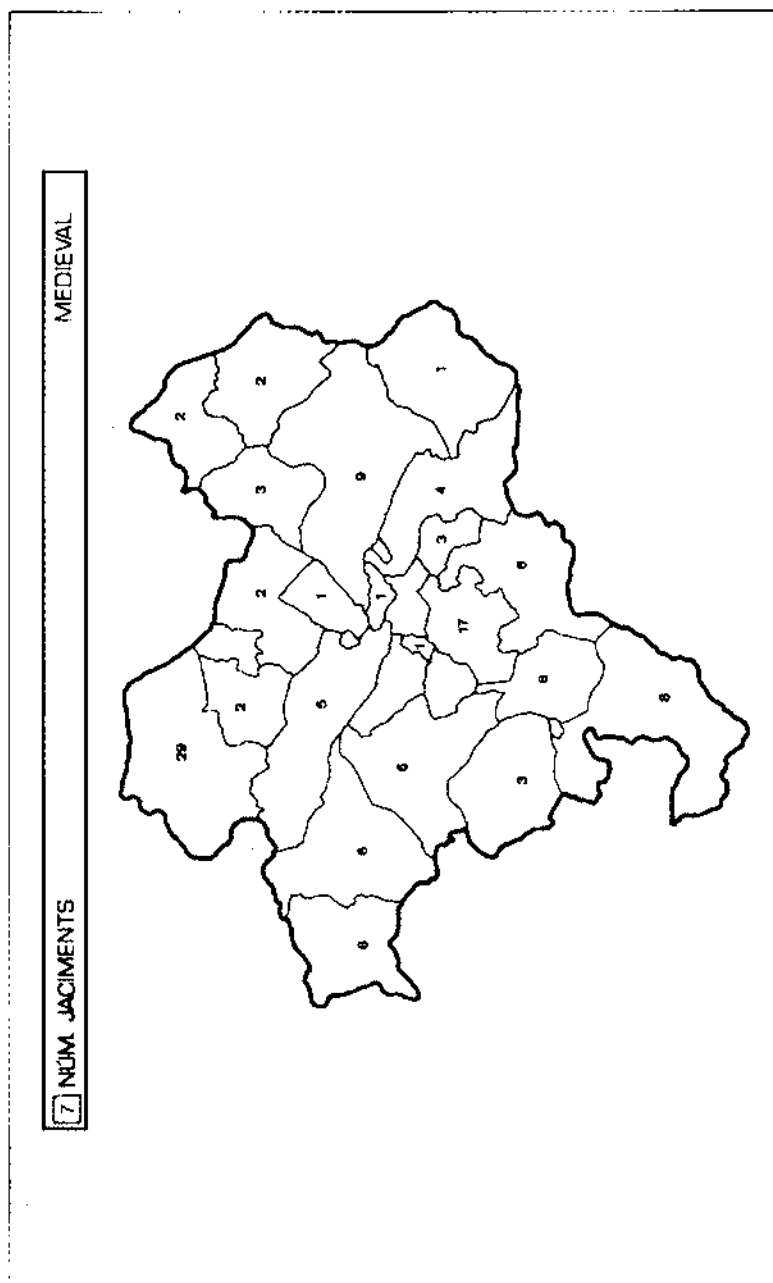
EDAT MITJANA

Com es pot observar en el mapa de distribució dels jaciments amb documentació arqueològica de l'època medieval (*MAPA 9*), la seva dispersió per arreu del territori és força remarcable. Fins i tot s'observa una certa homogeneïtat en el nombre de jaciments (en una franja d'1 a 8 jaciments per municipi), encara que altra vegada es detecten unes desviacions importants, com són els casos de Mediona i de Vilafranca del Penedès. En el primer cal tornar a fer esment de la important tasca de prospecció realitzada per l'AECCM, encara que també cal remarcar la forta implantació d'un hàbitat dispers rural que de ben segur troba els seus orígens en aquest període (masies d'origen medieval); pel que fa a Vilafranca, la major part dels «jaciments» corresponen a troballes arqueològiques dins la trama urbana medieval de la capital comarcal (*FOTOGRAFIA 7*): el jaciment veritable seria, doncs, el que queda de la ciutat medieval.

En conjunt podem destacar una tipologia de jaciments força específica, al marge, és clar, de les troballes superficials poc significatives de materials ceràmics medievals (sobretot en els terrenys agrícoles):

- a/ castells i torres de guaita.
- b/ masies d'origen medieval.
- c/ necròpolis.
- d/ edificis urbans, civils i industrials.
- e/ edificis religiosos (esglésies, convents, monestirs).
- f/ balnes troglodítics i ocupacions esporàdiques en cova.
- g/ columbaris.

D'aquesta tipologia cal aclarir que no tot el patrimoni de tipus militar (castells i torres) ni religiós tenen valor arqueològic *stricto sensu*, ans al contrari: els factors que el fan classificable en un Inventari com el que ens ateny són múltiples però ben determinats. Ens referim als indrets on s'han recuperat i documentat materials arqueològics, estructures soterrades, on s'han realitzat intervencions arqueològiques, etc. Així doncs,



Mapa 9. Distribució dels jaciments amb documentació d'època medieval (s. IX - XV).



Fotografia 7. Excavació d'urgència a la plaça Jaume I de Vilafranca del Penedès, en el centre productor de ceràmica i terrissa d'època baix medieval i moderna (s.XV-XIX). Exemple d'una de les darreres intervencions d'arqueologia urbana realitzades al Penedès (treballs dirigits per J.M. Pou, A. Aguilera i J.M. Garcia l'any 1990, amb el finançament del Servei d'Arqueologia i de l'Ajuntament de Vilafranca) (fotografia: ECAAP).

no tots els castells penedesencs ni les esglésies, encara menys, han estat inventariades en la Carta Arqueològica.

En aquesta mateixa línia, l'art (entès en totes les seves expressions) tampoc no ha estat inventariat de manera estricta, sinó circumstancial. Només s'han catalogat aquelles obres o manifestacions descobertes a partir d'estudis arqueològics o bé aquells elements descontextualitzats, dels quals només la recerca arqueològica ha pogut obtenir un màxim d'informació històrica, o, en darrer lloc, aquelles troballes fortuïtes pèssimament documentades. Destaquem, en aquest conjunt de situacions, les pintures gòtiques de la *Capella de Sant Valentí* (les Cabanyes) i la *Lipsanoteca de l'Església de Sant Joan de la Muntanya* (Pontons), entre d'altres.

Les característiques del registre arqueològic medieval distribuït per la comarca respon, com és lògic, a la mateixa dinàmica històrica.

El Penedès va esdevenir la frontera de poblament i defensa dels comtats de la casa de Barcelona, més enllà de la riba esquerra de la línia dels rius Gaià-Anoia-Llobregat; i això explica la disposició dels primers nuclis de població amagats dins de les carenes muntanyoses i intercomunicats visualment per una complexa xarxa de castells i torres. Durant 300 anys aquest va ser l'espai d'estabilització i repoblament de Catalunya amb avenços i reculades (l'expedició d'Al-Mansur el 981 i l'últim atac dels almoràvids el 1108), fins a la conquesta de Tarragona i de Tortosa sota el regnat de Ramon Berenguer III el Gran. Tenim, com a conseqüència d'aquest procés històric, un elevat nombre de castells, tots ells amb important documentació arqueològica, malauradament no sempre estudiada de manera aprofundida i rigorosa; en general s'hi han realitzat poques excavacions arqueològiques i l'estat de conservació sovint és força precari. Tan sols en tres conjunts —el Castell de Mediona (s. X-XVIII),⁽¹²⁶⁾ de Gelida (s. X-XVIII)⁽¹²⁷⁾ i d'Olèrdola (s. X-XII)—⁽¹²⁸⁾ tenim ben documentades certes problemàtiques arqueològiques, com poden ser les evolucions arquitectòniques, els diferents tipus de dependències civils i militars que s'hi estructuraven, etc. No obstant això encara queden pendents de resoldre problemes com la comprensió de l'estructura que tenia l'espai rural feudal, de quina manera aquests mateixos castells esdevenien residències senyoriales que controlaven coercitivament un territori específic, etc. En altres casos la documentació arqueològica sobre els castells és més dispersa, tot i ser força important: Subirats, Font-rubí, Sant Martí Sarroca, etc.

Volem destacar la identificació, en un moment de la baixa edat mitjana (s. XIV-XV), de complicats sistemes de proveïment d'aigües: *la Font de Can Verdaguer* (en relació al Castell de Mediona) i *la Font del Senyor* (en relació amb el Castell de Gelida).

Sovint s'ha intentat de cercar traces del món àrab a la nostra comarca, sobretot en base a la recerca etimològica: en l'actualitat el registre arqueològic és ben lluny de contrastar la complexitat d'aquest fenomen històric, que d'altra banda es complica extraordinàriament si tenim en compte el paper fronterer que tingué el Penedès als segles X-XII. Així, no hi ha antecedents musulmans en el sector de la Ràpita (malgrat els apunts que s'han recollit en alguns treballs de caràcter local);⁽¹²⁹⁾ tampoc al Castell de Mediona s'ha localitzat cap mena d'estructura ni de material d'origen àrab, com els mateixos excavadors d'aquest jaciment han reconegut;⁽¹³⁰⁾ i pensem que la documentació del jaciment de *la Sínia* (Olesa de Bonesvalls) com un possible sistema de drenatge d'origen musulmà no està prou ben contrastada, al marge que no s'hi ha realitzat cap excavació sistemàtica.

Encara que el patrimoni medieval religiós també és molt ric, disposem d'un conjunt reduït d'esglésies romàniques o amb elements d'aquest període, on s'hagi realitzat intervencions arqueològiques (*Santuari de Santa Maria de Foix, Sant Marçal de Terrassola, Santa Maria de Torrelavit...*). En alguns d'aquests jaciments s'han documentat evolucions complexes d'un mateix espai: adequacions de sagreres (emmagatzematge de gra), estructures domèstiques i de producció, etc., elements que amb el temps es sacralitzaran de manera prou clara (construcció d'esglésies, emplaçament de cementiris...). En el pitjor dels casos comptem, senzillament, amb la documentació de troballes fortuïtes. També s'han inventariat conjunts monàstics o conventuals força significatius: el *Monestir de Sant Sebastià dels Gorgs*, a Avinyonet del Penedès i l'*Església i Claustre de Sant Francesc*, a Vilafranca del Penedès.

Una altra problemàtica encara poc analitzada és la qüestió de l'origen medieval de l'hàbitat rural dispers, que segons alguns indicis podria haver estat molt important en la zona penedesenca, com passa en d'altres sectors geogràfics propers (l'Anoia, el Garraf...). Amb aquesta qüestió enllacen els jaciments amb possibles estructures d'habitació (p.ex. *Cal Marimon i Mas d'en Ponç*, a Mediona) i la mateixa dispersió geogràfica i situació topogràfica de les necròpolis aïllades amb enterra-

ments en cista de lloses: *Mas Rodó-1*, *els Agullons* i *Mas d'en Pongç*, a Mediona, *la Miranda d'Espiells*, a Sant Sadurní d'Anoia (**FOTOGRAFIA 8**), *el Camp de l'Alzina*, a Torrelles de Foix, *Ravell*, a Pontons, *Can Simó* i *la Torreta*, a Sant Llorenç d'Hortons, entre les més importants. Els enterraments antropomorfs (en sarcòfag o bé directament en el substrat calcari) coincideixen amb estructures clares de caràcter religiós, a diferència de bona part de les anteriors: *Necròpolis de St. Pere Molanta*, les sepultures del *Castell de Gelida*, *el Pla dels Albats* (Olèrdola), etc.

Al llarg d'aquesta època també s'ocuparan, de forma marginal i esporàdica, algunes cavitats naturals: *Coves de Santa Anna* (Mediona), *Cova de la Guineu*, *Cova de Bolet*, *Coves del Castell de Gelida*, *Cova de l'Home Mort* (Torrelles de Foix), etc. L'adequació de les balmes com a llocs d'habitació, segurament en fases més tardanes, configuraran veritables complexos troglodítics (amb estructures d'habitació, emma-



Fotografia 8. Estat actual de la necròpolis medieval de la *Miranda d'Espiells* (Sant Sadurní d'Anoia). Enterraments en cista de lloses del segle XIII. Abandonament del patrimoni, després de les intervencions sistemàtiques realitzades els anys 1983 i 1987, a càrrec de Katja Kliemann i Albert Curto i Josep M^a Bosch i Jordi Vallès, respectivament (fotografia: ECAAP).

gatzematge, producció industrial, etc.) que, tot i la seva especularitat, encara avui en desconexem força la seva significació històrica, el seu funcionament i la mateixa cronologia: *Cova Rodona* (Sant Martí Sarroca), *Can Castellví* (Olèrdola), *Fondal de Borrelleres* (Santa Margarida i els Monjos), *Balmes de la Penya de l'Àliga* (Santa Margarida i els Monjos), *Baumes de la Bobera i Rocallís de la Caseta d'en Segura* (Castellet i la Gornal), en són alguns dels exemples més importants.

Dels columbaris cal remarcar la seva caracterització, ja ben consensuada, com a colomars medievals (confosos per la bibliografia tradicional com a romans),⁽¹³¹⁾ que es troben en estats de conservació desiguals (en general força destruïts o en franca runa): *Torrota d'en Pasteres i Torrota de Can Pinya*, a Subirats, el *Columbari de l'Arboçar*, a Avinyonet del Penedès, i els *Columbaris de Sant Marçal i Mas Pigot*, a Castellet i la Gornal. És difícil ajustar la cronologia de construcció d'aquest tipus d'edificacions, perquè no s'han realitzat estudis gaire sistemàtics, però sí podem tenir en compte que es documenten força entre els segles XI-XVI.

ÈPOCA MODERNA

També hem contemplat l'inventari d'alguns elements d'aquests temps, per la seva significació, pel seu estat de conservació en alguns casos precari, i pel seu oblit generalitzat en la recerca arqueològica. Destacariem la documentació del *Pont Vell* de Sant Sadurní d'Anoia (desaparegut, del s. XVIII), els *forns* d'obra de *Sant Martí Sadevesa* (Torrelavit, probablement del s. XIX-XX), els cementiris dels *Caputxins Vells* de Vilafranca del Penedès (destruït, s. XIX-XX), la fassina de *Cal Forner de la Plaça* (Mediona, s. XVIII).

Aquí afloren els problemes de l'arqueologia industrial, les perduracions i les remodelacions continuades dels edificis medievals, les evolucions arquitectòniques i urbanes. També és important el bloc d'elements i indrets on es documenta la indústria rural tradicional, en franca degradació i oblit: ens referim als molins de farina, forns de calç, forns d'obra, pous de glaç, les cabanes de pedra seca, els camins, les pedreres abandonades, etc. En termes més singulars i excepcionals, volem esmentar altres «patrimonis» deixats de banda i que sens dubte contenen una valor històric en creixent consideració: la xarxa del telègraf òptic, el que s'està denominant l'arqueologia de la guerra civil, etc.

PALEONTOLOGIA

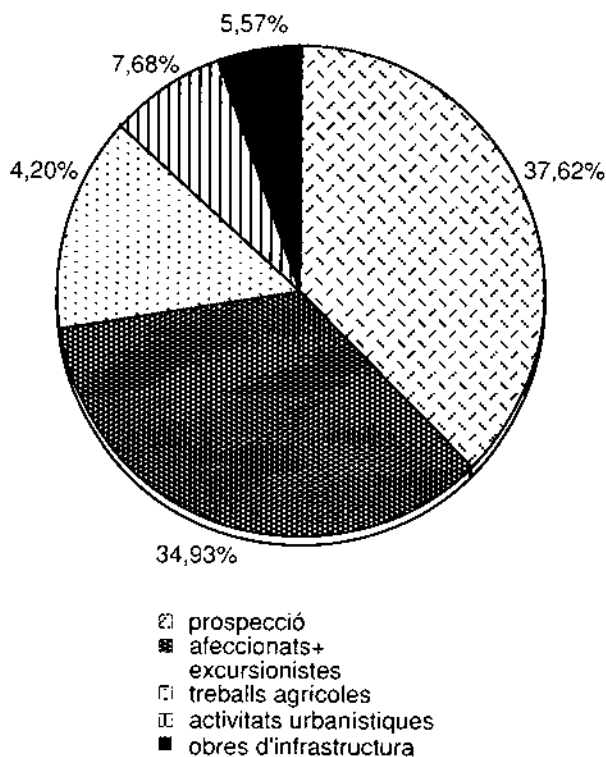
Només ha estat fixat un sol jaciment paleontològic, *els Casots de Subirats*, l'únic indret amb restes de fòssils on s'ha efectuat excavacions arqueològiques.⁽¹³²⁾ Això ens portaria a fer la demanda urgent d'una Carta Paleontològica de Catalunya, que segons sembla no està gaire contemplada en l'àmbit de l'Administració, almenys que en tinguem coneixement. La zona del Penedès, d'altra banda, forma part de la important Depressió fossilífera del Vallès-Penedès, amb restes del Secundari, Terciari i Quaternari prou importants; concretament, els períodes més ben documentats són els del Terciari (p. ex. les troballes miocèniques dels Casots). Són pocs els treballs científics que han analitzat aspectes relacionats amb la paleontologia, i per extensió la geologia, de la nostra comarca.⁽¹³³⁾

4. VALORACIÓ DE LA SITUACIÓ PATRIMONIAL

A l'hora de valorar la recerca efectuada i l'estat actual del patrimoni arqueològic de la comarca hem avaluat diferents aspectes que ens permetessin obtenir una visió percentual del conjunt de jaciments, tenint en compte només els **localitzats (519)**. D'aquesta manera s'han seleccionat diferents **camp temàtics**, alguns d'ells extrets de les categories establertes en la fitxa de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic (Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya) i d'altres s'han elaborat en funció dels nostres objectius de treball. L'anàlisi d'aquests camps ens oferirà la possibilitat de valorar tant la **història dels jaciments**, ja siguin els motius del descobriment, el tipus d'intervencions efectuades i la forma com ens ha arribat la informació (origen de la identificació, actuacions realitzades i tipus de documentació-transmissió), com l'**estat actual dels jaciments**, amb l'avaluació de les necessitats d'un control de les actuacions realitzades o per realitzar i de la recuperació i/o restauració dels indrets amb documentació arqueològica.

4.1. Origen de la identificació

Ens defineix els motius que han portat al descobriment dels diferents jaciments arqueològics. S'han definit les següents categories (**GRÀFIC 3**):

ORIGEN DE LA IDENTIFICACIÓ

Gràfic 3. Destaquen diversos grups en aquesta panoràmica sobre l'origen de la identificació dels indrets arqueològics de la comarca penedesenca: principalment les localitzacions degudes a la prospecció, la tasca realitzada per aficionats i excursionistes i les troballes generades pels treballs agrícoles.

Prospecció (37.62%): la localització s'efectua a partir del reconeixement del terreny per part de gent que forma part d'institucions, i que van intencionalment a buscar o ampliar informació del jaciment. Actualment en aquesta categoria només entrarien els treballs de prospecció realitzats per un arqueòleg amb l'autorització de l'administració que té plenes competències al respecte (Servei d'Arqueologia/Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya). S'hi compten també aquelles prospeccions realitzades per les mateixes persones abans considerades, en zones que han sofert moviments de terres i on no s'ha donat avis de cap mena.

Afeccionats i excursionistes (34.93%): es valora la identificació fruit de les sortides d'aquelles persones que sense formar part d'una institució científica, com és el cas dels excursionistes o dels afeccionats a la història i, més concretament a l'arqueologia (sovint ambdues situacions conflueixen), documenten troballes arqueològiques.

Treballs agrícoles (14.20%): identificació de restes a partir de moviments de terres realitzats durant el treball del pagès (llaurades, esplanacions, etc.). És el mateix pagès o algú altre qui dona la notícia a les persones relacionades amb les institucions, que valoraran el caràcter de la troballa i la documentaran.

Activitats urbanístiques (7.68%): localització de restes fruit de les obres realitzades dins del context urbà (construcció d'habitatges o serveis, remodelacions de la xarxa viària, remocions industrials, etc.), o bé estrictament remodelacions d'edificis, masies, xalets, etc. en context rural.

Obres d'infraestructura (5.57%): construcció de carreteres, línia de ferrocarrils, xarxes de serveis (electricitat, gas, petroli...), etc.

Segurament el paper que han tingut els treballs agrícoles en la identificació dels jaciments queda emmascarada per l'activitat d'afeccionats i excursionistes i pel caràcter mateix dels prospectors, que coneixedors d'aquestes remocions han procedit a la localització dels jaciments però no ens han deixat constància del motiu original que la motivà, i per tant no n'ha quedat cap registre. D'altra banda, el fet que no s'hagi produït un seguiment sistemàtic d'aquestes remocions fa que tampoc s'hagi augmentat, com és lògic, el percentatge d'aquesta categoria.

També cal destacar la menor incidència de les activitats urbanístiques i d'infraestructura, però que altra vegada està relacionada amb la manca d'un seguiment de les remocions generades.

4.2. Actuacions realitzades

Per definir l'estat de la recerca arqueològica en una zona és molt significatiu conèixer el nombre i els tipus d'intervencions efectuades en cadascun dels jaciments (*GRÀFIC 4*):

Prospecció (66.80%): es refereix a l'exploració superficial d'un indret, només amb l'objectiu de recollir les restes materials que s'observin sobre el terreny i amb la intenció bàsica de localitzar un jaciment.

Il·legal (9.27%): intervenció realitzada fora del marc institucional i administratiu, és a dir, al marge de la llei vigent (que amb el temps ha anat variant, és clar).

Programada (6.76%): intervenció arqueològica efectuada segons un programa de recerca científic a temps vist, dirigit per tècnics superiors, avalat per les institucions pertinents (universitat, museus, etc.) i sota l'autorització oficial (Servei d'Arqueologia de la Generalitat).

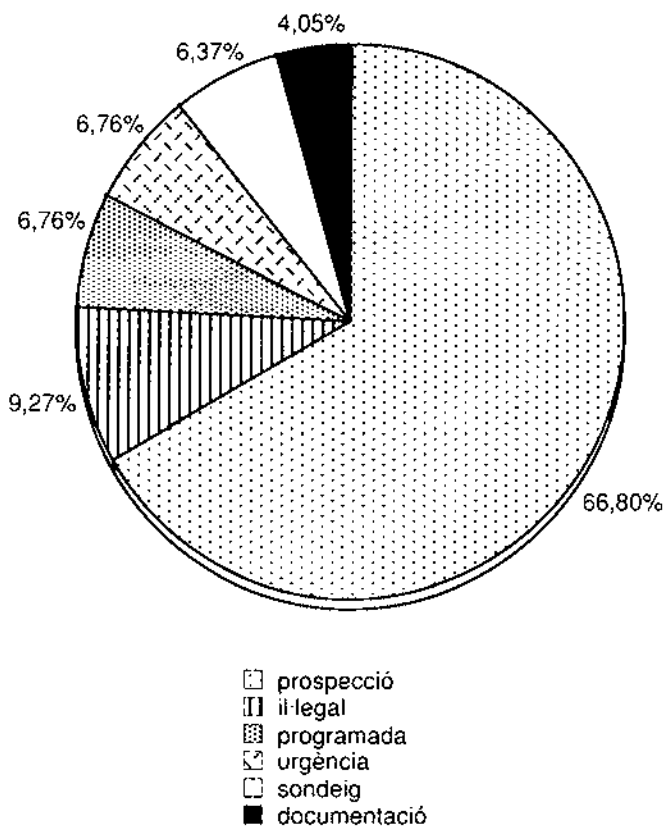
Urgència (6.76%): excavació arqueològica dirigida per arqueòlegs i que comporta el salvament i la documentació de les restes localitzades de manera fortuïta per obres urbanes, d'infraestructura, etc. Comporten urgència en el sentit que cal realitzar la tasca de camp segons un termini de temps molt ajustat a les circumstàncies de la troballa.

Sondeig (6.37%): exploració mínima del subsòl (cala de petites dimensions, rasa...) per tal de documentar l'estratigrafia i el conjunt material bàsic d'un jaciment, i analitzar, d'aquesta manera, el seu potencial arqueològic.

Documentació (4.05%): descripció de la troballa arqueològica sense haver realitzat cap tipus d'excavació: aixecament planimètric, notificació, etc.

L'elevat percentatge de prospeccions és, clarament, fruit de la pròpia estructura que ha caracteritzat el treball arqueològic de la comarca.

ACTUACIÓ REALITZADA



Gràfic 4. Molt pocs jaciments han estat analitzats i estudiats de manera sistemàtica i aprofundida.

Pel que fa a les intervencions programades, d'urgència i sondeig, en conjunt tenen una relativa importància; sempre s'han realitzat algunes intervencions en el marc de recolzament institucional, des de l'Institut d'Estudis Catalans fins a les actuals recerques avalades i finançades des de la Universitat i del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Amb tot, però, el seu valor queda força equilibrat amb l'impacte, sempre negatiu i rebutjable, de les actuacions clandestines i il·legals.

4.3. Tipus de Documentació-Transmissió

Aquesta ordenació del registre obeeix no tant a la forma de publicació sinó a la forma en què ha estat estudiat (*GRÀFIC 5*):

Article (26.63%). Exposició i presentació completa dels resultats, però sota aspectes parcials, a manera d'avenç interpretatiu.

Notícia (24.14%). Referències molt breus de la localització de jaciments, o, en els casos més extrems, senzillament enumeracions, llistes, etc.

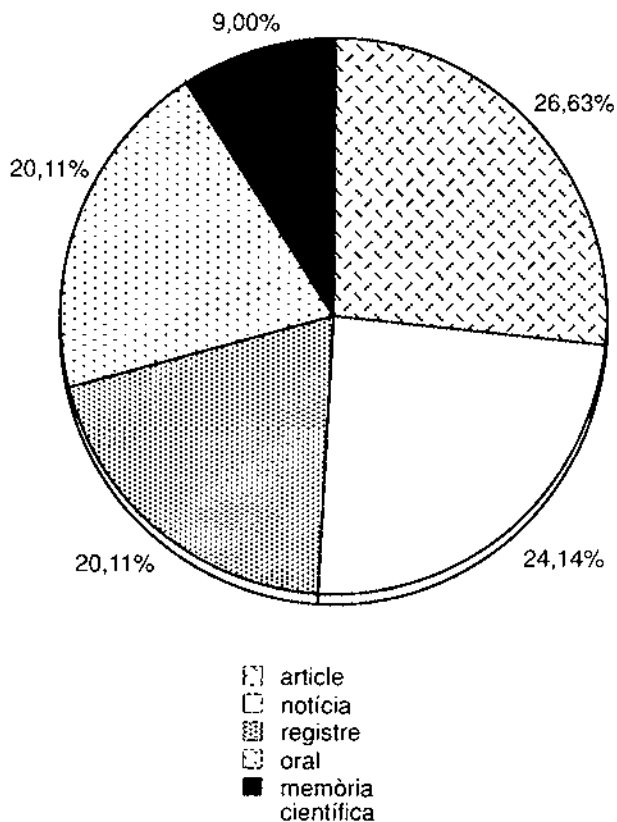
Registre (20.11%). Dades sobre jaciments enregistrades en documents inèdits (diaris de camp, registre de sortides i prospeccions, fitxes d'inventari...).

Oral (20.11%). Transmissió verbal de la localització o identificació d'un jaciment o d'unes troballes, sense cap registre escrit.

Memòria científica (9.00%). Tal com l'entendem avui dia, com a document científic i administratiu, però també en el sentit ampli d'estudis «acabats», on es realitza un màxim d'explotació de les dades enregistrades, tenint en compte l'època (excavació extensa, registre rigorós, publicació completa...).

En general podem destacar que gran part de la informació arqueològica s'ha generat sota formes d'estudi o referència molt poc elaborades (notícies, registre i fonts orals); d'altra banda, el grup de les memòries científiques, que representarien l'estudi aprofundit del registre, té un percentatge molt baix. No obstant això, i d'aquí el bon coneixement del registre en general, s'ha produït un mínim de difusió acceptable amb el gran nombre d'articles publicats al llarg del temps.

TIPUS DE DOCUMENTACIÓ-TRANSMISSIÓ



Gràfic 5. La documentació dels estudis arqueològics realitzats en la zona ha tingut una difusió força acceptable, encara que sovint s'ha restringit a la publicació d'articles i notícies breus.

4.4. Context

El medi en el qual s'ubica el jaciment ja es troba ben categoritzat en la fitxa de la Carta Arqueològica, i és un apartat molt important pel que fa a la consideració sobre què cal fer en relació a les possibles actuacions que el poden afectar (*GRÀFIC 6*):

Explotació agropecuària (46.26%): aquells terrenys en els quals es realitzen treballs agrícoles, ramaders o de repoblació.

Terreny erm (42.75%): aquelles zones no explotades de cap manera, encara que estigui coberta per vegetació.

Zona urbana (11.99%): localitzacions dins de nuclis urbans o també en terrenys que es veuen afectats pel treball de construcció de qualsevol tipus (urbanitzacions, granges, polígons industrials, carreteres, etc.).

En aquest camp la majoria dels jaciments es localitzen en medis agropecuaris o erms, a diferència de l'escassa ubicació en contextos urbans. Això pot reflectir la manca d'un control exhaustiu de les obres dins d'aquest àmbit, que impedeixen la identificació de destruccions de jaciments, encara que també és evident que el Penedès és una zona eminentment agrícola i amb força terrenys ocupats pel bosc.

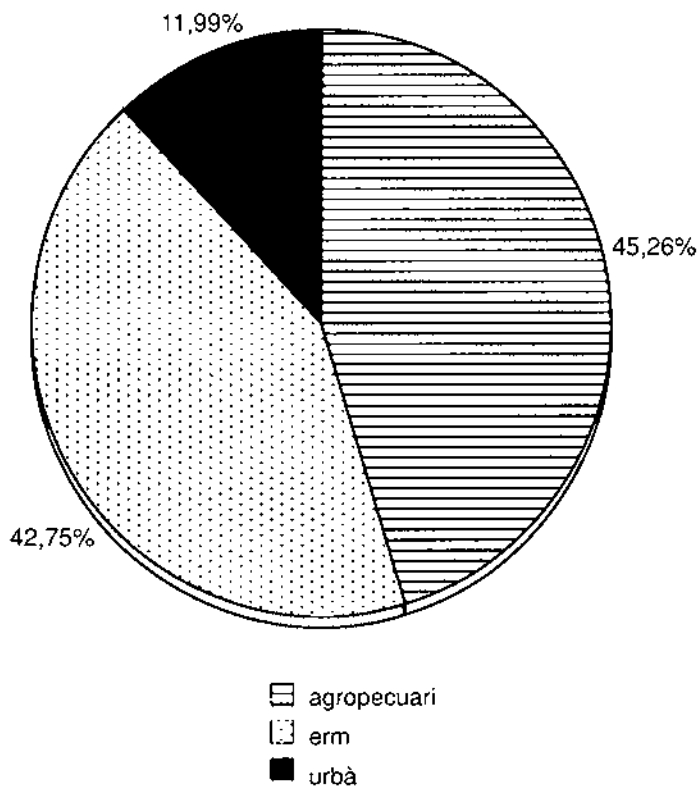
4.5. Estat de conservació

Les categories establertes, algunes d'elles contemplades també en la Carta Arqueològica, es refereixen al grau de conservació dels jaciments (*GRÀFIC 7*):

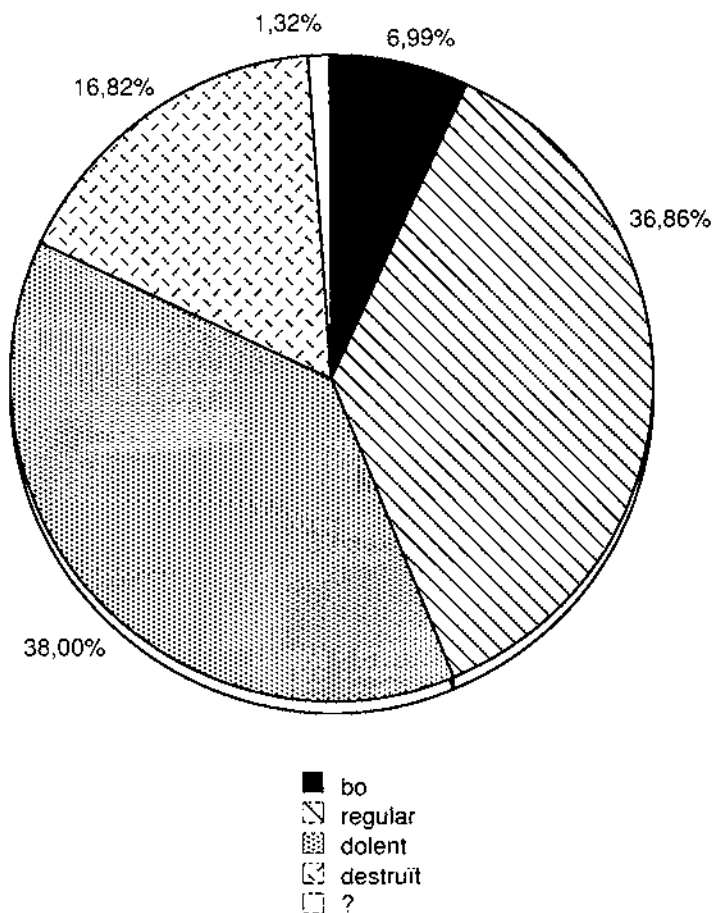
Bo (6.99%): ben conservat, amb gran part de les estructures conservades, sense que hi manqui cap part essencial; o bé presència de prou restes lítiques, ceràmiques, metall, etc. per documentar un jaciment, assentament o taller sense estructures visibles però amb un fort potencial arqueològic.

Regular (36.86%): el jaciment no es conserva íntegre, manquen parts essencials. Restes visibles però no clares; suficients elements per parlar de jaciment.

CONTEXT



Gràfic 6. El predomini del context rural en les localitzacions de jaciments a l'Alt Penedès és força clar.

ESTAT DE CONSERVACIÓ

Gràfic 7. El conjunt de jaciments arqueològics en mal estat de conservació i els destruïts és el que més destaca. Malauradament, a l'Alt Penedès la situació del patrimoni arqueològic no es pot considerar del tot òptima, ans al contrari.

Dolent (38.00%): aspecte ruïnós. Planta no recuperable. Algunes restes superficials lítiques, ceràmiques...

Destruït (16.82%): possibilitat de documentar, solament, la ubicació d'un jaciment i les seves característiques generals; s'ha destruït qualsevol altra traça arqueològica.

Desconegut (1.32%): referències massa imprecises per valorar l'estat de conservació.

Com es pot observar en el conjunt dels percentatges corresponents a cada categoria, l'estat de conservació del patrimoni arqueològic penedesenc és força descoratjador: els camps «dolent» i «destruït» sumen gairebé un 55% del total, tenint en compte que un 36.86% es troba en estat regular.

4.6. Consideracions finals

En aquests moments la situació arqueològica de la comarca és de les més intenses a diferència de les comarques veïnes del Baix Penedès i del Garraf, segons les dades recollides per la **Secció d'Inventari del Servei d'Arqueologia**. Aquestes darreres tenen per característica principal que estan molt desigualment cartografiades i que han estat treballades, en general, des dels centres d'estudiosos de Vilanova i la Geltrú, i la zona de Calafell-Vendrell en particular per un grup d'investigadors articulats al voltant del Departament d'Arqueologia de la UB des de finals dels anys 70, dirigit per J. Santacana i J. Sanmartí. En el seu bagatge estan les excavacions de l'*Argilera* de 1979 a 1982 i sobretot la d'*Alorda Park* des de 1983, ambdues al terme Calafell. També han fet intenses prospeccions en els municipis limítrofes, però principalment s'han centrat en els jaciments de cronologia ibèrica: 2/3 parts del global de jaciments del Baix Penedès són ibero-romans, xifra que si es compara amb el gràfic de cronologies de l'Alt Penedès dóna una proporció exactament inversa (1/3 aproximadament). També es nota molt la desigualtat de coneixement i de recerca en la carta elaborada al Baix Penedès, perquè el 30% dels jaciments es localitza en aquest 6% del territori tan intensament prospectat, i la resta també en zones molt concretes.

Sabem de fonts que no hem pogut consultar, com ara les de l'Associació Excursionista *Talaia*, l'arxiu de J. Bellmunt, les dades del Sr. A. Ferrer, els fons de la desmuntada secció d'Arqueologia del Museu del Castell de la Geltrú (ara als magatzems de la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer), el Museu de la Bisbal del Penedès, també desmuntat...; en definitiva, dona la impressió que amb una nova revisió es podria accedir a més fonts d'informació i localitzacions sobre el terreny, que d'aquesta manera homogeneïtzarien les dades i permetrien valorar les enormes diferències de nombre i densitat de jaciments: 527 a l'Alt Penedès (27 municipis), 60 al Baix Penedès (14 municipis) i 90 al Garraf (6 municipis). Aquestes dades són, pel que sabem, enriquibles de forma poc significativa des del moment en què s'elaboraren les respectives cartes arqueològiques (10, 15 i 20 nous jaciments respectivament). Això mantindria les diferències relatives entre les tres comarques.

Un estat intermedi d'elaboració de les dades seria el cas de les veïnes comarques del Baix Llobregat i de l'Anoia, i el de les més llunyanes com el Vallès Occidental. L'única comarca treballada en un grau similar d'intensitat, que nosaltres coneguem, seria la del Maresme (uns 600 jaciments aproximadament), que també té un interessant model de xarxa d'investigadors locals i universitaris i de transmissió ininterrompuda de coneixements i treballs durant els últims 60 anys. Malauradament poques comparacions més podem fer, ja que l'equip que treballava el Maresme es va desfer sense plantejar-se una publicació de síntesi com la que nosaltres acabem de presentar-vos per a l'Alt Penedès.

Sembla que a manera de conclusió hem de remarcar que la recerca arqueològica general s'haurà d'intensificar en la part E i NE de la comarca (vegeu apartat 3.2.1), un territori realment molt desconegut, i que per diverses raons hauria de tenir, lògicament, una densitat de jaciments més elevada que altres zones actualment més conegudes, tant per la seva proximitat al Llobregat —autèntica «autopista» prehistòrica per accedir al centre de Catalunya— i la connexió amb l'intens poblament del Neolític fins a l'Edat del Ferro/ Paleolític del Vallès, així com per la seva proximitat a l'antic port de la Boca (estuari en aquell moment) del *Rubricatum* i de la connexió del ramal de la costa amb el traçat principal de la Via Augusta a *Ad Fines* (Martorell). A més, cal recordar que durant el segle IX es comença el repoblament en sentit Anoia-Corbera-Begues i que, per tant, hauria d'haver-hi una densificació decreixent cap a la plana i més cap al sud, fenomen fins ara no detectat.

D'igual manera l'extrem SW està molt descompensat en la recerca prehistòrica, i està per veure la seva connexió, a través del Montmell, amb l'important focus de poblament prehistòric que és la Conca de Barberà.

Com hem pogut observar al llarg del capítol anterior, hi ha diversos aspectes i qüestions que han quedat pendents d'estudi i que ens forçarà a reconduir la recerca arqueològica —tant la de camp com la de laboratori— cap a nous àmbits de treball, de manera més constant, exhaustiva i rigorosa.

Així, per exemple, hem vist que en l'estudi del Paleolític Superior es palesa la necessitat d'endegar una fase de prospecció i localització de jaciments, a causa del buit que mostra el registre d'aquest període. Per a les fases neolítica i del Calcolític/Bronze segueixen sent necessàries més sèries crono-estratigràfiques de referència, i un major impuls dels estudis sobre la paleoecologia del territori analitzat. També per a l'estudi del món romà s'observen importants deficiències en l'estat actual de la investigació: coneixem el seu important potencial arqueològic (139 jaciments amb elements romans), però aquest no ha estat estudiat, bé per manca de dedicació, bé pel desinterès dels especialistes en aquesta zona, excepte rares excepcions. Sobta força veure com una àrea tan clau, en relació amb les zones del Baix Llobregat i del Camp de Tarragona —tan ben analitzades—, té estudis tan poc aprofundits sobre l'estructura de la xarxa viària, la centuriació del territori i les característiques bàsiques de les vil·les, sinó és a nivell de plantejar hipòtesis que avui dia no es troben, ans al contrari, gens contrastades.

Sobre l'estat actual del patrimoni, ben poca cosa queda per afegir. Hem de ser conscients que ens cal un esforç molt gran per preservar el poc que queda en bon estat de conservació, que també cal endegar més recerca científica, amb el corresponent recolzament institucional, per generar no tan sols més patrimoni sinó també més coneixement (el segon factor hauria d'anar per davant del primer, que no sempre passa), i per aconseguir, d'aquesta manera, una bona preservació, difusió i rendibilitat cultural del registre històric-arqueològic.

Tot això presenta problemes evidents i pràctics. El patrimoni «prehistòric» és, sens dubte el més difícil d'identificar, preservar i difondre, per les seves característiques intrínseques. No obstant això, el seu potencial és altament explotable i ric, per la seva significació històrica

(pagesia, ramaderia primerenca, els primers ritus de la mort coneguts, de senzills i de complexos, etc.). Segons el nostre parer és fonamental dur a terme un esforç important de recerca i difusió en aquesta línia.

Coneixem, d'altra banda, el problema que presentaria la conservació de les cavitats naturals i abrics (sense estructures, difícil accés, etc.), la conservació dels assentaments a l'aire lliure (pel tipus d'estructures, poca potència i poca espectacularitat, etc.) i la difusió científica especialitzada que no arriba fàcilment al públic en general. Tota tasca de difusió i divulgació d'aquest tipus de patrimoni requerirà, de ben segur, un plantejament de projectes seriosos i alhora imaginatius: reconstrucció d'estructures, plafons informatius, itineraris de prehistòria (de conjunt abraçant els diferents períodes, o bé per temàtiques...), etc.

Dels jaciments amb possibilitats patrimonials n'hi ha, indiscutiblement. En primer lloc, el nucli megalític de la riera de Pontons-Valldossera, amb les coves-dolmen de la Masia (Torrelles de Foix) i de la Font del Molinot (Pontons), per una banda, i el sepulcre tumular i megalític de Mas Pla (Querol), per l'altra; són jaciments perfectament acondicionables per a la seva visita, de fàcil accés, i potenciaria, si s'inclouessin en un itinerari més ampli, al marge de la seva excepcionalitat, una zona rica en coves amb troballes prehistòriques i amb una forta tradició de recerca arqueològica com és el sector de Torrelles de Foix i Pontons (Esquerda de les Roques de! Pany, Cova del Batllell, etc.).

Per un altre costat en la comarca tenim extraordinàries manifestacions artístiques d'època prehistòrica; ens referim a les pintures rupes-tres de la Vall d'Olèrdola (Can Castellví, Can Ximet i Cova de Segarrulls). Són representacions parietals, en llocs mitjanament difícils d'accedir, que necessitarien visites tutelades i una protecció acurada. Els circuits de visita es podrien ampliar amb l'accés a pintures de les comarques veïnes, com les de Valldecerves (Anoia) i les de la Cova de la Font Major (Baix Penedès).

D'època ibero-romana també disposem d'indrets amb un interès especial, encara que altra vegada serien necessàries intervencions, potser en aquest cas més que imprescindibles (fins i tot de reexcavació), de reconstrucció i adequació dels entorns, així com també d'aprofundiment de la recerca: ens referim als forns d'època ibèrica i romana (les Hortes de Cal Pons, a Pontons, les Valls del Foix, a Torrelles de Foix, Forn de Cal Sègol, a Sant Martí Sarroca, etc.), els assentaments i les vil·les

d'Olèrdola, la Torrota del Moro (Subirats), Casalot d'Espuny (Vilafranca del Penedès), les obres d'infraestructura (pont romà de les Massuques, a Castellet i la Gornal, possible torre de vigilància de la Muntanyeta, a St. Pere de Riudebitlles), els monuments funeraris (com a exemple paradigmàtic la Torre de les Gunyoles, a Avinyonet del Penedès), i un llarg etcètera.

Pei que fa al món medieval seria reiteratiu exposar-ne les possibilitats patrimonials, ja que són prou evidents. En tot cas hem destacat algunes mancances en la preservació, documentació i difusió dels problemes derivats de l'estudi del món funerari (necròpolis com les de la Miranda d'Espiells, a Sant Sadurn d'Anoia), del coneixement encara feble de l'evolució urbanística de la Vilafranca medieval, etc.

En conjunt, la conservació i difusió d'aquest patrimoni arqueològic de «camp» s'hauria d'entramar amb una millor explotació i estudi del patrimoni museístic del Penedès, tan diversificat i ric, o per acabar d'oferir al ciutadà una visió completa de l'evolució del poblament al Penedès històric, de l'abast i dels diferents usos i dels diferents tipus d'explotació que s'han anat succeint en un mateix territori al llarg del temps.

Hem intentat presentar una síntesi de l'estat actual de la recerca arqueològica a l'Alt Penedès. Hem vist com la dinàmica històrica no ens permet de restringir-nos exclusivament a divisions administratives i es fa necessària una visió més global dels processos. S'ha detallat la importància, amb dades i valoracions sobre aquestes, que té l'elaboració d'un Inventari arqueològic exhaustiu i aprofundit, per tal d'assolir un bon coneixement de l'estat actual del registre, en els seus diferents aspectes. I en definitiva, ens hem proposat d'analitzar la informació, encara que de manera sintètica, per destacar els trets més significatius de l'evolució del poblament històric del Penedès.

Pensem que la recerca arqueològica ha sofert, en les nostres terres, un fort impuls, en aquests darrers anys i que això és prou important; però de totes maneres confiem que les noves investigacions endegades —i les línies de treball que queden pendents per iniciar— no serveixin tan sols per a conèixer més, sinó per a conèixer millor.

NOTES

- (1) La nostra anàlisi s'ajusta a l'actual mapa comarcal, amb les recents reestructuracions de finals de 1989, que han significat la incorporació a l'Alt Penedès dels municipis d'Olesa de Bonesvalls i Castellet i la Gornal. Per aquest motiu hem consultat la Carta Arqueològica del Garraf, realitzada per en Josep Miret i Carme Fonts l'any 1984. En aquest sentit, doncs, volem aclarir que les dades que fan referència a ambdós termes no estan del tot actualitzades.
- (2) GRÀCIA GIRALT, Josep. *La bibliografia sobre Prehistòria i Història antiga de la comarca de l'Alt Penedès*. Vilafranca del Penedès: Museu de Vilafranca, 1986.
- (3) Fem l'agraïment públic i sincer a totes aquelles persones que ens han donat un bon cop de mà al llarg de l'elaboració de la Carta, especialment a: Antoni Adell, Mossèn Aragonès, Raül Bartolí, Josep M^e Bosch, Ramon Bosch de Noia, Enric Carafí, Jaume Carbó, Joan Carbonell, Josep Cartró, Jordi Caselles, Antoni Comas, Xavier Conesa, vídua de Dalmau, Josep Escofet, Sr. Fabregues, Antoni Freixas, Josep Gallart, Josep Gasulla, Joan Gil, Pere Giró, Josep Gràcia, Helena Kirchner, Alberto López, Núria Mallofré, Anselm Manyoses, Mossèn Margarit, Ramon Martí, vídua de Masachs, Fèlix Masachs, Alfred Mauri, Marc Mayer, Josep Mestres, família Mir, Josep Miret, Magi Miret, Sr. Olivella, Joan Pona, Antoni Poyo, Sr. Rexach, Isabel Rodà, Josep-Anton Salvà, família Rovira i Sans, Fèlix Sans, Josep-Anton Santgenís, Valentí Sardà, Joan Socias (pare i fill), Francesc Solé, Pere Subirana, Magí Suriol, Josep Torné, Jaume Torrents, Remei Vendrell, Ramon Viñas i Xavier Virella.
- (4) COMAS, A., J. GRÀCIA i G. SENABRE. «Pere Giró i Romeu, 60 anys d'història de l'arqueologia a l'Alt Penedès». *Olerdulae*, Òrgan del Museu de Vilafranca, Vilafranca del Penedès, any XII, núms. 1-2-3-4, gener-desembre de 1987, pp. 73-93.
- (5) Vegeu nota 2.
- (6) CEBRIÀ, A., I. MURO i E. RIU. «Un projecte de coneixement històric: l'Arqueologia». *L'Avenç*, núm. 134, febrer 1990, pp. 64 - 71.
- (7) AUTORS VARIS. *L'Excursionisme a Catalunya. 1876-1976*. Nadala 1975, Fundació Carulla-Font.
 MARTÍ-HENDEBERG, J. «La pasión por la montaña. Literatura, pedagogía y ciencia en el excursionismo del siglo XIX». *Geocrítica*, Barcelona, núm. 66, Editora Universitaria de la UB, novembre 1986.
 IGLÉSIES, J. *Els primers excursionistes*. Arxiu Bibliogràfic de la UEC. Barcelona: Rafael Dalmau, 1964.
 RAMON, J. de. *L'Excursionisme, un fet social*. Barcelona: Publicació Commemorativa del Cinquantenari de la Unió Excursionista de Catalunya (1931-1981).
- (8) MILÀ y FONTANALS, M. «Apuntes históricos sobre Olérdola». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. II (1856), 1868, pp. 505-528.
- (9) RIU BARRERA, E. «'Del mismo modo que el geólogo explica las edades de la tierra...' La reflexión estratigráfica de B. Hernández i Sanahuja en Tarragona (h. 1850-1870)». Dins *Congreso Internacional de Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua en España (siglos XVIII-XX)* (Madrid, desembre 1988), 1992.
- (10) MAS i PARERA, Pere. *Vilafranca del Penedès*. Barcelona: Barcino, 1932.

- (11) TORELLÓ BORRAS, Pelegrí. *Monografia Histórico-Pintoresca de la vila de Sant Sadurní d'Anoya*. Barcelona, 1909 (reeditat en edició facsímil el 1986).
- (12) Cuvier fonamentà la Paleontologia moderna així com Lyell la Geologia i Wincklemann i Boucher de Perthes, l'arqueologia clàssica i prehistòrica en les seves excavacions de Herculà i Pompeia i de les terrasses del Sena, respectivament.
- (13) DOGSON, E.S. *Epigrafia de Vilafranca del Penedès, am notes de D. Ramon Freixas i Mlret*. Vilafranca del Penedès: Impremta de la Vidua de M. Claret, 1903.
- (14) Intervencions i documentació dels jaciments de *Mas Martí, Orpinell i La Guixera/Estació de la Barquera*, entre d'altres.
- (15) Aquesta nissaga de mestres a deixebles ha arribat fins als nostres dies a través de la tasca docent exercitada pel Museu Geològic del Seminari de Barcelona. Començà amb Jaume Almera, seguí amb N. Font i Sagué i M. Faura i Sans, i arribà fins fa ben poc amb Mossèn Via, l'organitzador, durant els últims trenta anys, de la Secció de Geologia del Museu de Vilafranca.
- (16) FONT SAGUÉ, Norbert. «Excursió espeleològica al Priorat, montanyes de Prades y Alt Penedès». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any X, núms. 68-69.
- (17) FAURA SANS, M. «Espeleologia, coves i avencs de Catalunya (Índex Espeleològic de Catalunya)». Dins *Geografia de Catalunya*, 1908, p. 249-278.
FAURA SANS, M. «Recull Espeleològic de Catalunya». *Sota Terra*, Club Montanyenc, Vilanova i la Geltrú, 1909.
FAURA SANS, M. *La Espeleologia de Catalunya*. Madrid: Memorias de la Real Sociedad Española de Historia Natural, t. VI, núm. 11.
- (18) M. FAURA I SANS. *Explicació de la fulla núm.34. Vilafranca del Penedès (Escala 1:100.000)*. Servei del Mapa Geològic de Catalunya, Mancomunitat de Catalunya, Junta de Ciències de Barcelona.
- (19) GRIVÉ, M. «L'Esquerda de les Roques del Pany (Penedès)». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VIII, 1927-1931, pp. 19-33.
- (20) *Homenatge al P. Martí Grivé S.F.* Vilafranca del Penedès: Museu de Vilafranca, 1990.
- (21) GRÀCIA, Josep. Bibliografia completa de l'arqueòleg Pere Giró i Romeu. *Miscel·lània Penedesenca 1985*, VII, 1986, pp. 99-112.
- (22) ALMAGRO BASCH, M., J. de C. SERRA RÀFOLS i J. COLOMINAS ROCA. *Carta Arqueològica de España*. Barcelona. Madrid: CSIC/Instituto Diego Velázquez, 1945.
- (23) FERRER, Albert i Pere GIRÓ. «La colección prehistòrica del Museo de Vilafranca del Panadés». *Ampurias*, vol. V, 1943, pp. 185-210.
- (24) D'aquesta fase són les localitzacions i les intervencions en jaciments com la *Cova del Toixó o de les Aranyes i Cova Freda* a Torrelles de Foix i la *Cova de Segarrull*s d'Ollerdola, entre moltes.
- (25) Destaca l'Agrupació Excursionista *Talaia* de Vilanova i la Geltrú, amb una secció d'Arqueologia molt dinàmica a l'entorn de J. Virella Bloda i X. Virella Torras.
- (26) Cal remarcar els treballs d'una primera generació d'arqueòlegs que intervé en la comarca, amb una tasca de camp prou significativa: Emili Junyent, Vicenç Baldellou, Josep Guitart i Núria Rafel, entre d'altres.

- (27) Creació del Servei d'Arqueologia segons el Decret de la Generalitat de Catalunya núm. 295/80; transferència de Competències sobre el Patrimoni Arqueològic segons el Decret 1010/81; Normativa sobre les Excavacions Arqueològiques segons el Decret del DOGC del 15 de novembre de 1991.
- (28) Són tres bàsicament: l'*Associació d'Estudis Científics i Culturals de Mediona* (AEC-CM), fundat el 1977, el grup *Arrels* de Sant Pere de Riudebitlles i el *Grup de Recerques Espeleològiques de Vilanova* (GREV), escissió de l'A.E. *Talaia*.
- (29) CASTELLA-GASSOL, J. *Historia i costums a St. Llorenç d'Hortons, Sant Joan Samora i La Beguda*. Sant Llorenç d'Hortons: Ajuntament de Sant Llorenç d'Hortons, 1983.
- (30) LLORAC, Salvador. *Subirats. Visió general d'un municipi de l'Alt Penedès*. Subirats: Ajuntament de Subirats, 1988.
- (31) LLORAC, Salvador. *Sant Martí Sarroca. El pòsit del temps*. Sant Martí Sarroca: Ajuntament de Sant Martí Sarroca, 1989.
- (32) RIBAS, A. i F. SALVÀ. *Història de Vilafranca*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca del Penedès, 1990.
- (33) CAMPS, P., i P. ROVIRA. *Notes històriques dels antics llocs de Terrassola, Lavit, Pla i Sant Martí Sadevesa*. Institut d'Estudis Penedesencs, 1991 (Estudis i Documents, VII).
- (34) LLORAC, Salvador. *Vilobí del Penedès. Passat i Present*. Vilobí del Penedès: Ajuntament de Vilobí del Penedès, 1991.
- (35) LLORAC, Salvador. *Font-rubí. Passeig pel temps i el territori*. Font-rubí: Ajuntament de Font-rubí, 1991.
- (36) RUIZ ZAPATERO, G. i F. BURILLO MOZOTA. «Metodologia para la investigación en arqueología territorial». *Munibe (Antropología y Arqueología)*, San Sebastián, suplement núm. 6, 1988, p. 48.
- (37) Per un altre cantó hi ha un bon nombre de jaciments —una trentena— dels quals només coneixem el nom o algun material, topònims sense identificar, etc. Són referències que han quedat pendents de resolució, com també han estat provisionalment deixades de banda aquelles documentacions sobre jaciments inèdits situats fora de la comarca.
- (38) VIRELLA TORRAS, Xavier. *Catàleg Arqueològic de Castellet i la Gornal*. Institut d'Estudis Penedesencs, 1983.
- (39) GRÀCIA IBÁÑEZ, M. Victòria. *Tres asentamientos paleolíticos en el valle inferior del Llobregat*. Monogràfic de la revista *Estrat*, núm. 2, desembre 1990.
- (40) ESTÉVEZ, J. i R. PIQUÉ: «Mediona I: un asentamiento del Paleolítico Medio en Cataluña». *Xàbiga*, Xàtiva, núm. 6, 1990, pp. 126-135.
 SOLÉ, A. i A. VILA. «La micromorfologia de suelos aplicada a la Arqueología. Dos casos a modo de ejemplo: El Cingle Vermell (Osona) y Mediona I (Alt Penedès)». *Xàbiga*, Xàtiva, núm. 6, 1990, pp. 31-41.
 ESTÉVEZ, J. i G. WENIGER. «El jaciment paleolític de Mediona I». *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat, Servei d'Arqueologia, pp. 7-17.

- (41) VIDAL, LI. M. i N. FONT SAGUE. «Abric Romani, Estació Agut, Cova de l'Or o dels Encantats. Estacions prehistòriques de les èpoques musteriana, magdaleniana i neolítica a Capellades i Sta. Creu d'Olorde». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. IV, Barcelona, pp. 267-302.
- MURO, I., R. MORA, E. CARBONELL i A. CEBRIÀ. «Ensayo de interpretación del marco geomorfológico de un yacimiento del Paleolítico Medio catalán: Abric Romani (Capellades, Anoia)». *Cypsela*, vol. VI, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1987, pp. 125-131.
- MORA, R., E. CARBONELL, A. CEBRIÀ i J. MARTÍNEZ. «Els sòls d'ocupació de l'Abric Romani». *Tribuna d'Arqueologia 1987-1988*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat, Servei d'Arqueologia, pp. 115-123.
- BAQUERO, M. «Els nivells del Paleolític Superior de l'Abric Romani de Capellades». *Estrat. Revista d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga*, Secció d'Arqueologia del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, núm. 5, 1992 (en premsa).
- EQUIP LAUBT (coordinat per E. CARBONELL i A. CEBRIÀ). «Foc, aigua i moltes. Estratègies d'ocupació als 45.000 BP en el nivell 2.2.5 (H) de l'Abric Romani de Capellades (Anoia)». *Estrat. Revista d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga*, Secció d'Arqueologia del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, núm. 6, 1992 (en premsa).
- (42) Són 4 dents: 3 molars drets i 1 premolar esquerra, tots inferiors, o sigui de mandíbula. Van ser redescoberts després de donar-se per perduts l'any 1961, revisant fons de l'excavació efectuada per A. Romani el 1910. L'únic estudi publicat sobre ells és a Marie Antoinette de LUMLEY. *Antenéanderthaliens et néanderthaliens du bassin Méditerranéen Occidental européen*. Marsella: Université de Provence. Éditions du Laboratoire de Paleontologie Humaine et Préhistoire (Études Quaternaires. Géologie, Paléontologie, Préhistoire, Mémoire 2), pp. 551-558.
- (43) CEBRIÀ, A. «La Cova Fumada de Castelldefels, un jaciment del Paleolític Mitjà a cavall del delta del Llobregat i el Massís de Garraf». Dins *Ieres Jornades d'Estudiosos del Massís de Garraf (Sitges, 27 d'octubre 1989)*, Barcelona, Servei de Parcs Naturals (en premsa).
- (44) ESTÉVEZ, J. *La fauna del Pleistoceno Catalán*. Barcelona: Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1979 (inèdit).
- (45) EQUIP GUINEU. «El procés d'un estudi recent sobre la prehistòria de la Serra de Font-rubí: la Cova de la Guineu». *Gran Penedès*, Butlletí de l'Institut d'Estudis Penedesencs, núm. 20, juny 1990, pp. 22-26.
- Aquesta excavació està inclosa en la programació del SERP (Seminari d'Estudis i Recerques Paleolítiques, de la Universitat de Barcelona), que s'inclou en el període 1988-1990 en el projecte «El Paleolític Superior i l'Epipaleolític a la Catalunya Meridional i de Ponent» i dins de la programació de 1991-1993 del projecte «El Paleolític Superior i les fases de transició a l'Holocè de Catalunya: Model d'evolució dels caçadors-recol·lectors del Plistocè Final i l'Holocè a les serralades prelitorals i la conca del Segre».
- (46) BALDELLOU, V. «Excavaciones arqueológicas en la Cueva del Bolet (Mediona-Barcelona)». *Pyrenae*, núms. 15-16, 1979-1980, pp. 61-114.

- (47) BARTROLÍ, R., M. BERGADÀ, A. CEBRIÀ i M. FONTUGNE. «El model microlaminar-geomètric a la Catalunya meridional: aportacions del projecte d'investigació de la Serra de Font-rubí (Alt Penedès)». Dins *Actes del IX Col·loqui Internacional de Puigcerdà*, abril 1991 (en premsa).
- (48) FORTEA, J. *Los complejos microlaminares y geométricos del Epipaleolítico Español*. Salamanca: Universidad de Salamanca/Facultad de Filosofía y Letras (Memorias del Seminario de Prehistoria y Arqueología, 4), 1973.
- (49) GRIVÉ, M. «Una Balma a Bellvei (Penedès)». *Butlletí del Centre Excursionista de Gràcia. Mai Enrera*, núm. 109, abril-maig 1934, pp. 52-55.
FERRER, A. «Excavación de la Cova de l'Os, de Calafell». *Butlletí de la Biblioteca-Museu V. Balaguer*, Vilanova i la Geltrú, 5ª època, t. II, p. 13.
BELLMUNT, J. «Notes de Arqueologia de Catalunya: Bellvei». *Informació Arqueològica*, núm. 27-28, maig-desembre 1978, p. 98.
CEBRIÀ, A. i J. MIRET. «Noticiari de prospecció i excavacions arqueològiques. Jaciments prehistòrics. Balma de la Griera. Campanya 1989». *Butlletí Arqueològic de la Real Societat Arqueològica Tarraconesa*, època V, núm. 12, 1990, pp. 143-147.
- (50) FERRER SOLER, Albert. «Les Guixeres de Vilobí (Penedès, Barcelona). Yacimiento al aire libre del neolítico hispano-mauritano». Dins *el Congreso Arqueológico del Maruecos español*, 1952, pp. 171-175.
- (51) Vegeu nota 19.
- (52) BOSCH GIMPERA, P. «Les coves properes a la costa catalana». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI, 1915-1920, pp. 476-477.
- (53) GIRÓ, P. «Nuevos hallazgos arqueológicos en el Panadés». *Ampurias*, vol. IX-X, 1947-1948, pp. 261-263.
SERRA RÀFOLS, J. de C. (atribuïble a). «Prospecciones en cuevas de la comarca del Panadés (Barcelona)». *Ampurias*, vol. XVII-XVIII, 1955-1956, pp. 208-209.
- (54) BALDELLOU, V., J. GUILAINE, J. MESTRES i Y. THOMMERET. «Datations C14 de la Grotte de la Font del Molinot». *Pyrenae*, núm. XI, 1975, pp. 151-153.
BALDELLOU, V. i J. MESTRES. «La Cova de la Font del Molinot. Una nueva facies neolítica». Dins *XIV Congreso Nacional de Arqueología* (Vitoria 1975), 1977, pp. 249-252.
MESTRES MERCADÉ, Josep. *La Cova del Molinot y sus materiales arqueológicos*. 2 vols. Barcelona: Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1979 (inèdita).
BALDELLOU, V. i J. MESTRES. «La Cova del Molinot, Pontons». Dins *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Barcelona: Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, 1982, pp. 121-123.
- (55) Vegeu nota 46.
- (56) Vegeu nota 45.
- (57) MESTRES, J. i G. RIBÉ. «Aproximació a l'estudi de les estratègies d'ocupació del territori de l'Alt Penedès durant el Neolític». Dins *IXè Col·loqui Internacional de Puigcerdà* (abril 1991), en premsa.
- (58) MESTRES, J. *El Neolític antic al Penedès*. Tesi Doctoral en preparació.

- (59) De totes maneres segueixen essent uns sectors deficitaris quant als treballs de prospecció, com ja hem esmentat anteriorment. Vegeu: MESTRES, J. «Assentaments a l'aire lliure del Neolític Antic al Penedès». Dins *IXè Col·loqui Internacional de Puigcerdà* (abril 1991), en premsa.
- (60) Recentment s'han realitzat nous descobriments que vénen a ampliar aquest registre: excavació d'urgència a càrrec de M.R. Senabre, Joan Socias i J. Mestres (estiu-hivern 1991) en el *Turó de la Font del Roure* (Font-rubí), on s'han localitzat dues estructures en fossa (possibles estructures de combustió) del Neolític antic evolucionat i localització fortuïta d'una estructura del mateix període a *Vallformosa* (Vilobí del Penedès).
- (61) MIRÓ, J.M. «Estudi de la fauna del jaciment neolític de les Guixeres de Vilobí (Alt Penedès)». Dins *IXè Col·loqui Internacional de Puigcerdà* (abril 1991), en premsa.
- (62) BALDELLOU, V. i J. MESTRES. «Les Guixeres de Vilobí, hàbitat del Neolític Antic a l'aire lliure». Dins *El Neolític a Catalunya*, Taula Rodona de Montserrat, 1981, pp. 69-74.
MESTRES, J. «Avançament a l'estudi del jaciment de les Guixeres de Vilobí». *Pyrenae*, núms. 17-18, 1981-1982, pp. 35-53.
MESTRES, J. «La indústria lítica en sílex del Neolític antic de les Guixeres de Vilobí». *Olerdulae*, any XII, núms. 1-2-3-4, gener-desembre 1987, pp. 5-71.
- (63) MESTRES, J. «Les sepultures neolítiques de l'Hort d'en Grimau (Castellví de la Marca, Alt Penedès)». *Olerdulae*, anys XIII-XIV, núms. 1-2-3-4, gener 1988-1989, pp. 97-129.
- (64) MESTRES, J. «El Neolític Mig-Recent al Penedès». Dins *El Neolític a Catalunya*, Taula Rodona de Montserrat (maig 1980), 1981, pp. 195-199.
- (65) MARTÍN COLLIGA, A. i J. MIRET MESTRE. «Un enterrament neolític als 'Garrofers del torrent de Santa Maria' (Vilanova i la Geltrú, Garraf) dins el seu context cultural i cronològic». *Cypsela*, Girona, núm. VIII, 1990, pp. 49-60. Conté un apèndix d'estudi paleoantropològic: VIVES, E. i A. MARTÍN. «Estudi antropològic dels esquelets de la sepultura dels 'Garrofers del torrent de Santa Maria' (Vilanova i la Geltrú, Garraf)». *Cypsela*, Girona, núm. VIII, 1990, pp. 61-64.
- (66) MARTÍN COLLIGA, A. *Primeras notas sobre el «veraciense» en la Cataluña española*. Barcelona: Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1963, p. 63.
- (67) Vegeu nota 58.
- (68) Arxiu Fotogràfic de n'Antoni Comas, membre de la Secció d'Arqueologia del Museu de Vilafranca.
- (69) MESTRES, J. *La Cova del Molinot...*, vegeu nota 54.
- (70) BARTROLÍ, R. i G. RIBÉ. *La Cova de la Masia (Torrelles de Foix, Alt Penedès). Documentació d'urgència d'una cova-dolmen a la conca alta del Foix (abril 1991)*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, 1991 (Inèdita).
BARTROLÍ, R. i G. RIBÉ. «La Cova de la Masia: 'una cova-dolmen a la conca alta del riu Foix (Torrelles de Foix, Alt Penedès)'. *Olerdulae*, Òrgan del Museu de Vilafranca, núms. 1-2-3-4, gener-desembre 1991, en premsa.
- (71) Vegeu nota 23.

- (72) FERRER SOLER, A. «Una infiltración de la cultura pirenaica a través de las sierras del Penedés y Conca d'Odena». Dins *Actas y Comunicaciones de la 1era Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedés y Conca d'Odena* (Martorell 1950), 1952, pp. 94-102.
MASACHS, J.-M. «Valldossera-Pontons, una zona bien delimitada de la cultura megalítica en el Alto Penedés». Dins *XIV Congreso Nacional de Arqueología* (Vitoria 1975), 1977, pp. 407-414.
- (73) MESTRES, J. «El sepulcre megalític de Mas Pla (Valldossera). Querol, Tarragona». *Pyrenae*, núms. 15-16, 1979-1980, pp. 125-142.
- (74) MAYA, J.-L. i M.-A. PETIT. «El Grupo del Nordeste. Un nuevo conjunto de cerámicas con boquique en la Península Ibérica». *Anales de Prehistoria y Arqueología*, núm. 2, 1986, pp. 50-66.
- (75) FERRER SOLER, A. «La Cueva del Batllevell, de Pontons (Barcelona)». *Ampurias*, vols. XV-XVI, 1953-1954, pp. 117-136.
- (76) GRÀCIA GIRALT, J. «L'estació campaniforme dels Pegats (Vilafranca del Penedès)». *Miscel·lània Penedesenca 1988*, Institut d'Estudis Penedesencs, núm. XI, juny 1989, pp. 7-36.
- (77) GRÀCIA GIRALT, J. «Els materials ceràmics incisos d'estil epicampaniforme de la Pedrera de Sant Jordi (Pacs, Alt Penedès, Barcelona)». *Miscel·lània Penedesenca 1987*, núm. X, 1988, pp. 7-22.
- (78) GIRÓ ROMEU, P. «Enterramiento prehistórico en la Serra del Tall en Pontons». *Olerdulae*, Òrgan del Museu de Vilafranca, núm. 1, 1977, pp. 6-7.
MESTRES, J. *Serra del Tall (Pontons). Notes inèdites*. 29-V-1975 (Museu de Vilafranca, Secció d'Arqueologia).
- (79) BATISTA, R. i J. ROVIRA. «Nous vasos amb decoració campaniforme a Catalunya: La Riba i Olèrdola». *Empúries*, núm. 47, 1985, pp. 224-229.
- (80) Excavació d'urgència realitzada els mesos de maig-juliol de 1987, dirigida per J. Mestres. Memòria en procés d'elaboració.
- (81) Justament en la campanya d'excavacions realitzada l'any 1991 s'ha enregistrat una seqüència estratigràfica complexa que abraça els períodes del Bronze antic, mitjà i final. Encara es troba en fase d'estudi i caldrà esperar els resultats dels propers treballs que contemplen una excavació en major extensió i les datacions radiocarbòniques pertinents. Vegeu: EQUIP GUINEU. *La Cova de la Guineu (Font-rubi, Alt Penedès). Informe de la campanya de 1991*. Barcelona: Servei d'Arqueologia (inèdit).
- (82) GIRÓ ROMEU, P. «Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares-II. Torrelles de Foix». *Ampurias*, vol. XXIV, 1962, p. 308.
MASACHS, J. M^º. «Las armas y útiles de bronce hallados en el Penedés». Dins *XIII Congreso Nacional de Arqueología* (Huelva 1973). Zaragoza, 1975, pp. 455-464.
- (83) GRIVÉ, M. «Cova de la Plana Rodona (Olèrdola)». *Butlletí del Centre Excursionista Vilafranquí*, Vilafranca del Penedès, núm. 37, 1934, p. 47.
- (84) ÀLVAREZ, R., R. BATISTA, N. MOLIST i J. ROVIRA. «La muralla del Bronze final i època ibèrica d'Olèrdola (Olèrdola, Alt Penedès)». Dins *Fortificaciones. La problemàtica de l'ibèric Ple (segles IV-III aC.)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica (Manresa, 6-9 desembre de 1990). Manresa, 1991, pp. 153-158.

- (85) GRIVÉ, M. «Restes hallstàtiques a Vilafranca». *Butlletí del Centre Excursionista Vilafranquí*, Vilafranca del Penedès, núm. 43, juliol-agost 1935, p. 130.
- (86) Aquest jaciment preserva un potencial arqueològic força excepcional, i el seu estudi ajudaria força a la comprensió d'aquests problemes sobre els assentaments a l'aire lliure del 1100-900 a.C. Vegeu: MESTRES, J. *Serra del Tall (Pontons)*. *Notes inèdites*. 29-V-1975. Museu de Vilafranca, Secció d'Arqueologia.
- (87) Excavació d'Urgència dirigida per Josep Mestres l'any 1987. Memòria en procés d'elaboració.
- (88) Vegeu nota 53.
- (89) GIRÓ ROMEU, P. «Vilafranca del Panadés». Dins *VIII Reunión de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Barcelona* (Badalona, 22 de Octubre de 1955), Madrid: Informes y Memorias, núm. 32, 1956, p.173.
- (90) MESTRES, J., J. SANMARTÍ i J. SANTACANA. «Estructures de la Primera Edat del Ferro de l'Hort d'en Grimau (Castellví de la Marca, Alt Penedès)». *Olerdulae*. Òrgan del Museu de Vilafranca, Vilafranca del Penedès, núms. 1-2-3-4, any XV, gener-desembre 1990, pp. 75-118.
- (91) SANMARTÍ, Joan i Joan SANTACANA. «El sistema defensiu del poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona). Dins *Fortificaciones. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica (Manresa, 6-9 desembre de 1990). Manresa, 1991, pp. 329-336.
- (92) MASCORT, M.T., Joan SANMARTÍ i Joan SANTACANA. « Noves dades sobre el comerç fenici a Catalunya ». *Prehistòria i arqueologia de la Conca del segre. 7è. Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà 1988, pp. 185-200.
- (93) GRIVÉ, Martí. «Els ibers al Penedès». *Butlletí del Centre Excursionista Vilafranquí*, Vilafranca del Penedès, núm. 36, maig-juny 1934, p. 34.
Vegeu, també, la nota 23.
- (94) VILASECA, S., J. M. SOLÉ i R. MAÑÉ. «La necròpolis de Can Canyís (Banyeres, província de Tarragona)». *Trabajos de Prehistoria*, Madrid, núm. VIII, 1963.
- (95) Vegeu nota 23.
GIRÓ ROMEU, Pere. «Esteve Reixach y el poblado prerromano de l'Alzinar de la Masana». Dins *Olerdulae*, Vilafranca del Penedès: Revista del Museu de Vilafranca, núm. 6, febrer 1979, pp. 6-7.
Excavació d'Urgència del servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, dirigida per Joan Manel Garcia, Natàlia Moragas i M^a Rosa Senabre, l'any 1991. Memòria en fase d'elaboració. En aquesta campanya s'han recuperat tan sols les parts d'estructures (bàsicament sitges i una fossa d'abocament de deixalles) no afectades per les múltiples destruccions realitzades al llarg del temps, sobretot per les remocions agrícoles.
- (96) LÓPEZ, Albert i Xavier FIERRO. «L'època ibèrica a Darró. Hipòtesis i evidències proporcionades per les darreres excavacions.» *Miscel·lània Penedesenca 1988. Comunicacions 1eres. Jornades d'Estudis Penedesencs*. Sant Sadurn d'Anoia: Institut d'Estudis Penedesencs, juny 1989, pp. 37-68.
- (97) SANMARTÍ, J., J. SANTACANA i R. SERRA. *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*. Barcelona: Quaderns de Treball, núm. 6, 1984.

- (98) BATISTA, R., N. MOLIST i J. ROVIRA. El conjunt monumental d'Olerdola: les darreres campanyes d'excavacions (1983-1989). *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*. Barcelona: Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, pp. 87-99.
Vegeu, també, la nota 84.
- (99) ROMANÍ GUERRA, Amador. «Paleontologia de l'Alt Penedès». *Penedès, Vilafranca del Penedès*, núm. 7, 1921, pp. 301.
- (100) Excavació d'Urgència del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, dirigida l'any 1985 per Josep Mestres. Memòria en procés d'elaboració.
- (101) GRIVÉ, Martí. «Antistiana... Vilafranca». *Revista del Casal, Vilafranca del Penedès*, núm. 7, abril-juny 1932, pp. 2-6.
GIRÓ ROMEU, Pere. «La ceràmica ibèrica de la 'Viña del Pau' en el Panadés. Notas para su estudio». *Archivo Español de Arqueología*, Madrid, vol. XX, núm. 68, juliol-setembre 1947, pp. 200-209.
- (102) MESTRES, J. i N. RAFEL. *Informe de l'Excavació d'Urgència al forn ibèric de les Valls del Foix (Torrelles de Foix, Alt Penedès)*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, 1984 (inèdit).
- (103) Al jaciment de Cal Sègol trobem dos conjunts: un de romà amb tres forns núms. 1-3-4, i un altre forn, núm. 2, que s'entreveu en un marge. És una estructura excavada al substrat natural amb la cambra de foc, un pilar central, la graella amb 24 toberes i la cambra de cocció.
- (104) Excavació d'Urgència del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, dirigida l'any 1987 per en Josep Mestres. Informe en procés d'elaboració.
- (105) Vegeu nota 98.
- (106) MIRET, Magí i Víctor REVILLA. «Observacions sobre el poblament romà a la marina del Penedès.» Dins *La romanització del Pirineu. 8è. Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà, 1988, pp. 209-214.
- (107) A més del gran nombre de materials ceràmics ibèrics, es localitzà una làpida de marbre amb una inscripció romana del s. III d.C. i altres materials de la mateixa època.
- (108) Vegeu nota 106.
- (109) LÓPEZ, Albert i Xavier FIERRO. «L'època romana a Darró (Vilanova i la Geltrú)». *Miscel.lània Penedesenca 1989. Comunicacions Zones. Jornades d'Estudis Penedesencs* (Sitges 2-3-4 de juny de 1989). Sant Sadurn d'Anoia: Institut d'Estudis Penedesencs, octubre 1990, p. 69-116.
- (110) Informe de l'Excavació d'Urgència del Museu Arqueològic de Barcelona dirigida per M^a Teresa Llecha i Salvado, l'any 1990. Inèdit.
- (111) LÓPEZ, A., M. CLUA i X. FIERRO. «Resultats de l'excavació duta a terme a l'església de Sant Valentí de les Cabanyes». *Miscel.lània Penedesenca 1990. 3eres. Jornades d'Estudis Penedesencs* (El Vendrell, 1-3 juny 1990), Sant Sadurn d'Anoia, 1991, pp. 71-100.
- (112) Dipositat al Museu de Sant Martí Sarroca i en fase d'estudi per I. Rodà i Marc Mayer.

- (113) No s'ha fet cap sondeig arqueològic per comprovar l'antiguitat del mur, però pel tipus de parament i els materials localitzats al voltant es creu que fóra d'època romana.
- (114) La peça fou localitzada el 1991 per Josep Lluís Seguí i està en fase d'estudi a càrrec d'Isabel Rodà i Marc Mayer.
- (115) El propietari de la partida localitzà una làpida de marbre amb una inscripció del s. I-II d.C., actualment en fase d'estudi a càrrec d'Isabel Rodà i Marc Mayer, a més de fragments de tègula.
- (116) Es localitzarà materials ceràmics i tègula entre les quals una té impresa el símbol d'un crismó (que trobem a partir del s. IV).
- (117) Amb la *Vil·la Maimona*, i a pocs metres a l'oest la *Necròpolis de Can Pau Surià/Can Xic Ferret* (Vilafranca del Penedès), on es localitzen dues làpides de marbre amb inscripcions que van del s. I i IV d.C.
- (118) AGUILERA, A. i J.-M. GARCIA. *Memòria de l'excavació d'urgència de Sta. Tecla-La Gravosa (Santa Margarida i els Monjos) i prospecció de l'espai adjacent*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, 1990 (inèdit).
- (119) SANMARTÍ, Joan. «Els edificis sepulcraus romans dels Països Catalans, Aragó i Murcia». *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, núm. 4, 1984, pp. 87-160.
- (120) Es conserva la cambra de foc o fogaina, amb set arcades, que a través de les tuberes de la graella canalitzaven el foc cap a la cambra de cocció, que estava coberta. Les altres dues estructures, nús. 3 i 4, no han estat actualment localitzades. Vegeu PUIG CADAFALECH, J. «Crònica de la Secció Arqueològica. El forn de ceràmica de Sant Martí Sarroca». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI, 1915-1920, pp. 721-723.
- (121) Actualment hi ha un grup dirigit per la professora de la Universitat de Barcelona Rosario Navarro, que té l'objectiu d'estudiar el traçat d'aquesta via. Vegeu, per altra part: GIRÓ, P. «Identificació de algunes vies romanes en el Penedès». Dins *Actas y Comunicaciones de la Iera Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedès y Conca d'Òdena* (Martorell 1950), 1952, pp. 111-115.
- (122) PAGÈS PERETES, M. «Una torre romana a Castellví de Rosanes dominant la Via Augusta sobre el pas del Llobregat». *Fonaments. Prehistòria i Món Antic dels Països Catalans*, núm. 7, 1981, pp. 163-168.
- (123) PALLÍ AGUILERA, F. *La via Augusta en Catalunya*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1985.
AGUILERA, A. i J. POU. *La Vinya de Les Parets (Gelida, Alt Penedès). Informe de l'excavació d'urgència de 1990*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (inèdit).
- (124) Diversos autors l'han volgut situar a Vilafranca del Penedès, concretament al jaciment de la Vinya del Pau.
- (125) El conjunt d'aquests materials han estat estudiats a: BACARIA, A. *Importacions i produccions locals de D.S.P. (Derivées de Sigil.lées Paléochrétiennes) a la Catalunya Litoral i Prelitoral*. Tesis Doctoral de la Universitat de Barcelona, en preparació.

- (126) BARCELÓ, M et al. *Castell de Mediona (Alt Penedès). Informes de les campanyes de 1988 i 1989*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (inèdits).
- (127) MAURI, Alfred i Ramon ROVIRA. *Guia del Castell de Gelida*. Gelida: Associació d'Amics del Castell de Gelida, 1990.
- (128) RIPOLL, E. *Olièrdola. Història de la ciutat i guia del Conjunt Monumental i Museu Monogràfic*. Barcelona, 1977.
Vegeu, també, la nota 98.
- (129) EPALZA, Mikel de. «Toponímia àrab, estructura comarcal: el Penedès». *Antistiana. Butlletí Informatiu del Grup d'Estudis Rapitencs*, La Ràpita (Santa Margarida i els Monjos), any 3, núm. 10, abril 1990.
No hi ha cap base arqueològica per confirmar la presència de materials arqueològics ni estructures d'aquesta fase, i totes les hipòtesis es basen en fonts etimològiques; les restes de *Santa Tecla* (Santa Margarida i els Monjos) són les d'un cementiri tardorromà-medieval, en un sector on es localitza una important vil·la romana, amb materials que van del s. I a.C. al s. V d.C. En el mateix indret hi ha les restes d'un mur que podria correspondre a una antiga capella o bé a un edifici modern d'ús desconegut. Vegeu nota 117.
- (130) Vegeu nota 93.
- (131) PLADEVALL, A., I.M. COLOMER i J. TOUS. *Columbaris, colomers i palomers*. Barcelona: Unió Excursionista de Barcelona/Rafael Dalmau, 1976.
RAFEL FONTANALS, Núria. «Contribució a l'estudi de diverses restes arquitectòniques publicades com a columbaris romans». *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, núm. 2, Barcelona: Curial, 1980, pp. 117-125.
- (132) MOYÀ SOLÀ, Salvador. *Informe de las excavaciones del yacimiento paleontológico dels Casots. 1989*. Institut de Paleontologia «Miquel Crusafont» de Sabadell (inèdit).
ALAYO, Manel. «L'Empúries de la Paleontologia als Casots». *El 3 de Nou*, Revista Mensual del Penedès (suplement d'*El 3 de Vuit*), Vilafranca del Penedès, juny-juliol 1990, pp. 17-22.
- (133) Vegeu, per exemple:
BENZAQUEN, M., MARTÍNEZ, W. i NÚÑEZ, A. (1979). *Memoria del mapa geològic de Pupaña (escala 1:50.000). Hoja: 419-Vilafranca del Penedès*. Madrid: Servicio de Publicaciones del Ministerio de Industria.
GALLART, F. (1980). *Estudi geomorfològic del Penedès, sector Anoia i Riudebitlles*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi Doctoral, Dpt. de Geomorfologia, inèdita.
PERMANYER BASTARDAS, Albert (1990). *Sedimentologia i diagènesi dels esculls miocènics de la Conca del Penedès*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Arxius de la Secció de Ciències, XCII).